

JEK LONDON

OQ SO‘YLOQ

Qissa

G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi
Toshkent – 2010

84 (4 Vel)
L75
BBK 84 (4 Vel)

Rus tilidan Olim Otaxon tarjimasi

London, Jek.

Oq So'yoq: qissa/J.London; tarj. O.Otaxon. — T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2010. — 160 b.

Mashhur amerikalik yozuvchi Jek London asarlarida inson va tabiat muammolari o'ziga xos yo'sinda qiziqarli tasvirlanadi. «Oq So'yoq» qissasi ona tilimizda ilk bor nashr etilmoqda. Dunyoga mashhur bu asar, o'ylaymizki, didi nozik kitobxonlar e'tiborini o'ziga jalb eta oladi.

BBK 84 (4 Vel)

L 4702620203 2010
M 352(04)-2010

ISBN-978-9943-03-330-6

© Jek London,
G'afur G'ulom nomidagi
nashriyot-matbaa ijodiy
uyi, 2010-y. (tarj.)

KUTILMAGAN VOQEALAR JOZIBASI

Hayotda yuz bergan kutilmagan voqealar umr bo‘yi yoddan chiqmas ekan. Ne-ne voqea-hodisalar bo‘lib o‘tadi, har kuni nimadir ro‘y beradi, lekin esda qolmaydi. Ajabo, hech kutilmaganda bir nima bo‘ladi-yu, oradan qancha yillar o‘tib ham esingda turadi, bot-bot yodingga tushadi, yor-do‘stlaringga aytib berasan va bir zamonlar ro‘y bergan o‘sha oddiy voqea ma‘lum vaqtga qadar xotirangning bir chekkasida tokchalarga terilgan kitob sahifalari orasidagi gerbariy singari saqlanib turadi, aloha yana bir zamon kelib o‘zidan ogoh qilib xayolga toldiradi va yana sen yor-do‘stlaringga shu haqda jo‘shib, kuyib-pishib hikoya qilib berasan.

Men o‘z hayotimda bo‘lib o‘tgan kichkina, arzimadek tuyulgan bir voqeani aytib bermoqchiman.

Bundan qirq yilcha muqaddam maktabni endi tugatgan kezlarim edi, bir odam, ertalab uydan chiqib ketayotsam yo‘lda to‘xtatib bir emas ikkita kitob berdi-da, qisqa, lekin hissizgina, bu senga, o‘qirsan, dedi, men ham hayron bo‘lib, ham quvonib oldim-u muqovasiga qaradim: bittasi umrimda eshitilmagan ism-familiya — taxallus — Stendal «Qizil va qora», ikkinchisi tanishroq, ilgari bir-ikki eshitgan ism Jek London «Ajodlar nidosi», «Oq So‘yloq» qissalari. O‘z minnatdorchiligimni qay tariqa izhor qildim, hozir eslolmayman, lekin uyga qaytib kirdim-u issiq pechkaning yoniga ko‘rpacha tashlab kitoblarni varaqlashga tushdim.

O‘sha paytlarda meni kitobga, badiiy asarga bo‘lgan qiziqishim ishqivozlikdan muhabbat, muhtalolikka o‘tib borayotgandi. O‘sha kuniyoq Stendalning romanini o‘qishga tutindim, biroq o‘n betdan nariga o‘tolmadim — ochig‘i tishim o‘tmadi, shekilli. Keyin «Oq So‘yloq» povestini boshladim-u uniyam o‘qiyolmadim, keyin so‘zboshini o‘qiyotib birdan so‘zboshida aytilgan o‘tkir, ma’noli fikrlar, yozuvchi qanday g‘oyalarni ilgari surayotgani, bu asari bilan kitobxonga nima demoqchi ekani haqida chuqur mulohazalar yana kitobni qo‘limga olishga majbur etdi.

Anchayin zerikarli, og‘ir, diqqatingni susaytiruvchi ohangda boshlangan kitob ikkinchi, uchinchi bobdan keyin qiziqarli va o‘sha so‘zboshida zikr qilinganidek, chuqur hayotiy ma’nolarga boy, majoziy, ramziy yo‘lga o‘tardi. Onasi it, otasi bo‘ri bo‘lgan Oq So‘yloqning hayoti, uning qo‘rquvlari, sadoqati, mehrga zorligi, hayot talablariga goh bo‘ysunib, goh bo‘ysunishni istamaganligi, taqdir zarbalariga chidashi, matonati haqida shunday chiroyli, kuchli ehtiros va hayajon bilan hikoya qilindiki, qoyil qolmay ilojing yo‘q edi. Bu ayniqsa, mardlik va sarguzashtlar haqida o‘ylab charchamaydigan o‘n to‘qqiz

yashar o'spiringa qanday ta'sir qilganini tasavvur qilish qiyin emas. Darhaqiqat, asar bir itning hayoti va ko'rgan-kechirganlari haqidagina emasdi. U, ta'bir joiz bo'lsa, oddiy tushunchalar, hayot va muhabbat, to'g'rilik va adolat, zulm va sadoqat haqida edi. Muallif itning har xil vaziyatda nima haqda o'ylashi, nimani his qilishi mumkinligini farazan hal qiladi va uning o'sha faraz qilingan ichki olamida vujudga kelgan his-tuyg'u, ehtiros va mayl-istaklarni aks ettiradi, so'zga aylantiradi.

Oq So'yloq o'z ixtiyori bilan, o'zi xohlab vahshiyona hayot tarzini tanlamagan. Uni tabiat shunday yaratmagan, uning qismati emas – yovuzlik, atrofidagi jamiki tirik jondan nafratlanmoq. Uni muhit, tashqi omillar shu yo'lga boshlaydi – «muhit ongni shakllantiradi».

«...Odamlar mehribonroq bo'lishganda, u sadoqatli it bo'lib o'sardi. Ammo hammasi teskari bo'lib chiqdi. Hayotda hech kim uni ayamadi, boshi alam va kulfatdan chiqmadi va oqibat u yovuz, yaxshilik yoqmaydigan vahshiy yirtqichga – o'z hamzotlarining dushmaniga aylandi». Yoki mana bu holatga e'tibor qiling: «Xushro'y Smitning xo'rlashlari uni shunchalar zada qilib qo'ygan ediki, oqibat u ko'r-ko'rona hamma narsadan, hatto odamlardan ham nafratlanadigan ko'ya tushdi».

Biz ming-minglab hikmatli kitoblar, o'tmish tajribalari, donolar o'giti va hayot tajribamiz tufayli hayotning achchiqligi, umrning o'tkinchiligi, xiyonatning og'irligi, zulmning gunohligi, ezgulik, mehr-muhabbat, adolat, saxovat, rahm-shafqatning inson rutbasiga yarashgulik uni yuksaltirishga qodirligini juda yaxshi bilamiz. Men ham endi-endi bilayapman, lekin o'sha 19 yoshimda bunchalik aniq odilona mulohaza yurit olmaydigan yoshimda shular haqida o'qib tagiga yetolmay, qolaversa, yon-verimda men bilan birga yashayotgan odamlarga tushuntirib berolmay qiynalardim, xuddi ishq dardiga yo'liqqan o'smir kabi chuqur xayolga tolib yuradigan bo'lib qoldim, qiynalardim, chunki men «Oq So'yloq» qissasining muallifi bergan savollar, aks ettirgan kuchli hayajonga esh voqea-hodisalar va ulardan chiqqan xulosalar ustida bosh qotira boshlagandim, qisqasi, o'smir qalbining sokin dunyosiga tashvish, ziddiyatli, qarama-qarshi chaqnoq xayollar, zug'umkor, sarkash iddaolar tom ma'nosi bilan bostirib kirgandi. «Qanday yashamoq kerak?» Insoniyat paydo bo'lganidan beri bosh qotirib, tagiga yetolmagan savolning iztiroblarini men Jek Londonning «Oq So'yloq» qissasini o'qigandan keyingina vujudumda, qalbidam his qila boshladim.

Chindanam qanday yashamoq kerak. «Yo bolg'a bo'lib ko'taril chunon, yo shu bolg'aga bo'l sandon». Zo'r zolimga aylansa, sohibi aql haqir bo'lsa, oliyjanob odam faqir bo'lsa – dunyoni nima asrab turibdi. Holbuki tosh gavharni sindirishi turgan gap, lekin shunday bo'lmasligi uchun nima qilmoq kerak, nimadan boshlamoq kerak?!

Barcha illatlarga xotima berish mumkinmi? Yo'q! Lekin buni ramkaga solish, zulm payini qirqish mumkin. Bu ulug' mehr, rahmdillik, shafqat orqali amalga oshiriladi.

Kitobda zulm, yomonlik, adolatsizlik tufayli ashaddiy yovuzga aylangan Oq So'yloq oliyjanob, to'g'ri va halol odamlarning yurak harorati tufayli

mehribon, tanti, ezgulikka xizmat qilishga qodir jonivorga aylandi va u shu tariqa ichki dunyosini zaharlab azob berayotgan illatlardan xalos bo'ldi. Shu bois, biz yer yuzini mehr asrab qoladi, degan kalomga ishonch hosil qilamiz: «Bu hamzotlari bilan odamlarning nafratiga duchor bo'lgan va doim hamma bilan qirpichoq bo'lib yurgan Oq So'yloq juda tez, lekin bir yoqlama yetilib borardi. Bunday hayot na mehr-shafqat, na erkalashga bir ehtiyoj uyg'otardi vujudida. Bilgani birgina qonun – zo'rga itoat et, zaifni ez, xo'rla!» Mana shu Oq So'yloq asar oxirida ming balolar og'ziga kirib chiqqandan keyin ham havas qilgudek evrilishlarni boshidan kechiradi:

«...Shu muhit ta'sirida uning tiyatidagi shafqatsizlik o'rnini yumshoqlik egallay boshladi. Undan Skott Oq So'yloq tabiatida mavjud bo'lgan botiniy alamining ichki qatlamlarida yashirinib yotgan, allaqachon quriyozgan yaxshilik chechaklariga mehr-muhabbat naychasi orqali obi hayot baxsh etar va niyatining ulug'ligi va beminatligi tufayli ko'p narsalarga erishmoqda edi».

Hayotda yaxshini yomonga aylantirish, yomonni yaxshi inson qilib tarbiyalashdan ming karra osonligini hammamiz bilamiz. Jek London buning aksini amalga oshirish yo'llarini shu jonivorlar hayoti haqidagi asarida ro'yi-rost ko'rsatib bera oldi.

Men bu kitobni o'z farzandingga, ukangga, jiyaningga taqdim etishingni istar edim, birodar. Toki bundan 40 yil muqaddam birdan xayolchan bo'lib qolgan va hech bo'lmasa xayolan zulm va adolatsizlik bilan kurashib yuradigan, yordamga muhtoj bo'lib, odamga yordam qo'lini cho'zishni o'zicha baxt deb biladigan darajaga yeta olgan o'smir ko'yiga tushsa, zora, jamiyat ham kurashchan, ham odil, ham pok niyat bir o'smir bilan boyisa.

Aziz kitobxon, meni mana shunday fikrlashga, o'ylash va qiynalishga sabab bo'lgan kishiga bag'ishlayman ushbu kitobni. Ehtimol, u mening ko'zlarimda, mening xulq-atvorimda o'zim sezmagani, atrofimdagilar payqamagan xislatni ilg'agandir va shuning uchun bir kun kelib shu asarni sen o'zbek kitobxoniga yetkazasan, demoqchi bo'lgandir. Kim biladi, bu bir taxmin, xayol. Lekin men bugun shuni amalga oshirdim. Agar asar tarjimasini birovga bag'ishlash joiz ko'rilsa, men bu ishimni Husan aka Dadayevga bag'ishlayman.

Olim Otaxon

BIRINCHI QISM

Birinchi bob

O'LJA ORTIDAN

Muzlagan daryoning ikkala qirg'og'i bo'ylab cho'zilib ketgan o'rmon yuraklarga qo'rquv solgudek vahimali ko'rinardi. Halizamon ko'tarilgan shamol qoraqarag'aylar shoxiga ingan qor choyshabini yulqib otgan, endi bu shumshuk daraxtlar yaqinlashib kelayotgan oqshom qo'ynida bir-biriga chirmashib olgan, borliq o'lik bir sukunat og'ushida junjikib turardi. Qilt etgan hayot nishoni sezilmayotgan bu o'lka shunchalar ayozli va shunchalar kimsasiz ediki, bu daryo va qoraqarag'ayzor o'rmon uzra charx urayotgan motamsaro, dardchil ruh odamzod yuragiga vahm solishga qodir emasdi, zero, undan yuz karra dahshatliroq, sfinks tabas-sumidek mudhish, bamisli mana shu ayoz mash'um, tomirlarda oqayotgan qonni muzlatib qo'yishiga qurbli unsiz qahqaha yangrayotgandek edi. Bu jamiki tiriklikning, hayot-mamot uchun kurashning puch va besamarligini idrok etguvchi azaliy zakovat kulgusi edi. Negiz-negizigacha muz qotgan, odam oyog'i yetmas Shimol o'lkasining qismati shunday edi. Lekin, shunga qaramay bu qismatga bo'ysunishni istamagan bir nima o'zidan ogoh etib harakat qilayotgani ko'zga chalindi. Chanaga qo'shilgan itlar karvoni muzlagan daryodan o'tib bormoqda edi. Itlarning hurpaygan junlarini qirov bosgan tumshuqlaridan o'rlayotgan bug'havoda muzlar va shisha kukunidek junlariga yopishardi.

Itlarga abzal urilgan, abzalga ulangan charm qayishlar orqada sudralib kelayotgan chanalarga bog'langan edi. Temir o'rniga ostki qismiga qalin qayish po'stlog'i o'rnatilgan chanalar qorga botmasdi. Yo'l-po'lda uchrab turuvchi qor uyumlariga botib qolmasligi uchun chananing tumshug'i yuqoriga qayiltirilib qo'yilgan edi. Chanaga ensiz, uzun yashik chandib bog'langan edi. Yana boshqa buyumlar: kiyim-kechak, bolta, qahva qaynatish uchun qumg'on, tova ham bor edi; biroq eng avvalo chananing yarmidan ziyodini egallagan yashik ko'zga tashlanardi.

Itlar karvonining oldida oyog'iga serbar chang'i bog'langan odam zo'rg'a yurib borardi. Ikkinchisi esa orqada, chanalarning ortidan kelardi. Chanadagi yashikda esa bularning hamrohi yotar, u dunyo tashvishlaridan qutulgan, zero Shimol o'lkasi uni zabun qilgan, hayot shamini so'ndirgan, oqibatda u harakat qilish va kurashdan butunlayin mosuvo bo'lgan

edi. Bu yerlarga xudoning qarq'ishiga uchraganlar kelardi xolos. Shimol o'lkasi hayotning ashaddiy dushmanidir, chunki hayot harakat degani. Shimol o'lkasi esa nimaiki harakat qilsa uni to'xtatishga urinadi. Uning nafasidan dengiz sari oqib borayotgan daryolar muzlaydi, zero u bu suvlarning dengizga borib quyilishini istamaydi. U daraxtlar tanasidagi tiriklik suvini so'rib oladi, provardida azim daraxt qattiq sovuq zabtidan toshdek qotadi. Biroq, inson irodasini, matonati va g'ayratini bukishda shimol o'lkasining mislsiz beshafqatligi va qahr-g'azabi ayniqsa, ko'proq sezilardi, buning yagona sababi, inson tabiatan dunyoda mavjud bo'lgan jonivorlarning eng isyonkori, u hamisha uning izm-u-ixtiyoriga qarshi bosh ko'taradi, holbuki shimol tabiatining xohish-istagi bo'yicha har qanday harakat oxir-oqibat to'xtashi shart.

Shunga qaramay chananing orqa va old tomonida, hali hayotdan rizq-u nasibasi uzilmagan ikki nafar dovyurak va bo'ysunmas odam odimlab ketmoqda edi. Ularning ikkovi ham pochapo'stinga o'ralib olishgandi. Nafas olganlarida og'iz-burinlaridan chiqayotgan bug' bir nafasda muzga aylanib aft-basharalarini qoplaganidan kipriklari-yu yonoqlari, lablarigacha ko'rinmay ketgandi. Ular narigi dunyodan kelib arvohlarni dafn etmoqchi bo'layotgan allaqanday shaffof niqobli go'rkovlarga o'xshashardi. Biroq, u kimsalar orzu-umidlari yo'lida bor kuch-quvvatlarini sarf etish hamda noma'lum bepoyon koinot singari huvillagan, mutlaqo begona olamga — kulfatlar-u adoqsiz qiyinchiliklar makoniga qadam ranjida qilgan insonlar edi.

Ular churq etmay ilgari lab borishardi. Chor atrofni shunaqangi quyuq sukunat qoplagan ediki, uni bamisli qo'l bilan paypaslab ko'rish mumkindek tuyulardi. Dengiz tubida g'avvos vujudini suv qanchalar qiynasa odamzodning aql-hushiga bu sukunat shunchalar azob berardi. U o'z qonuniyatining daxlsizligi va aql bovar qilmas darajada cheksiz-chegarasizligi bilan odamzod shuurining pinhoniy qatlamlariga kirib borar va xuddi siqilgan anordek u borlig'i, tabiatidagi qalbaki, o'ziga ortiqcha bino qo'yishdek noma'qul xususiyatlarni so'rib olar, shu tariqa zaif va nochor hol-jonlarini ayashdan boshqasiga yaramaydigan chivindan-da farqlari yo'qligini uqtirmoqchi bo'lardi.

Oradan ikki soatcha vaqt o'tdi. Bir tutam kun tugab borliq uzra g'irashira oqshom cho'kayotgan mahal zaifgina, uvillagan ovoz taraldi. Bu nola keskin ravishda kuchayib borib avj pardalarga chiqqanda xiyla vaqt zorlanib turdi-da, so'ng asta-sekin sukunat bag'riga singib ketdi. Agar bu ovoz zamirida vahshiyona g'azab va ochlik azoblari yangramaganda edi, kimningdir ruhi-arvohi zorlanayapti deya o'ylash mumkin edi.

Chananing old tomonida borayotgan kimsa daf'atan to'xtab o'girildi-da, orqa tarafda kalovlanib kelayotgan hamrohiga qaradi, ular bir-biriga bosh irg'ab qo'yishdi. Xiyol o'tmay yana boyagi nola yangradi. Ikkovi

tovushning qaysi tarafdin kelayotganini aniqlash uchun vujudi quloq bo'lib tinglab turishdi. Ovoz hozirgina ular o'tib kelgan qorli sayhonlikdan kelardi.

Zum o'tmay bunga javoban yana o'sha tomondan, faqat xiyol so'ltroqdan cho'ziq uvillash eshitildi.

– Ana xolos, ular bizni izma-iz quvib kelishayotiptimi deyman, Bill?! – dedi oldinda borayotgani. Uning ovozi g'ayritabiiy ravishda xirillab chiqdi. U arang gapirayotganga o'xshardi.

– Ular och bo'lsa kerak, – deb javob qildi sherigi. – Uch kundan oshdi, loaqal bitta quyoning izini ko'rmadim.

Yo'lovchilar orqa tomondan dam-badam yangrayotgan uvillashni eshitmay qolishdan cho'chigandek butun vujudlari quloqqa aylanib jim qolishdi.

Qosh qorayishi bilanoq, ular itlarini qirg'oqdagi qoraqarag'ayzor tomonga haydab dam olgani to'xtadi. Chanadan tushirilgan tobut ular uchun ham stol, ham kursi vazifasini o'tardi. Gulxanning narigi tomonida g'uj bo'lib olgan itlar irillashar, tishlashar, lekin birontasi qop-qora o'rmon tomonga qochib qolishni xayoliga keltirmasdi.

– Nima balo, gulxanni yonidan ketmay qolishdi, – dedi Bill.

Bir bo'lak muz solingan qumg'onni qo'yish uchun gulxan yonida cho'kkalagan Genri indamay bosh irg'adi. U tobutda o'tirib ovqat yeyishga tutingandan keyingina gapga tushdi.

– Jon shirin-da, baloni bilishadi. Bu yerda ularni boqishsa, u yoqda biron yirtqichga yem bo'lishlariga aqlari yetadi. Itlarni laqillatib bo'psan.

Bill bosh chayqadi:

– Kim biladi deysan!

Sherigi unga qiziqsinib qaradi:

– Ularning farosatidan gumonsirashingni endi eshitishim.

– Genri, – dedi Bill shoshilmay loviya chaynarkan, – itlarga baliq berayotganimda bir-birini g'ajigudek bo'lishganini sezmadimgmi?

– Darvoqe, doimgidan ko'proq to'polon qilishdi.

– Bilasan-a, itimiz nechta, Genri?

– Oltita.

– Xo'p... – Bill gapini davom ettirish uchun nafasini rosladi. – Menimcha ham, oltita. Shuning uchun xaltadan oltita baliq oldim, har biriga bittadan ulashdim. Bittasiga yetmadi, Genri.

– Demak, hisobdan adashgansan.

– Itlarimiz oltita, – Bill uning gapiga e'tibor bermay yana takrorladi. – Men oltita baliq oldim. Chinoqqa yetmadi. Qopdan yana bitta baliq olishimga to'g'ri keldi.

– Baribir, nima desang deyaver, lekin oltita itimiz bor, – deb so'zida turib oldi Genri.

– Genri, – deya davom etdi Bill. – Men hammasi itlar edi deyayotganim yo‘q, ammo yettita baliq ulashganim aniq.

Genri gulxan osha itlarga qaradi-da, bittalab sanab chiqdi.

– Ana, oltita-ku! – dedi u.

– Yettinchisi qochib ketdi, o‘z ko‘zim bilan ko‘rdim, – dedi qat‘iyan Bill. – Hozirgina yettita edi.

Genri unga achinibgina qaradi-da, xo‘rsinib qo‘ydi:

– Omon-eson yetib olaylik-da, ishqilib.

– Bu bilan nima demoqchisan?

– Demoqchimanki, tobutning kasri urib senga jin tegdi shekilli, ko‘zingga har balo ko‘rinayapti.

– Men ham shunaqamikin, deb o‘ylovdim, – dedi Bill jiddiy ohangda. – U qochib ketgan zahoti qordagi izlarga qaradim, keyin itlarni sanasam, oltita chiqdi. Ishonmasang, anavi yerda izlari bor, yur ko‘rsataman!

Genri indamasdan kavshanaverdi. Nari-beri loviyasini yeb tugatgach, qaynoq qahva ichdi va lablarini artgan bo‘lib og‘iz juftladi:

– Bundan chiqdi seningcha, bu...

Cho‘ziq, hazin uvillash yangradi-yu, uning gapi og‘zida qoldi. Genri jimgina quloq solib turdi, so‘ng qorong‘ulik tomon shahodat barmog‘i bilan ishora qilib gapini tugatdi:

– ... bu mehmon nariyoqdan tashrif buyurgan, shundaymi?

Bill bosh irg‘adi.

– O‘lasanmi, qolasanmi, bor gap shu. O‘zing eshitding itlarning dod-voyini.

Uvillashlar tez-tez eshitila boshladi, bunga javob tariqasidagi chiyillashlar uzoq-uzoqdan eshitilardi. Oxiri hammayoqni dod-voy tutib ketdi. Bu mudhish ovozlari to‘rt tarafdin kelardi, o‘takalari yorilgan itlar shunchalik gulxanga yaqin kelib qolishgandiki, sal bo‘lmasa junlari kuyib jizg‘inak bo‘layozdi.

Bill quruq shoxchani o‘t oldirib, trubka tutatdi.

– Namuncha siqilyapsan, – dedi Genri.

– Genri... – dedi Bill o‘ychan ohangda. – To‘g‘risini aytsam bizga qaraganda manovining omadi bor ekan... – Bill shunday deyaturib, o‘zlari o‘tirgan tobutni chertib qo‘ydi. – Agar ajalimiz yetsa jasadimizni itlar g‘ijimasligi uchun bir uyum tosh bilan bo‘lsa ham ko‘mib qo‘yadigan bironta insofli odam topilarmikin?!

– Qayoqda, ikkovimizning na qarindosh-urug‘imiz, na pulimiz bo‘lmasa, – deya xo‘rsindi Genri. – Shundan-shunga olib borib dafn etishga kimning ko‘zi uchib turibdi, deysan.

– Men bir narsaga hayron bo‘laman, Genri. O‘z yurtida lord bo‘lgan yoki manaviga o‘xshab yegani oldida, yemagani ortida bo‘lgan odamga xudo qarq‘agan yerlarda pishirib qo‘yibdimi?..

– Shuni aytasang-chi. Tinchgina uyida o‘tirsaku, keksalik gashtini surardi, – deya uning gapini quvvatladi Genri.

Bill bir nima demoqchi bo‘ldi-yu, lekin gapi og‘zida qoldi. Buning o‘rniga qorong‘ilikka ishora qildi. Zulmat qo‘ynida biron shaklshamoyilni ajratib bo‘lmasdi. Faqat cho‘g‘dek yonayotgan bir juft ko‘zlar ko‘rinardi.

Genri ikkinchi, uchinchi ko‘zlarni ko‘rsatdi. Pirillab yonayotgan ko‘zlar halqadek qarorgohni o‘rab kelardi. Dam-badam juft ko‘zlar o‘rin almashtirar yoki chiroqdek lip etib o‘chardi-da, bir necha soniyadan so‘ng yana paydo bo‘lardi.

Tobora bezovtaligi oshayotgan itlar tuyqus qo‘rqanlaridan gulxan yoniga odamlarning oyog‘i orasiga suqilishdi. Tiqilinchda itlardan biri gulxanga yiqildi-yu, jon achchig‘ida angillab yubordi, havoda kuygan jun isi anqidi. Yonayotgan ko‘zlar bir daqiqa ortga chekinishdi, lekin itlar tinchigan zahoti yana avvalgi joylariga kelib olishdi.

– Aksiga olib, o‘qlarning ozligini qara.

Bill trubkasini chekib bo‘lib, kechki ovqatdan avval keltirib qo‘yilgan qarag‘ay shoxlari ustiga jun to‘shak bilan choyshab solishga sherigiga ko‘maklashdi. Genri tomoq qirib maxsisini yechishga tutindi.

– O‘qlaring qancha qolgan? – deb so‘radi u.

– Atigi uchta, – dedi Bill. – Uch yuzta bo‘lganda, dodini berardim bu kasofatlarni!

U porillab yonayotgan ko‘zlar tomon musht do‘laytirdi-da, maxsisini gulxanga yaqinroq surib qo‘ydi.

– Bu deyman, sovuq rosa jonga tegdi-ku, a! Qachon tugarkin! – gapini davom ettirdi Bill. – Ikki hafta bo‘ldi ellikdan tushmaydi. Qaydanam shu safarga chiqdim. O‘lay agar biror yaxshilik chiqmaydi. Biroz behuzur bo‘layapman, Genri. Tezroq borib olsak, hammasi o‘tardi- ketardi. Hozir Mak-Gerri fortida, devor o‘choq yonida kribbej o‘ynab o‘tirgan bo‘lardik.

Genri yana bir nimalar deb to‘ng‘illagan bo‘ldi-da, yotishga hozirlik ko‘ra boshladi. Endi ko‘zi ilinay deganda Bill uni uyg‘otdi.

– Meni nima xavotirga solayotganini aytaymi, Genri? Nima sababdan itlar anovi, baliqxo‘r kelgindiga tashlanishmaydiykin?

– Juda vahimachi bo‘lib qolibsana, Bill, – dedi Genri uyqusirab. – Ilgari bunaqa emasding. Ko‘p aljirasandan yotib, damingni ol, bir uxlab tursang hammasi esingdan chiqib ketadi. Jig‘ildoning qaynayapti, shunga betoqat bo‘layapsana, shekilli.

Ikkovi bir choyshabni ustlariga yopib uyquga ketishdi. Gulxan o‘cha boshladi, qarorgohni o‘rab olgan cho‘g‘dek ko‘zlar tobora yaqinlashardi.

Bitta-yarimta juft ko‘zlar haddan ziyod yaqinlashsa itlar bir-biriga suykalari, tahdidona irillashar edi. Bu safar shunaqangi qattiq irillashdiki Bill uyg‘onib ketdi. U sherigini uyg‘otib yubormaslik uchun choyshab

tagidan ohista sirg'alib chiqdi-da, gulxanga shox-shabba tashladi. Olov gurillab yona boshladi-yu, ko'zlar halqasi chekindi.

Bill g'uj bo'lib yotgan itlarga nazar soldi, keyin ko'zlarini ishqab diqqat bilan tikildi, so'ng yana o'rniga yotdi.

– Genri! – deb chaqirdi u sherigini. – Genri!

Genri ko'zlarini ochgisi kelmay g'ingshidi:

– Nima bo'ldi?

– Hech nima, – dedi Bill, – faqat ular yana yettita bo'lib qolishibdi. Hozirgina sanadim.

Bunga javoban Genri po'ng'illab qo'ydi-da, o'sha zahoti uyquga ketdi. Zum o'tmay uning xurragi eshitildi.

Ertalab Genri barvaqt sherigini uyg'otdi. Soat oltiga yaqinlashib qolgan bo'lsa ham kun yorishishiga hali uch soatcha vaqt bor edi. Genri qorong'ida timirskilanib nonushta hozirlashga tutindi. Bill esa o'rin-to'shakni yig'ishtirib buyumlarni chanaga orta boshladi.

– Menga qara, Genri, nechta itimiz bor deganding? – deb so'radi u kutilmaganda.

– Oltita.

– Bekorlarni aytibsan! – dedi balanddan kelib Bill.

– Yana yettita bo'p qoldimi? – deb so'radi Genri.

– Yo'q, beshta bo'pti! Bittasi gum bo'lgan.

– Obbo, la'nati! – deya o'shqirdi Genri va naridan-beri tayyorlayotgan narsalarni tashlab itlarni sanashga tushdi.

– Rostdan ham beshta qopti, Bill, – dedi u birozdan so'ng. – Fetti qochibdi.

– Juftakni shunday rostlabdiki, sezmay qolibmiz. Endi dumini tutqazib bo'pti.

– Qidirishdan foyda yo'q, – dedi bunga javoban Genri. – Yamlamay yutib yuborishgan. Bu vahshiyalar xomtalash qilayotganda angillashga ham ulgurmagan bo'lsa kerak.

– Fetti azaldan laqma it edi, – dedi Bill.

– Hayronman, eng laqma it ham o'z oyog'i bilan ajal og'ziga bormasdi.

Genri qolgan itlarga nazar solib, o'zicha har birining nimaga qodirligini chamalagan bo'ldi.

– Manavilar sezgirroq, unaqqa hunar ko'rsatishmaydi.

– Ularni gulxan yonidan kaltak bilan ham haydolmaysan, – deya ma'qulladi Bill. – Men hamisha Fettingning esi joyida emas deb hisoblaganman.

Bu Shimol o'lkasida nobud bo'lgan itga qarata aytilgan vidolashuv so'zi edi – zotan, bu nafaqat nobud bo'lgan itlar, balki odamlar sha'niga bildirilgan ta'zivalardan zarracha farq qilmasdi.

Ikkinchi bob

URG'OCHI BO'RI

Nonushta qilib bo'lgach arzimagan lash-lushlarni chanaga ortishdi-da, hali atrof qorong'i bo'lishiga qaramay Genri bilan Bill issiqqina gulxanni tashlab ketishdi. Ular endigina yo'lga tushganlarida, hazin uvillash eshitildi; zulmat va ayoz aro to'rt tomondan kelardi bu mash'um ovoz. Yo'lovchilar jimgina borishardi. Soat to'qqizda tong otdi.

Choshgoh payti osmonning janubiy qismi biroz qizardi. Ammo bu qizg'ish shu'la ko'p o'tmay sham yanglig' so'ndi. Soat uchlargacha kun g'ira-shira yorishib turdi-da, so'ng huvillagan o'lkaga yana zim-ziyo tun cho'kdi.

Yo'lovchilarni chor atrofdan ta'qib etayotgan uvlash qorong'i tushdi, deguncha yaqinroqdan eshitila boshladi; o'qtin-o'qtin bu tovush shunday yaqin kelib qolardiki, itlarning quti o'chib talvasa ichida o'zlarini u yoqdan, bu yoqqa otardilar.

Bir gal mana shunday talvasaga tushishlardan so'ng Bill bilan Genri itlarni tinchitgach, Bill:

– Bu kasofatlar biron o'lja uchrab bizni tinch qo'yishsa yaxshi bo'lardi, – dedi.

– Nimasini aytasan, ularning tovushini eshitishga kim zor, deysan, – deya ma'qulladi Genri.

Shu ketganча anchagacha churq etishmadi.

Navbatdagi qarorgohda to'xtab, Genri endi loviya qaynatish uchun dekchaga muz parchalari solayotganda to'satdan orqa tomondan bir nimaning qars etgani, so'ng ketma-ket Billning qichqirgani va itlarning qattiq angillashi eshitildi. U qaddini rostlab o'girilib qaradi-yu, qorda sakrab-sakrab ketayotgan allaqanday yirtqich sharpasiga ko'zi tushdi. So'ngra bir qo'lida kaltak, ikkinchisida dudlangan yarimta baliq, nima qilarini bilmay itlar orasida turgan Billga qaradi.

– Kasofat, baribir yarmini olib qochdi, – deya qichqirdi Bill. – Lekin rosa adabini yedi! Angillaganini eshitdingmi?

– Nima ekan u? – deb so'radi Genri.

– Yaxshi ko'rolmadim. Ko'rinishidan itga o'xshaydi.

– Qo'lga o'rgatilgan bo'ri emasmi ishqilib?

– Bo'rimi, go'rmi, nima bo'lgan taqdirda ham qo'lga o'rgatilgan. Aks holda odamning qo'lidan baliq olmasdi.

O'sha kuni kechasi ovqatlanib bo'lgach, trubka chekib o'tirishganida cho'g'dek porlagan ko'zlar davrasi yana ham toraydi.

– Yo'lda biron bug'u to'dasiga duch kelib qolishsa zap ish bo'lardi-da, – dedi Bill. – Qutulardik bu kasofatlardan.

Sherigi norozi ohangda bir nimalar deb to'ng'illadi, so'ng Genri olovga, Bill esa zim-ziyo tun qo'ynida yal-yal yonayotgan ko'zlarga tikilib yigirma daqiqacha jimgina o'tirishdi.

– Qaniydi hozir g'ir etib Mak-Gerriga borib qolsak... – Bill yana zorlana boshlagan edi Genri tutoqib ketdi:

– Qaniydi, qaniydi, deb ming'illayverasanmi, bo'ldi-da! Zardang qaynayapti seni, shuning uchun ming'-ming' qilayapsan. Soda ichib yubor, o'zing ham yengil tortasan, meni ham qulog'im tinchiydi.

Ertalab Genri xunobi oshib so'kinayotgan sherigining ovozidan uyg'onib ketdi. Tirsaklanib qarasa Bill o'chayozgan gulxan yonida, itlar orasida turar va g'azabdan ko'karib, hadeb qo'llarini silkitardi:

– O'v! – deb baqirdi Genri. – Nima bo'ldi?

– Frog qochibdi, – deb javob qildi Bill.

– Yo'g'-e! Bo'lishi mumkin emas!

– Nega ishonmaysan, qochibdi deyapman-ku!

Genri shosha-pisha o'rnidan turib, o'sha yoqqa yugurdi. U itlarni bir boshdan sanab chiqqach. Billga qo'shilib yana bitta itlardan mahrum qilgan bu bexosiyat o'lkani la'natlashga tushdi.

– Frog itlarning eng zo'ri edi, – dedi afsuslanib Bill.

– Yer tagida ilon qimirlasa bilardi-ya! – dedi Genri ham bosh chayqab.

Keyingi ikki kun ichida yana bir vidolashuv so'zi shu bilan tugadi.

Nonushta ularning yuraklariga sig'madi, nari-beri ul-bul yeb olgach, qolgan to'rtta itni chanaga qo'shib yo'lga tushdilar. Bugungi kunning kechagidan farqi yo'q edi. Yo'lovchilar qor bosgan kimsasiz biyobondan jimgina borishar, borliq sukunatini odamlarni izma-iz quvib kelayotgan bo'rilarining noxush uvillashlari buzardi xolos. Qosh qorayib, kutilganidek bo'rilar to'dasi judayam yaqinlashganda uvillash deyarli yonginalaridan eshitildi, itlar yo'lovchilarning battar yuragini siqib, qo'rquvdan titrab-qaqshar, o'zlarini u yoqdan bu yoqqa otib, qayishlarini chuvatishardi.

– Qani ko'ramiz betamiz maxluqlar, endi ham qochib ko'rlaring-chi, – dedi Bill mamnun ohangda navbatdagi dam olishga to'xtaganlarida.

Yegulik hozirayotgan Genri ishini qo'yib, uning yoniga keldi. Bill hinduchasiga qilib itlarning bo'ynidan chillak o'tkazib bog'lab qo'ygan edi. Har bir itning bo'yniga charm sirtmoq solib, sirtmoq tagidan yo'g'on, uzun tayoq o'tkazib, tayoqning ikkinchi uchini yerga qoqilgan qoziqqa qayish bilan tang'ib bog'lagan edi. Bu ahvolda itlar bo'yinbog'larini g'ajiyolmas, tayoq esa qoziqqa bog'langan qayishni ham chaynab uzishlariga yo'l qo'ymas edi.

Genri ma'qullab bosh irg'adi.

– Chinoqni faqat shu yo‘l bilan ushlab turish mumkin. Qayishni g‘ajib uzish uning uchun hech gap emas. Xuddi pichoq bilan kesgandek shartta uzib tashlardi. Bu ahvolda ertalabgacha birontasi qayishni uzolmaydi.

– Uzib bo‘pti! – dedi Bill. – Agar bittasi yechilib ketsa ertaga qahva ichmaganim bo‘lsin.

– Anavilar adabini berib qo‘yishga hech vaqomiz yo‘qligini bilishadida, – dedi yotishga hozirlanayotgan Genri, qarorgohni gir aylana o‘rab olgan yonar ko‘zlarni ko‘rsatib. – Bir-ikki gumburlatsak bormi, haddilaridan bunchalik oshmasdilar. Indamagan sari, qara, yaqin kelib olishganini?! Hadeb olovga tikilavermay, anavi yoqqa bir qarasang bo‘lardi. Qalay? Hov anavini ko‘rdingmi?

Ikkovi gulxan ortida g‘imirlayotgan g‘ira-shira sharpalarni sinchkovlik bilan kuzata boshladilar. Darhaqiqat, qorong‘ulik qo‘ynida yarqirayotgan bir juft ko‘zlar tomonga diqqat bilan tikilgan odam yirtqich bo‘rilar shamoyilini ilg‘ashi mumkin edi.

Itlar orasida ko‘tarilgan shovqinni eshitib, Genri bilan Bill o‘sha tomonga yuzlanishdi. Chinoq betoqat bo‘lib angillar va bog‘lab qo‘yilganiga qaramay, dam qorong‘ilik sari talpinar, dam ortiga chekinib quturgandek tayoqni g‘ajishga tushardi.

– Bill, qara! – deya shivirladi Genri.

Gulxan yoniga ko‘rinishidan itga o‘xshash bir yirtqich pusib yaqinlashardi. U hadiksirab, shu bilan birga odamlardan sulohlarcha ko‘zini uzmay itlarga yaqinlashdi. Chinoq arqonni siltab tortgancha begona hayvonga talpinardi, hech ilojini topolmagach alamiga chidolmay uvillab yubordi.

– Bu tasqara zig‘ircha ham qo‘rqmayapti, shekilli, – deya shivirladi Bill.

– Urg‘ochi bo‘ri-ku, – dedi unga javoban Genri. – Endi bildim, Fetti bilan Frogga nima bo‘lganini. Bo‘rilar itlarni shamg‘alat qilish uchun buni yuboradilar. U esa itlardan biortasini aldab chekkaroqqa olib o‘tadi-yu, qolgani bo‘rilarga havola.

Olovda nimadir chirsilladi, otilib qorga tushgan bir parcha cho‘g‘ vishillab o‘chdi. Qo‘rqib ketgan yirtqich bir sakrab qorong‘ulik singib ketdi.

– Bilasanmi, Genri, ko‘nglimga nima keldi? – dedi Bill.

– Nima?

– Bu o‘sha, men palyon bilan urgan maxluq.

– Bo‘lishi mumkin, – deb javob berdi Genri.

– Men demoqchimanki, – gapini davom ettirdi Bill. – U gulxanga o‘rgangan ko‘rinadi, buning tagida gap bor.

– U keragidan ko‘proq narsani biladiganga o‘xshaydi, – dedi Billning gapini tasdiqlab Genri. – Uncha-muncha bo‘ri itlarning ovqatiga sherik bo‘lolmaydi. Juda makkor, tajribaliga o‘xshaydi.

– Bir zamonlar qariya Villenning iti bo‘lardi, o‘sha it bo‘rilarga qo‘shilib qochib ketgan, – deya o‘ychan ohangda gap boshladi Bill. – Men o‘sha itni juda yaxshi bilardim. Uni bug‘ular o‘tlagani keladigan yaylovga kelganda, bo‘rilar to‘dasi orasida Litl-Stikda o‘zim otib o‘ldirganman. Bechora Villen yosh bolaga o‘xshab ho‘ng-ho‘ng yig‘lagan edi. Ko‘rmaganiga uch yil bo‘lgan ekan, o‘ziyam. Demak, it uch yil bo‘rilar bilan yashagan.

– Bu bo‘ri emas, it ekani aniq, uning ilgari ham odamzod qo‘lidan baliq yeb yurgani shak-shubhasiz, Bill. To‘g‘ri aytyapsan.

– Basharti nasib qilsa otaman, ana unda na bo‘ri, na itligi qoladi, oddiy o‘laksaga aylanadi, – dedi Bill. – Bo‘lar endi shuncha itdan mahrum bo‘lganimiz.

– Atigi uchta patroning bor-ku, – dedi ensasi qotib Genri.

– Bexato otsam shuning o‘zi kifoya, – dedi Bill.

Ertalab Genri barvaqt turib gulxanni gurillatib yubordi-da, nonushta hozirlashga kirishdi. Keyin xurрак otayotgan sherigini uyg‘otdi:

– Yetar shuncha uxlaganing, – dedi u Billni turtib, – uxlashini qaranglar, uyg‘otishga ko‘z qiymaydi-ya.

Bill ko‘zini ochar-ochmas ovqatlanishga tushdi. Krujkasi bo‘shligini ko‘rib qumg‘onga cho‘zildi. Ammo qo‘li yetmadi: qumg‘on ancha narida, Genrining yonida edi.

– Menga qara Genri, – dedi u ginaxonlik bilan, – hech narsa esingdan chiqmadimi?

Genri yon-veriga ko‘z yugurtirib chiqdi-da, bosh chayqadi. Bill unga bo‘sh krujkani uzatdi.

– Senga qahva yo‘q, – dedi bamaylixotir Genri.

– Nega, tamom bo‘ptimi?

– Yo‘q, tamom bo‘lmagan.

– Oshqozoni ishdan chiqadi deb qo‘rqayapsanmi?

– Yo‘q, qo‘rqayotganim yo‘q.

Billning achchig‘i chiqib, qip-qizarib ketdi.

– Yuragimni siqmay tushuntirib gapir, nima bo‘ldi?

– Spenker qochibdi, – dedi Genri.

Bill bosgan undek bo‘shashib, o‘tirgan yerida o‘girilib itlarni sanadi.

– Nima bo‘lganikin?! – deb so‘radi u tarvuzi qo‘ltig‘idan tushib.

Genri yelka qisdi:

– Qaydam. Balki Chinoq uning bo‘yinbog‘ini g‘ajib yordam berib yuborgandir, o‘zi o‘laqolsa ham uzolmasdi.

– Kasofat! – dedi Bill g‘azabini ichiga yutib. – O‘zinikini uzolmagani uzolmagan, Spenkernikini uzganiga o‘laymi.

– Bo‘lar ish bo‘pti, Spenker azobdan qutulibdi. Bo‘rilar uni paqqos tushirib hazm qilib yuborishgan bo‘lsa ajab emas. – Nobud bo‘lgan uchinchi itga Genri shunday ta‘ziya bildirdi. – Qani uzat krujkangni.

Ammo Bill bosh chayqadi.

– Ichsang-chi, – deya zo‘rladi Genri qumg‘onni ko‘tarib.

Bill krujkasini tortib oldi.

– Baribir ichmayman! Itlardan birontasi qochsa qahva ichmayman, dedimmi, tamom, ichmayman – so‘zim so‘z!

– Lekin qahvamisani qahva bo‘libdi-da! – dedi Genri uning havasini keltirib.

Ammo Bill o‘jarlik bilan qahva ichmadi, Chinoqni so‘ka-so‘ka nari-veri nonushta qildi.

– Bugun kechasi ularning hammasini alohida-alohida bog‘lab qo‘yaman, – dedi Bill yo‘lga tushganlarida.

Yuz qadamcha yurgach, oldinda borayotgan Genri chang‘isi urilib to‘xtadi-da, engashib yerdan bir nima oldi. Qorong‘ida nima ekanini bilolmay, paypaslab ko‘rdi-da, keyin orqaga uloqtirdi, u chanaga urilib Billning oyog‘i tagiga tushdi.

– Ehtimol bir kun xayringga yarar yana, – dedi Genri.

Bill hayratdan qotib qoldi. Spenkerdan bor-yo‘g‘i mana shu bo‘yniga bog‘langan bir qarich tayoqcha qolgan edi.

– Obbo kasofatlar-ey! – dedi Bill. – Hatto tayoqqa bog‘langan qayishni ham qo‘yishmabdi. Ochdan o‘ladigan ahvolga yetib qolishganga o‘xshaydi, Genri... Nimasini aytasan, bu ketishda hali bizning ham boshimizga yetishadi.

Genri uning jig‘iga tegish uchun tirjaydi.

– To‘g‘ri, bo‘rilar quvmagan-u, lekin bundan battariga duch kelib, har qalay tirik yuribman. Bill, kaminai kamtaringa bunaqa ochofat tasqaralardan o‘ntasi ham bas kelolmaydi.

– Ko‘ramiz hali, ko‘ramiz... – dedi g‘ijinib Bill.

– Bo‘pti, Mak-Gerriga borib olaylik ana o‘shanda ko‘ramiz.

– Bunga sira ko‘zim yetmayapti, – dedi qaysarlik bilan Bill.

– Nafasingni issiq qil, sen bir nimadan xafasan xolos Bill, – dedi qat‘iyan Genri. – Xinin ichishing kerak. Sabr qil, Mak-Gerriga yetib olaylik, bir xininga to‘ydiraman o‘zim.

Bill sherigining pichingiga javoban norozi ohangda to‘ng‘illadi-da, xayolga cho‘mdi.

Soat to‘qqizda kun yorishdi. Choshgohga yaqin janub ufqi qizardi, uch soatcha davom etadigan diqqinapas kun boshlandi.

Ana-mana quyosh chiqadigan mahal Bill daf‘atan chanadagi miltig‘ini olib:

– Genri, sen ketaver, men nima gapligini bilib kelaman, – dedi.

– Chanadan uzoq ketma! – deya qichqirdi ortidan Genri. – Boryo'g'i uchta o'qing bor. Yana bir baloni boshlab yurma!

– Ana xolos! Endi nega g'ingshib qolding? – deb so'radi g'olibona ohangda Bill.

Genri indamadi, ortiga, hozirgina sherigi ko'zdan yo'qolgan qorong'ulik qo'yninga xavotir ichida qaray-qaray yo'lda davom etdi.

Oradan bir soat o'tgach, Bill chanani quvib yetdi.

– Juda ko'payib ketishibdi, – dedi u, – hammayoqda izg'ib yurishibdi, lekin bizni ham ko'zdan qochirmay qadam-baqadam ergashib kelishyapti. Chamasi qochib ketolmasligimizga ishonch hosil qilishgan.

– Ya'ni, ular bizni qochib qutulolmaydi deb o'ylasharkan-da, – dedi Genri.

Bill uning nima demoqchi ekaniga ahamiyat bermadi.

– Bir xillarini ko'rdim – qoq suyak! Uchta itimizni aytmasa, anchadan beri ularga hech narsa uchramagan shekilli. Juda ko'pchilik, uchta it urvoq ham bo'lmagan. Shunchalik oriqlab ketishganki, qovurg'alari sanalib turibdi. Qisqasi, sillasi qurigan hammasini. Meni aytdi dersan, bu ahvolda qo'rquvni ham unutishadi, ana unda hushyor bo'lish kerak.

Bir necha daqiqadan so'ng chananing ortida kelayotgan Genri sherigini ogohlantirish uchun sekingina hushtak chaldi.

Bill o'girilib qaradi-da, itlarni to'xtatdi. Hozirgina ular o'tib kelgan muyulish tomonda junlari hurpaygan oriq yirtqich yugurib kelardi. U qordagi izni iskab-iskab yengilgina yo'rtib kelardi. Odamlarning to'xtashganini sezib u ham to'xtadi va tumshug'ini ko'tarib havoni iskadi.

– O'sha! Ona bo'ri! – dedi Bill.

Itlar qorda yotishardi. Bill chana oldida turgan sherigi yoniga keldi. Ikkovi bir necha kundan buyon o'zlarini ta'qib etayotgan hamda bir nechta itlarining boshiga yetgan g'alati yirtqichni kuzata boshlashdi.

Shoshilmaygina atrofni ko'zdan kechirib chiqqan yirtqich bir necha qadam oldinga yurdi. U, to chanalarga 50–60 qadam qolguncha dam-badam shunday nag'ma ko'rsatib yaqinlashaverdi, so'ng qoraqarag'ay ostida to'xtab tumshug'ini ko'tardi-da, o'zidan ko'z uzmay turgan odamlarga diqqat bilan tikildi. Uning g'amgin nigohi nimasi bilandir itning qarashlarini eslatar, ammo bu ko'zlarda itlarga xos sadoqat xulyosi ko'rinmasdi. Bu ko'zlarda ayovsiz ochlik tufayli paydo bo'lgan g'amg'ussa aks etardi.

U bo'ridan xiyla yirik edi, oriqligiga qaramay, bo'ri zotining behad yirik zurryoti ekani ko'rinib turardi.

– O'ziyam fildek keladi-ya, – dedi Genri. – Kattaligini qara!

– Rangi ham bo'rinikiga o'xshamayapti, – dedi Bill. – Qizg'ish bo'rini umrim bino bo'lib uchratmagan edim. Bunisi qandaydir qizg'ish jigarrangmi-yej!..

Bill yanglishayotgan edi. Yirtqichning rangi chinakam bo'riga xos edi. Kulrangga moyil junlari tovlanib odamni chalg'itar, uni dam kulrang, dam qizg'ish tusda ko'rsatardi.

— Sal kattaligini aytmasa, naqd chanaga qo'shiladigan tozi it, — dedi Bill. — Dumini likillatishiga o'laymi.

— Hey tozi! — deb chaqirdi u. — Qani, kel bu yoqqa... Hah noming o'chsin!

— Tariqcha qo'rqmaydi-ya, — deb kuldi Genri.

Bill tovushini bir parda ko'tarib yana chaqirdi, mushtini do'laytirib po'pisa qildi, lekin yirtqich qilcha ham cho'chimay, faqat yana ham sergak tortib turaverdi. U odamlarga hamon o'sha qaqshatg'ich ochlik tufayli g'am bosgan ko'zlari bilan tikilib qarardi. Go'yo uning qarshisida tayyor go'sht — yegulik turibdi, u esa ochlikdan qiynalayapti. Jur'ati yetgandami, hoziroq odamlarga tashlanib, ularni tilka-pora qilgan bo'lardi.

— Menga qara Genri, — dedi Bill beixtiyor shivirlab. — Atigi uch dona o'qimiz bor. Lekin buni bitta o'q bilan ham tinchitsa bo'ladi. Orasi yaqin. Bemalol bexato urish mumkin. Bir emas, uchta itning boshini yedi, bunga chek qo'yish kerakmidi! Nima deding?

Genri tasdiqlab bosh irg'adi.

Bill kishi bilmas chanadan miltiqni oldi. Ammo endi ko'taraman, degandi, ulgurolmadi, bo'ri bir sakradi-yu, qoraqarag'aylar ortiga o'tib ko'zdan yo'qoldi. Ikki o'rtoq bir-biriga qarashdi. Genri, ana xolos, degandek hushtak chalib yubordi.

— Eh, kallavaram! — dedi Bill boshiga mushtlab va miltiqni yana joyiga qo'ydi. — Itlarni qachon ovqatlantirishimizgacha biladigan bo'ri miltiq nimaligini bilmasinmi! Xudo haqqi Genri, hammasiga shu aybdor. Agar shu kasofat bo'lmaganda, itlarimiz tirik bo'lardi. Yo'q Genri, buni shunday qoldirib bo'lmaydi. Men uning kunini ko'rsataman. Sayhonlikda otishning iloji yo'q, darrov sezadi. Lekin uni baribir o'ldiraman. Pistirmadan otib o'ldiraman bu la'natini, mana ko'rasan.

— Faqat uzoqlab ketma, — deya ogohlantirdi Genri. — Gala-palasi bilan yopirilsa bormi, uchta o'qning boridan yo'g'i — so'qir ko'zga surmadek gap. Bu vahshiylarning ichagi surnay chalayapti hozir. Ehtiyot bo'l Bill, bir baloni boshlab yurma!

O'sha kuni kechqurun ertaroq dam olgani to'xtashdi. Uchta it oltita itning o'rnini bosolmay chanani tez va uzoq tortolmay qiynalardi. Ular butunlay holdan toygan edilar. Bill bir-birining qayishini kemirmaslik uchun ularni alohida-alohida bog'lab qo'ygach, yo'lovchilar uxlagani yotishdi, ammo bo'rilar kechasi bilan uyqu bermadi. Bo'rilar gulxanga shunchalar yaqin kelishardiki, itlar sarosimaga tushib, o'zlarini u yoqdan-bu yoqqa otishardi. Bu vahshiylarni qaytarish uchun dam-badam gulxanga o'tin qalashga to'g'ri kelardi.

– Dengizchilarning aytishicha, akulalar kema ortida suzib yurishni yaxshi ko‘risharkan, – dedi Bill bir safar gulxanga o‘tin tashlab, ustiga choyshab tortarkan. – Men senga aytsam, bo‘rilar quruqlikda yashovchi akulalardir. Ular nima qilish lozimligini sen bilan mendan yaxshi bilishadi, sayr qilish uchun bizga ergashib kelishayotgani yo‘q. Ulardan qochib qutulib bo‘pmiz. Genri. Meni aytdi dersan, qutulolmaymiz.

– Niyating shunaqa sovuq bo‘lsa, tamom bo‘ldim deb hisoblayver, – uning gapini cho‘rt kesdi Genri. – Har kimning niyati o‘ziga yo‘ldosh. Ikki gapning birida shunday deyapsanmi, fotihangni o‘qiyver.

– Ular bizdan zo‘rlarni ham tinchitishgan, – deb javob qildi Bill.

– Bo‘ldi-e, hiqillayverma hadebl! Jonimga tegib ketding!

Genri zarda bilan narigi yonboshiga o‘g‘irilib oldi-yu, lekin zum o‘tmay Billning nafasi ichiga tushib ketganiga ajablandi. Chunki bir og‘iz achchiq gapga ham lov etib yonadigan Billga o‘xshamaydi. Genri ko‘zi ilingunga qadar shu haqda o‘ylab yotdi. Oxiri: «Yuragiga qil ham sig‘mayapti. Ertaga bir ko‘nglini ko‘tarib qo‘ymasam bo‘lmaydi», degan xayolda uyquga ketdi.

Uchinchi bob

OCHLIK ZO‘RI

Kun xayrli boshlandi. Uyqudan turishgach, itlarning hammasi o‘z o‘rnida ekanini ko‘rgan Genri bilan Bill yengil tortib huvillagan tim qorong‘ulikda yo‘lga tushdilar. Bill noxush xayollarni unutgandek borar, u hatto bir safar muyulishda itlar chanani ag‘darib yuborganda ham zahrini sochmay, ularning jig‘iga tegib o‘ynashishga o‘tdi. Hamma narsa ayqash-uyqash bo‘lib ketdi. Ag‘darilgan chana daraxt bilan bahaybat tosh orasida qisilib qoldi, oqibat itlarni chanadan bo‘shatishga to‘g‘ri keldi. Yo‘lovchilar chanani ko‘targani engashganlarida Genri Chinoqning qochayotganini payqab qoldi.

– Qayt orqaga, Chinoq! – deya qichqirib yubordi u jon holatda.

Lekin Chinoq to‘xtash tugul, qayishlarini sudragancha g‘izillab qochishga tushdi. Uni hozirgina ular o‘tib kelgan yo‘l ustida urg‘ochi bo‘ri kutar edi. Urg‘ochi bo‘riga yaqinlashgan mahal Chinoq hushyor tortib sekinladi, so‘ng to‘xtadi. Urg‘ochi bo‘riga ishonqiramay, lekin allaqanday suqlanib tikildi. Urg‘ochi bo‘ri esa bamisli dalda bergan bo‘lib, ayyorona tishini ko‘rsatdi-da, bir-ikki irg‘ishlab qo‘ydi. Chinoq shunda ham xuddi bir narsaga shaylangandek, qo‘rqa-pisa unga qarab yurdi.

Chinoq tumshug‘ini tekkizib iskamoqchi bo‘lganda, urg‘ochi bo‘ri o‘ynashayotgandek mug‘ombirlik bilan orqaga sapchidi. U oldinga yursa urg‘ochi bo‘ri chekinardi. Shu tariqa Chinoqni chalg‘itib, sekin-asta

ishongan tog‘i – odamlardan nariroqqa ergashtirib keta boshladi. Aloha bir nimadan xavotirlandimi, Chinoq ilkis to‘xtadi. U ortiga o‘girilib ag‘darilib yotgan chanaga, sheriklariga, o‘zini tinmay chaqirayotgan egalariga qaradi. Itning ikkilanayotganini sezgan urg‘ochi bo‘ri yoniga kelib avval tumshug‘i bilan beozorgina turti, suykaldi, so‘ng irg‘ishlab-irg‘ishlab yana ortiga chekina boshladi.

Xuddi shu lahzada miltiq Billning esiga tushdi. Biroq zormanda miltiq ag‘darilib yotgan chananing ostida qolgan edi. To Genri bilan yuklarni bitta-bitta olib miltiqni topguncha Chinoq urg‘ochi bo‘rining pinjiga suqulgudek yaqin borib oldi, pirovardida bunday masofadan otishga Billning yuragi dov bermadi.

Chinoq xatosini kech tushunib yetdi. U birdan ortiga o‘girilib, hang-mang bo‘lib turgan Genri bilan Bill tomon qochishga tushdi. Bir lahza o‘tar-o‘tmas o‘n ikki chog‘li oriq, och bo‘ri Chinoqning yo‘lini to‘sisib chiqqani yugurishdi. Daf‘atan, urg‘ochi bo‘ri sakrab-o‘ynoqlashdan to‘xtab, irillagancha Chinoqqa tashlandi. Chinoq bir siltab, uni itqitib yubordi va orqaga yo‘l yo‘qligiga ishonch hosil qilgan bo‘lsa ham quvib kelayotgan bo‘rilar to‘dasini aylanib o‘tish umidida chanaga tomon yugurdi. Bo‘rilar daqiqa sayin ko‘payar, urg‘ochi bo‘ri Chinoqni ikki-uch qadam orqada quvib kelardi.

– Sen qayoqqa? – deya o‘shqirdi Genri shappa o‘rtog‘ining yelkasidan ushlab.

Bill uning qo‘lini siltab tashladi.

– Qo‘yvor! – dedi u. – Bekorga xomtama bo‘lishmasin, endi bitta ham itni bermayman!

U miltig‘ini ko‘tarib daryo o‘zanini qoplagan zich butazor sari yugurdi. Bill eng qisqa masofani mo‘ljallab itning oldidan to‘sisib chiqmoqchi edi. Kuppa-kunduzi miltig‘i bor odam bo‘rilarni haydab, itni bemalol qutqarib qola olardi.

– To‘xta, Bill! – deb ortidan qichqirib qoldi Genri. – Bekor qilyapsan!

Genri nima qilarini bilmay chanaga o‘tirdi va buyog‘iga nima bo‘ladi, degandek kuta boshladi. Uning boshqa iloji ham yo‘q edi. Bill ko‘zdan g‘oyib bo‘lgan, Chinoq esa dam butalar, dam yakkam-dukkam o‘sgan qoraqarag‘aylar oralab ko‘rinib qolardi. Genri itning kuni bitganini fahmladi. Itning o‘zi falokatni sezar, ammo oldidan to‘sisib chiqishga urinayotgan bo‘rilar to‘dasidan katta doira yasab qochish uchun jon-jahdi bilan yugurardi. Afsuski Chinoqning bo‘rilardan qutulib, chana yoniga yetib kelishi dargumon edi. Bo‘rilar ana-mana itga yetib olishi aniq. O‘sha tomonda, daraxtlar bilan butazor ortidagi qor bosgan sayhonlikda bo‘rilar galasi Chinoq bilan Billga to‘qnash kelishlarini Genrining ko‘ngli sezardi.

Hammasi u kutganidan ham tezroq ro'y berdi. Dastlab o'q ovozi yangradi, so'ngra ketma-ket yana ikki marta o'q uzildi. Genri shu bilan Billning o'qi tugaganini fahmladi. Zum o'tmay itning angillagani va o'kirgan odam ovozi eshitildi. Genri og'riq va qo'rquvdan ingrayotgan Chinoqning angillashi, hamda yaralangan bo'rining uv tortganini eshitdi.

Shu bilan irillash ham, angillashlar ham tugadi. Kimsasiz borliq uzra yana sukunat cho'mdi.

Genri chanada juda uzoq o'tirdi. Uning o'sha yoqqa borishidan hech qanday ma'ni yo'q: bamisli Bill bilan bo'rilar uning ko'z o'ngida to'qnashgandek, hammasi oydek ravshan edi. U faqat bir marta sapchib o'rnidan turdi-da, qo'liga boltasini oldi, o'sha zahoti shashtidan qaytib holsiz joyiga o'tirdi va javdirab yana o'sha tomonga tikilib qoldi, oyog'i ostida yotgan itlar esa qo'rquvdan o'zlariga kelolmay, tinmay qaltirashardi.

Nihoyat, u xuddi urib chalajon qilib tashlangan odamdek arang o'rnidan turib, yo'l taraddudini ko'rishga tushdi. U abzallardan birini yelkasi aralash bog'lab, itlarga qo'shilib chanani sudrab ketdi, biroq ko'p yurolmadi, qosh qoraymasdan dam olgani to'xtadi, odatdagidan ko'proq shox-shabba yig'ib keldi, so'ngra itlarni ovqatlantirdi, o'zi ham ul-bul yegan bo'ldi-da, shundoqqina gulxanning yoniga o'rin soldi.

Lekin charchog'ini chiqarish nasib etmadi. Ko'zini yumushi bilanoq bo'rilar gulxan yoniga kelib olishdi. Genri ko'zlarini yirib-yirtib ochdi-da, ularni ko'zdan kechirdi. Bo'rilar gulxanni o'rab olishgan edi: ba'zilari yerda yotar, boshqalari cho'nqayib o'tirar, uchinchilari esa sudralib gulxan yoniga kelar yoki uning tevaragida izg'ishardi. Ayrimlari hatto mudrashardi. Ular itlar singari yotishar, dong qotib uxlashar, Genri esa uyqusi qochib ko'z yumolmasdi.

U gulxanni gurullatib yubordi, bo'rilarini yaqin yo'latmaslikning yagona yo'li shu edi. Ikkala it egasining oyoqlari ostida – biri o'ng, ikkinchisi chap tarafda javdirab, undan ko'z uzmay yotishar, bironta bo'ri yaqinlashgudek bo'lsa, baravar shovqin ko'tarar, angillar va biri olib, biri qo'yib huriy boshlardi. Itlar huriganda bo'rilar sapchib o'rnidan turib ketar, betoqatlanib irillagancha hamla qilishga chog'lanishar, so'ng yana qorga yotib birin-sirin uyquga ketishardi.

Bo'rilar halqasi tobora siqib kelardi. Ular sekin-sekin sezdirmaygina Genriga birdan hamla qilish uchun imkon berar darajada yaqin kelishga urinishardi. Shunda Genri qo'liga ilingan palyonni ularga qarab uloqtirardi. Agar palyon birorta bo'riga tegsa bormi, hammalari g'azabdan o'kirib, sarosima ichida o'sha zahoti orqaga chekinishardi.

Tongga yaqin uyqusizlikdan Genrining ko'zlari kirtayib qoldi. Tong qorong'usida u nonushta hozirlab, tamaddi qilib oldi, soat to'qqizlarda kun yoyilib bo'rilar nari-beri bo'lishgach, kechasi mo'ljallab qo'yan

ishiga kirishdi. U bir nechta yosh-yosh qarag'aylardan kesib, ularni daraxt yuqorisiga bog'lab, shohsupa tayyorladi, so'ng shohsupadan oshirib arqon tashladi-da, itlar ko'magida tobutni ko'tarib uni o'sha yerga joyladi.

– Billning boshiga yetishdi, ehtimol men ham ularga yem bo'larman, lekin sizga tegisholmaydi, yaxshi yigit, – dedi u o'zicha murdaga qarata. Shundan so'nggina, Genri yo'lga tushdi. To Mak-Gerri fortiga yetib olmaguncha falokatdan qutulolmasligini sezgan itlar ham yukdan bo'shagan chanani g'izillatib sudrab ketishdi.

Bora-bora bo'rilar hech narsadan tap tortmay qo'yishdi, ular tillarini osiltirib, halloslab, chana bilan yonma-yon lo'killab kelishardi. Bo'rilar shunchalik oriq ediki, qovurg'alari sanalib turardi, Genri ularning yiqilib qolmasdan yugurib kelayotganlarini ko'rib hang-mang bo'lardi.

U yo'lda qorong'iga qolib ketishdan qo'rqardi. Tush chog'i osmonning janubiy qismini yoritgan quyosh nurlari ufq uzra ham zaifgina qizg'ish nur sochdi. Genri buni o'zicha yaxshilikka yo'ydi. Holbuki kunlar uzayotgan edi. Bu o'lkalarga yana haroratbaxsh kunlar kelayotgan edi. Lekin quyosh botishi bilanoq Genri dam olgani to'xtadi. Qosh qoraya boshlagan, hali borliq uzra tun pardasini yoymagan edi. Genri g'ira-shira oqshom yorug'ida iloji boricha ko'proq o'tin-cho'p terib olish payiga tushdi.

Qorong'i quyuqlashgan sari Genrining yuragini vahm bosardi. Bo'rilarining hech narsadan toymayotgani – holva, u qattiq toliqqandi, kechasi bilan uxlamagani hammasidan yomon. U boltani oyoqlari orasiga qo'yib, gulxan yonida choyshabga o'ralgancha o'tirarkan, uyqu bosib kelardi. Ikkala it pinjiga kirib oldi. Yarim tunda u cho'chib uyg'ondi-yu, qarasa, uch-to'rt qadam narida bahaybat bo'ri turibdi. Yirtqich hafsalasizgina cho'zildi va og'zini karrakdek ochib esnadi. So'ng o'ziga tegishli naqd o'ljaga tikilgandek Genriga qaradi.

Bunday ishonch boshqa bo'rilarining xatti-harakatidan ham sezilar edi. Yigirmadan ziyod bo'rining bir qismi unga suq bilan tikilar, qolganlari esa qorda tinchgina uxlashardi. Bu bo'rilar to'kin-sochin dasturxon atrofida yeb-ichishga ruxsat kutayotgan bolalarni esalatardi. «Bo'rilar bazmi qachon boshlanarkin?» deya ko'nglidan kechirdi u.

Gulxanga dam-badam shox-shabba tashlayotgan Genri daf'atan o'zining a'zoi badaniga o'zgacha tarzda qarayotganini sezib qoldi. U o'zining harakatlarini kuzatarkan, barmoqlariga qiziqsinib qaradi. Gulxan yorug'iga tutib ketma-ket barmoqlarini bukib-yoydi, musht qilib tugdi, ko'ziga yaqin keltirib tirnoqlarini ko'zdan kechirdi. Barmoqlarining uchlarini goh qattiq, goh ayabgina chimchilab, nechog'lik ta'sirchanligini o'zicha tekshirib ko'rdi. Ko'ngli joyiga tushdi va birdan sog'lom,

baquvvat jismini yaxshi ko'rib ketdi. Keyin gulxanga yaqin kelib qolgan bo'rilarga xavotirlanib qaradi-yu, daf'atan o'zining joni beshikast, soppa-sog', jismi ayni chog'da bor-yo'g'i ochko'z yirtqichlar suqini keltirayotgan go'sht ekanini o'ylab dahshatga tushdi. Nazarida ana hozir o'ziga, yumshoqqina go'shtga – manavi yirtqich bo'rilar tashlanib tilkapor qiladigandek va xuddi qorni ochganida o'zining bug'u va quyon go'shtini mazza qilib yegani kabi nafslarini qondirishi mumkinligi haqida o'ylab qoldi.

U bosinqirab ko'zini ochganda qizg'ish urg'ochi bo'ri gulxandan ikki qadam narida odam bolasinikiga o'xshagan g'amgin ko'zlarini undan uzmay o'tirardi. Oyoqlari tagida yotgan itlarning ikkovi ham angillar va irillar, ammo urg'ochi bo'ri ularga parvo qilmasdi. U Odamdan ko'z olmasdi, bir necha daqiqa Genri ham unga tikilib qoldi. Bo'ri unchalik qo'rqinchli emasdi. Uning ko'zlari bemisl g'am-alamdan bamisli o't bo'lib yonar, lekin Genri bu g'am-kulfat bemisl ochlik tufayli paydo bo'lganini yaxshi bilardi. U bamisli yemish edi va uni ko'rgan bo'rining ishtahasi qo'zimoqda edi. Bo'ri og'zini katta ochib turar, so'lagi qorga tomar va u naqd o'ljani ko'rib lazzatlanmoqda edi. Genrining yuragi orqasiga tortib ketdi. U shosha-pisha palyonga qo'l uzatgan edi, urg'ochi bo'ri o'sha zahoti o'zini orqaga oldi, aftidan duch kelgan buyumni otaverib uni o'rgatib qo'yishgan edi. Urg'ochi bo'ri tishlarini irjaytirib tahdidli irilladi, uning g'am-kulfat aks etayotgan ko'zlari g'azabdan shunchalik vahshiyona chaq nab ketdiki, azbaroyi Genrining eti junjikdi. U qo'llariga, palyonni mahkam qisib olgan barmoqlariga, beixtiyor uning xohishsiz kuyib qolmasligi uchun albatta, palyonning laqqa cho'g' qismidan nari surilgan sinchalog'iga razm solib turdi-da, daf'atan mana shu nozik, nafis barmoqlarining urg'ochi bo'rining yaltirab turgan qoziq tishlari orasida qanday majaqlanishi ko'z oldiga keldi. Genriga o'z joni hech qachon, ayniqsa hozir nochor ahvolda qolgan paytidek shirin tuyulmagan edi.

Genri tun bo'yi och bo'rilarni palyon bilan urib haydadi, uyqu zo'rlik qilgan lahzalardagina mudrab qoldi. Itlarning angillagani va irillashlaridan uyg'onar edi. Tong otdi, ammo bu gal bo'rilar tarqalishmadi. Genri bu vahshiylar tarqab ketishadi, deya behuda kutdi. Ular gulxan atrofidan ketmay Genriga hamon yutoqguday tikilishar, buni ko'rib tong otishi bilan dadillashgan Genrining yuragi yana po'killay boshladi.

U o'tlanib, gulxan yonidan endigina uzoqlashgan ham edi, daf'atan to'da ichidagi eng qaqshatg'ich bo'ri unga o'zini otdi, lekin uning hamlasi besamar ketdi. Genri chap berishga ulgurdi-yu, bo'rining o'tkir tishlari belidan g'archcha olishiga bir bahya qoldi.

Bo'rilar butun to'dasi bilan Genriga hamla qilishga o'tdi, faqat yana palyonlar uning joniga oro kirdi – bo'rilar ancha nari ketishdi.

Kun yoyilganiga qaramay, Genri aqalli shox-shabba terib kelgani gulxan yonidan bir qadam siljishga botinolmasdi. Chanadan yigirma qadam narida qurigan bahaybat archa bor edi. U gulxanda yonayotgan, laqqa cho'g'ga aylangan palyonlarni asta-asta surib, yarim kun deganda bir amallab o'sha qurigan qarag'ay yoniga yetib oldi. O'sha yerda daraxtni qaysi tarafga ag'darish qulayligini chamalab atrofni ko'zdan kechirdi.

Bu kecha aynan avvalgi kechanning takrori bo'ldi, farqi Genri bu safar uyqusini yengolmas, ko'zlari yumilib-yumilib ketardi. Endi itlarning irillashlari uni uyg'otolmadi. Buning ustiga bular tinmay irillar, biroq shundan ham ko'zlarini ochishga holi qolmagan Genriga bu shovqin zarracha ta'sir qilmas edi.

Nogahon birov qattiq turtgandek u uyg'onib ketdi. Ne ko'z bilan ko'rsin, shundoqqina yonida tishlarini taqillatib urg'ochi bo'ri turardi. Genri bexosdan palyonni uning og'ziga suqdi. Urg'ochi bo'ri og'riqqa chidayolmay uvillab yubordi-da, o'zini orqaga otdi. Genri esa jizg'anagi chiqqan teri bilan kuygan go'sht isidan huzurlanib bir necha qadam narida boshini silkitib alam bilan irillayotgan yirtqichni tomosha qilardi.

Bu safar uyquga ketmasdan oldin Genri bilagiga tutayotgan qarag'ay shoxini bog'lab qo'ydi. Ko'zi ilinay deganda qo'li kuyib uyg'onardi. Ahvol bir necha soat shunday davom etdi. Uyg'onib ketganda bo'rilar palyon bilan to'zitar, so'ng gulxanga o'tin tashlar va qo'lga yana bir palyon bog'lab olardi. Hammasi joyida edi, ammo mana shunday uyg'onib ketishlarning birida Genri yaxshi bog'lamagan ekan, ko'zi ilinishi bilan palyon qo'lidani tushib ketdi.

U tush ko'rdi. Mak-Gerri fortida emish. Kayfi chog', xotirjam. U ta'minot boshlig'i bilan kribbej o'ynayapti. Tushida bo'rilar fortini qurshab olishgan emish. Bo'rilar darvozaxonada uv solar, u esa ularning uvillashiga quloq solmay va qal'aga bostirib kirmoq uchun besamar urinishlari ustidan kulganday pinagini buzmas, ahyon-ahyon o'yinni to'xtatib quloq solib qo'yardi. Keyin — tushi haddan tashqari g'alati edi, bir nima qarsilladi. Eshik lang ochilib, xonaga bo'rilar bostirib kirdi. Ular Genri bilan ta'minot boshlig'iga tashlanishdi. Eshik ochilishi bilanoq uvillagan ovoz chidab bo'lmaydigan darajada kuchaygan edi. Uning tushi birdaniga boshqa yo'nalishda davom etdi. Genri nima bo'layotganini anglayolmas, chunki bir daqiqa tinmayotgan uvillash nima gapligini aniqlashga xalal berardi.

Aloha, u xuddi tushdagi kabi uvillashlar-u, irillashlardan uyg'onib ketdi. Bir gala bo'ri baravariga unga tashlanishdi. Bo'rilar dari biri bilagidan tishlashga ulgurdi. Genri gulxan o'rtasiga sakradi, sakrash barobarida boldiriga o'tkir tishlar g'archcha botganini sezdi. Ayovsiz olishuv boshlandi. Qalin qo'lqoplar Genrining barmoqlarini kuyishdan saqlardi. U qip-qizil cho'g'larni hovuchida olib sochaverganidan gulxan atrofga olov purkayotganga o'xshardi.

Ammo bu ahvolda uzoqqa borib bo‘lmasdi. Genrining yuzi qavarib, qosh-kipriklari jizg‘anak bo‘lib ketdi, oyoqlari kuya boshladi. Oxiri u har qo‘lida bittadan palyon ko‘tarib gulxan chetiga sakradi. Bo‘rilar chekinishdi. Gir atrofda cho‘g‘ borib tushgan yer borki, qor vishillar, bo‘rilarning jon achchig‘ida irillagani, pishqirishi va o‘kirishlariga qaraganda ular o‘sha cho‘g‘larni bosib olganini fahmlash mumkin edi.

Palyonlarni uloqtirib bo‘lgach, Genri tutay boshlagan qo‘lqoplarini yechib tashladi-da, toptab o‘chirishga tutindi. Ikkala itning qorasi ko‘rinmas, ularning boshiga Fettidan boshlanib shu kunlarga dovur davom etib kelgan, ehtimol yaqin kunlar ichida o‘zi ham giriftor bo‘lishi mumkin bo‘lgan qismat tushganini Genri fahmladi.

– Lekin hali ertaroq! Osonlikcha jon beradigan anoyi yo‘q! – deya qichqirdi u och bo‘rilarga po‘pisa qilib.

Uning ovozini eshitib jonlangan bo‘rilar jo‘r ovozda irillab yuborishdi, urg‘ochi bo‘ri esa ro‘parasiga kelib yana o‘sha g‘am-kulfat to‘la ko‘zlari bilan unga tikildi.

Genri mudofaa uchun yangi reja tuza boshladi. Davrani keng olib, gulxan yoqdi-da, o‘zi shu doira o‘rtasida to‘shagini eriy boshlagan qorga to‘shab o‘tirdi. U alanga orasida ko‘zdan g‘oyib bo‘lishi bilanoq bo‘rilar go‘yo qayerga ketganiga qiziqsingandek o‘rab olishdi. Shu paytgacha ular olovga yaqin yo‘lamagan bo‘lsalar, endi gir aylana gulxan tegrasida o‘tirgancha, ochofat ko‘zlarini qisib tikilishar, o‘zlari o‘rganmagan issiqdan esnar va kerishar edilar. Urg‘ochi bo‘ri cho‘nqayib o‘tirdi-da, boshini ko‘tarib uv soldi. Bo‘rilar birin-sirin unga ergashishdi va nihoyat, butun to‘da tumshug‘ini yulduzli osmon sari ko‘tarib ochlik diydiosini boshlab yubordi.

Tong yorisha boshladi, kun chiqdi. Gulxan yonib tugayozdi, o‘tinlarning ham tagi ko‘rinib qoldi, yana shox-shabba g‘amlab olmasa bo‘lmasdi. Genri alanga orasidan chiqishga urinib ko‘rdi, ammo bo‘rilar yo‘lini to‘sib chiqishdi. Lang‘illab turgan palyonlar ularni chekka-chekkaga qochishga majbur etdi. Biroq, ular endi orqaga chekinishni istamasdilar. Odamzod ularni haydab yuborishga behuda tirishardi. Nihoyat, bu urinishlardan sariq chaqalik naf bo‘lmasligiga ko‘zi yetgach, gulxan o‘rtasidagi bexavotir joyiga chekindi. Shu choq bo‘rilardan biri o‘zini unga otdi, ammo to‘rttala panjasi bilan olovga tushdi. Yirtqich jon holatda uvillab yubordi-da, o‘sha zahoti kuygan panjalarini qorga bosish uchun gulxan ichidan qochib chiqdi.

Odamzod choyshabda muk tushib o‘tirardi. Qunishib, boshini xam qilib o‘tirishidan olishishga xoli qolmaganligini fahmlasa bo‘lardi. U ahyon-ahyon boshini ko‘tarib, o‘chay-o‘chay deb qolgan gulxanga javdirab qarardi. U yer-bu yeridagi o‘tinlar yonib tugagani uchun gulxan davrasiga putur yetgan, endi yo‘l ochiq – bemalol gulxan halqasiga

kirish mumkin edi. Ayni chog'da alohida-alohida gulxanchalar hosil bo'lgan, bu gulxanchalar orasidagi yo'l tobora kengayib, gulxanchalar esa kichrayib borardi.

– Ana endi meni yengishingiz mumkin, – deb g'uldiradi Genri. – Lekin menga baribir, uxlagim kelyapti...

U ko'zini ochganda qarshisida ikki gulxan orasida o'ziga tikilib turgan bo'rini ko'rdi.

Oradan bir necha daqiqa o'tgach, (uning nazarida bir necha soat o'tgandek edi) u boshini yana ko'tardi, atrofida qandaydir o'zgarish yuz berganga o'xshardi – bu shunchalik aql bovar qilmas ediki, u birdan hushyor tortdi. Darhaqiqat, nimadir yuz bergan edi. Dastlab u buning nima ekanligini anglolmadi. Birozdan so'ng fahmladi: bo'rilar g'oyib bo'lishgan ekan. Qordagi izlarga qarab bo'rilarning qanchalar yaqin kelganini bilsa bo'lardi.

Uyqu zo'r kelib Genri yana pinakka ketdi, lekin nogahon cho'chib uyg'ondi.

Allaqaydan odamlar ovozi, chanalarning g'irchillagani, itlarning bezovtalanib g'ingshigani eshitildi. Daryo tomondan to'rt chog'li chana kelib qarorgoh oldida to'xtadi. Bir necha kishi o'chayozgan gulxan orasida tirishib yotgan Genrini o'rab olishdi. Uni hushiga keltirish uchun yelkasidan olib siltashdi. Genri mast kishidek ularga ma'nosiz qarar, uyqusirab g'o'ldirardi:

– Qizg'ish urg'ochi bo'ri... Itlarning yoniga kelardi... Dastlab itlarning ovqatini paqqos tushirdi... keyin o'zlarini. Oxiri Billni ham...

– Lord Alfred qani? – deya qichqirdi kelganlardan biri Genrini siltab.

Genri bazo'r bosh chayqadi.

– Unga tegmadi... Alfred anavi tomonda... oxirgi to'xtagan yerimizda... daraxtda.

– O'ldimi?

– Ha. Tobutda, – dedi Genri.

U tepasida turgan shilqim kishidan xalos bo'lish uchun zarda bilan yelkasini siltadi.

– Meni o'z holimga qo'ying... mazam yo'q... Keyin... Tuningiz xayrli bo'lsin...

Genrining kipriklari pipiradi va ko'zi yumulib boshi shilqillab tushdi. Uni choyshabga yotqizganlarida ayoz sukunati qo'ynida baralla xurrak otgani eshitildi.

Zum o'tmay, bu xurrakka boshqa tovushlar, hozirgina sillasi qurigan odamdan voz kechib o'zga o'lka ortidan quvib borayotgan och bo'rilarning uzoqdagi uvillashi qo'shilib ketdi.

IKKINCHI QISM

Birinchi bob

JANG

Odamlarning ovozi bilan chanaga qo‘shilgan itlar g‘ingshiganini eng avval eshitgan urg‘ochi bo‘ri birinchi bo‘lib sillasi qurib gulxan o‘rtasida o‘tirgan odamdan nari ketdi. Naqd o‘ljani tashlab qochishga ko‘zlari qiymagan boshqa bo‘rilar qulog‘ini ding qilib atrofga quloq soldi, keyin ular ham noiloj urg‘ochi bo‘ri ortidan ketishdi.

Eng oldinda bo‘rilar to‘dasining sardori – bahaybat kulrang bo‘ri yelib borardi.

Boshqa bo‘rilar ilgarilab o‘zib ketishga botinganda ularga tahdidona irillab tirqiratgan ham, qor bosgan sayhonlikda hovliqmay yo‘rtib borayotgan urg‘ochi bo‘ri ortidan ergashib borishga boshqalarni majbur qilayotgan ham ana shu kulrang bo‘ri edi. Urg‘ochi bo‘ri faqat bitta o‘zining haq-huquqi bordek, uning yoniga o‘tib oldi-da bu yog‘iga to‘dadan aslo chetlashmadi. U tasodifan ilgarilab ketsa sardor irillab unga tish qayramas, aksincha, unga xohish-rag‘bati kuchli ekan shekilli, har daqiqa u bilan yonma-yon borishga tirishardi. Urg‘ochi bo‘riga bu yoqmas va shunday lahzalarda yoniga yo‘latmay irillar, tishlarini taqillatar edi. Hatto gohi-gohi kulrang bo‘rini tishlab olishdan ham o‘zini tiyolmay qolardi. Shunday paytda Sardor zarracha g‘azablanmas, balki o‘sal bo‘lgan to‘pori xotinbozga o‘xshab kelishmagan alfozda o‘zini chetga olar va irg‘ishlab-irg‘ishlab qo‘yar edi.

Sardorga to‘dani boshqarishga birdan-bir monelik qilayotgan narsa shu edi. Urg‘ochi bo‘rini esa boshqa ko‘ngilsizliklar bezor qilardi. Uning o‘ng tarafida urishaverib sog‘ joyi qolmagan, oriq, qari bo‘ri borardi. Qachon qarasang, urg‘ochi bo‘rining o‘ng tarafida bo‘lardi. Bunga bir ko‘zi – o‘ng ko‘zining ojiz ekani sabab edi. Keksa bo‘ri dam-badam yara-chaqa tumshug‘i bilan uning goh biqini, goh yelkasi, goh bo‘yniga turtib holi-joniga qo‘ymas edi. Urg‘ochi bo‘ri so‘l tarafida borayotgan sardorning shilqimligiga qanday bo‘lsa, uning xiraligiga xuddi shunday tarzda, tishlarini taqillatib javob qaytarardi. Mabodo, ikkovi ikki yog‘idan baravar tixirlik qilishga o‘tishsa unga qiyin bo‘lar edi – bir vaqtning o‘zida ham bu shilqimlarga qarshilik ko‘rsatishi, ham to‘dadan orqada qolib ketmay, bir me‘yorda yugurib borishi kerak edi. Shunday daqi-

qalarda ikkala bo'ri tahdidona irillab bir-birlariga tishlarini qayrashardi. Boshqa payt bo'lganda ular olishib ketishardi, ammo hozir hatto kuyikish bilan qizg'anish tuyg'usi ham, butun to'daga azob berayotgan ochlik tuyg'usi oldida hech narsa bo'lmay qolgan edi.

Har safar shunday qarshiliklardan so'ng, kekxa bo'ri shahvatini qo'zg'ayotgan bu injiqdan nari qochar va o'ng tomonida — ko'rmaydigan ko'zi tomonida kelayotgan navqiron yosh bo'riga sakrar, pirovardida o'rtada nizo chiqardi. Bu uch yashar bo'ri ayni voyaga yetgan, kuchga to'lgan edi, bo'rilarining madorsizligi va holdan toyganligini inobatga olganda, ular orasida kuch-quvvati va g'ayrati bilan keskin ajralib turardi. Shunday bo'lsa ham u bir ko'zli qari bo'ridan xiyol orqaroqda borardi. Unga tenglashgani jur'at qildi deguncha (bu kamdan-kam yuz berardi) qari bo'ri irillab tishlarini g'ijirlatar va o'sha zahoti uning ta'zirini berib qo'yardi. Lekin ba'zan-ba'zan yosh bo'ri tixirlik qilib u bilan urg'ochi bo'rining orasiga suqilib kirardi. Bunaqa nayrangi ikki, hatto uch tarafdin qarshilikka uchrardi. Urg'ochi bo'ri irillay boshladi deguncha, qari bo'ri keskin o'girilib yosh bo'riga tashlanardi. Ba'zan unga qo'shilib urg'ochi bo'ri ham tashlanib qolar, gohida esa ularga so'l tomondagi sardor ham qo'shildirdi.

Uch nafar darg'azab bo'rining tahdidona ochilgan og'zini ko'rgan yosh bo'ri shashtidan qaytib to'xtar, so'ng cho'nqayib o'tirar va hurpayib tishlarini g'ijirlatar edi. To'da yetakchilari o'rtasida qo'zg'algan nizo orqada kelayotgan boshqa bo'rilariga ta'sir qilmay iloji yo'q edi. Ular ham yosh bo'riga yopishib ketishar, undan norozi bo'lib biqini va korsonini g'azab bilan tishlashardi. Shunday paytda u nima qilarini bilmasdi, chunki qarshilik ko'rsatsa ochlikdan qiynalib ketgan hamzotlarining qahriga duchor bo'lishi turgan gap. Ammo, qonida jo'sh urayotgan navqiron bo'riga xos bitmas-tuganmas g'ayrat-shijoat oqibat-natijada ko'ngilsizlik keltirsa ham u o'sha qilg'ini bot-bot takrorlashga undar edi.

Bo'rilariga biron o'lja yo'liqsa edi, ular orasida kuyikish va kuyikish tug'dirgan raqobat kuchayib, pirovardida to'da tarqalib ketgan bo'lardi. Ammo, hozir bo'rilarining ahvoli og'ir edi. Uzoq davom etgan ochlikdan hammasining sillasi qurigan, shuning uchun juda sekin ilgari lab borishar edi. To'daning oxirida holdan toygan yosh-yosh bo'rilar bilan qarib, kuchdan qolganlari sudralib kelardi. Baquvvatlari oldinda borishardi. Bu ochin-to'qin, ozib-to'zgan, qovurg'alari ko'rinib qolgan bo'rilar qiyofasida chinakam bo'ri qolmagan edi. Lekin shunga qaramasdan, mayib-majruhlarini aytmasa ko'pchiligi toliqmay bermalol yurib borishardi. Terilari ostida pishiq o'rilgan arqondek bo'rtib-bo'rtib turgan mushaklarida kuch-g'ayrat hech qachon tugamaydiganga o'xshar edi.

O'sha kuni bo'rilar ancha yo'l bosishdi. Kechasi ham to'xtashmadi. Ertasi kuni tong otganda ular hamon yo'lda edilar. Qattol sovuq hukm

surgan poyoni yo'q makon. Qimirlagan jon yo'q. Mana shu o'lik makonda yolg'iz ular harakat qilishar edi. Faqatgina ularning vujudida hayot mavjud va ular ana shu hayotni davom ettirish — yashash va yashamoq uchun xomtalash qilgani o'zga maxluqlarni izlab borishardi.

Biron yegulik topilmaguncha necha-necha suv ayirg'ichlardan, necha-necha soyliklardan o'tishmadi deysiz. Oxiri yo'llarda bug'ular uchradi. Birinchi o'ljalari bahaybat erkak bug'u bo'ldi. Najot edi bu, hayot-mamotlari shunga bog'liq edi. Bu laqqa go'sht, uni vahimali gulxan ham, uchar palyonlar ham himoya qilmasdi. Ayri tuyoqlar bilan sershox muguzlar bo'rilarga tanish, ilgari ham xo'p to'qnashgan edilar. Shuning uchun ehtiyotkorlik va bo'rilarga xos sabr-toqatni yig'ishtirib qo'yib bug'uga tashlanishdi. Qaqshatqich olishuv shiddatli tus oldi. Ular bug'uni to'rt tomondan qurshab oldilar. Bug'u zalvorli tuyoqlari bilan tepib, bo'rilarning qornini yorib tashlar, boshlarini yong'oqdek chaqar, bahaybat muguzlari bilan abjaqlarini chiqarardi. Bug'u qorga ag'anab, ularni tagiga olib piypalar, biroq baribir uning kuni bitgan edi. Nihoyat, u tizzalab qoldi. Urg'ochi bo'ri vahshiylarcha uning bo'g'ziga zulukdek yopishdi, boshqa bo'rilar esa hali joni uzilmagani va hamon qarshilik qilishga urinayotganiga qaramay tilka-pora qilib yemoqqa tutindilar.

Bug'u go'shti bisyor edi. Uning vazni salkam yarim tonna bo'lib, har bir bo'riga taxminan 25 kilodan et to'g'ri kelardi. Bo'rilar ochlikka qanchalar matonat bilan chidagan bo'lsa, ovqatni shunchalar tez va apil-tapil yeyishga tushdilar va oqibatda bir necha soat avval yo'liqqan ko'rkam, baquvvat jonivordan ko'z ochib yumguncha qorda yotgan bir nechta tozalangan suyak qoldi, xolos.

O'sha kuni bo'rilar uzoq dam olib, to'yib uxlashdi. Qorni to'ygan yoshroq erkak bo'rilar orasida nizo chiqib, o'zaro g'ajishlar boshlandi va kun bo'yi davom etdi va bu to'daning bo'linishiga olib keldi. Ochlik tugadi, bo'rilar o'ljalar mo'l-ko'l yerga kelishgan edi, ular hamon to'da-to'da bo'lib ov qilishar, lekin, endi ehtiyotlik bilan yo'lda uchragan bug'ular podasidagi bo'g'ozlari yoki qari, kasal bug'ularni mo'ljallab yopishardilar.

Nihoyat, bir kuni mana shu farovon o'lkada bo'rilar to'dasi ikkiga ajraldi. Urg'ochi bo'ri, uning chap tomonida hamroh bo'lib kelgan yosh yetakchi va o'ng tomonidagi Birko'z bo'ri birga o'z guruhlarini Sharqqa, Makkenzi daryosi, o'shanaqasi undan ham nariroqda joylashgan moviy ko'llar sari boshlab ketishdi. Mana shu bir hovuchgina to'da ham kun sayin siyraklashib borar edi. Bo'rilar juft-juft — erkak-urg'ochi bo'lib ajralishardi. O'ziga sherik topmagan bo'ri xiralik qilayotgan qari so'qqabosh bo'rini haydar edi. Oxiri urg'ochi bo'ri, yosh yetakchi, Birko'z va dovyurak uch yashar — to'rttovlon qolishdi.

Bu vaqtga kelib urg'ochi bo'ring xulqi butunlay aynigan edi. U arzimagan bahonada kuyikkan erkak bo'rilar tashlanaveradigan odat chiqardi. Ammo erkak bo'rilar bunga parvo qilishmas, izzat-nafs tufayli qochib qolishdan o'zlarini tiyishar, ular aksincha, urg'ochi bo'riga yelkalarini tutib berishar, dumlarini likillatib ko'nglini ovlash uchun atrofida girdikapalak bo'lishardi. Holbuki, urg'ochi bo'riga nisbatan qanchalar beozor bo'lishsa, bir-birlariga nisbatan shuncha berahm va ayovsiz bo'lishar edi. Uch yashar bo'ring yovuzligi hammasidan o'tib tushardi. Navbatdagi janjal-to'olonlardan birida u qari bo'ring so'qir ko'zi tarafidan hamla qilib uning qulog'ini uzib oldi. Birko'z bo'ri qari bo'lsa ham o'ziga yetguncha abjir va boz ustiga nihoyatda ayyor va tajribali edi. Oqib tushgan ko'zi bilan tilka-tilka bo'lib ketgan tumshug'i buning qanaqa tajriba ekanidan dalolat berardi. Umri davomida u olishaverib shunchalik abjir bo'lib ketgan ediki, hozir zarracha ham ikkilanib o'tirmadi.

Olishuv halol boshlandi, ammo g'irrom bilan tugadi. Agar Birko'z bo'ri yoniga yosh yetakchi qo'shilmaganda jang nima bilan tugashini oldindan aytish amrimahol edi, ular ikkovlashib dovyurak do'ltiga tashlanishdi. Kechagina bir daryodan suv ichgan, birga ochlik alamini totigan galadoshlar rahm-shafqatni unutilib, uning a'zoyi-badanini tilka-pora qilardilar. Birga ovga chiqishlar, birga xomtalash qilingan o'ljalalar, uchchovini birdek qiynagan ochlik unutilib bo'lgan edi.

Bularning hammasi o'tmishga aylangan edi. Hozir ular ochlikdan ko'ra ayovsizroq va qudratliroq tuyg'u – shahvat tuyg'usi izmida edi.

Shu orada barcha nizolar sababchisi urg'ochi bo'ri mamnun qiyofada gorga cho'nqaygancha olishuvni kuzata boshladi. Ochig'i, bu manzara unga juda yoqdi. Bir so'z bilan aytganda, uning kuni tuqqan – faqatgina unga yetishmoq, uni egallamoq uchun – junlar hurpayib, so'yloq tishlar bir-biriga qilichdek urilib etlarini yulib oladigan, yorib tashlaydigan damlar kelgan edi.

Umrida ilk bor kuyukayotgan do'lti ham ana shu tuyg'u yo'lida qurbon bo'ldi. Ikkala raqib uning jasadi tepasida turishardi. Ular qorda og'zini mamnun ochib o'tirgan urg'ochi bo'riga intiq tikilishdi. Ammo ko'pni ko'rgan, qari bo'ri janglardan ham ko'ra, muhabbat bobida behad usta edi. Yosh sardor yelkasidagi yarani yalab-yulqash uchun boshini burganda qari bo'ri qulay imkoniyat kelganini payqadi-yu, fursatni qo'ldan boy bermay yosh bo'riga o'zini otdi. Bo'ynidan g'archcha tishlab ko'k tomirini yorib tashladi-da, darhol sakrab orqaga qochdi.

Yosh yetakchi o'kirib yubordi. Ammo uning vahshiyona o'kirigi zum o'tmay yo'talga aylandi. Ko'p qon yo'qotib holsizlanganiga qaramay yo'tala-yo'tala qari bo'riga qarab yugurdi. Biroq, uning sillasi qurib, oyoqlari chalishib, ko'z oldini tuman qopladi, uning vujudini hayot tark eta boshlagan edi.

Urg'ochi bo'ri esa bir chekkada mamnun qiyofada o'tirar edi. Olishuvni tomosha qilish unga huzur bag'ishlardi, chunki Shimol tabiatida mayl-muhabbat shundan iborat bo'lib, uning fojiasi nimadan iboratligini esa ajali yetgan tushunar edi. Tirik qolganlar uchun bu fojia bo'lmay, amalga oshgan xohish-istak tantanasi edi.

Yosh bo'riining joni uzilgach, Birko'z mag'rur qadam tashlab urg'ochi bo'ri yoniga yurdi. Darvoqe, g'olibning o'z g'alabasini to'la tantana qilishiga, har doim, kutilmagan hodisalarga shay bo'lib turish zarurati yo'l qo'ymasdi. Birko'z ikkilanib unga yaqinlashdi, urg'ochi bo'riining tishlarini irjaytirmaganini ko'rib, ishonqiramagandek hayron bo'ldi, chunki shuncha paytdan buyon unga ilk bor ro'yxushlik bildirilishi edi. Urg'ochi bo'ri u bilan islashdi va hatto kuchukchaga o'xshab irg'ishlab, jilpanglay boshladi. Hayotning past-u balandini ko'raverib ko'zi pishib ketgan Birko'z ham keksayib qolgani uchun baayni kuchukka o'xshab, urg'ochi bo'ridan ko'ra bachkanaroq qiliqlar qilishga o'tdi.

Mag'lub raqiblar-u, ular qoni bilan qor sathiga yozilgan muhabbat mojarosi ham unutilgan edi. Buni Birko'z atigi bir marta, yaralarini yalash uchun to'xtaganda esladi. Shunda uning tishlari g'azabdan irjayib, junlari tikkaydi, o'tkir tirnoqli panjalari qorni changalladi va sakrashga hozirlik ko'rgandek tanasi kamondek egildi. Ammo, zum o'tmay hammasini unutib jilpanglab o'rmon sari chorlayotgan urg'ochi bo'riining ortidan yugurdi.

So'ng nihoyat ikkovlon til topishgan ikki mehribon do'stlardek yonma-yon yo'rtib ketishdi. Kunlar ketidan kunlar o'tdi, ular bir-birlaridan kechmadilar – birga ilvasin quvishar, birga tutib, birga baham ko'rishardi. Ammo, keyinchalik urg'ochi bo'ri bezovtalanadigan bo'lib qoldi. U bamisli bir nimani izlab sira topolmayotgandek bo'lardi. Uni qulagan daraxt butoqlari tagida hosil bo'lgan xilvat joylar o'ziga tortar va u tik qoyalarning yoriqlari bilan daryo sohillarining etagida qor bosgan g'orlarni soatlab islashdan huzur qilardi. Qari bo'rini bular zarracha qiziqirtmas, lekin indamay urg'ochi bo'riga ergashib ketaverar, qidiruv cho'zilib ketganda qorda uzala tushib, uni kutib yotar edi.

Bir yerda uzoq to'xtamasdan ular yura-yura Makkenzi daryosi kanolariga yetib kelishdi va bu yog'iga qirg'oq yoqalab shoshilmay yo'lga tushishdi. Ular goh-goh o'lja ilinjida kambar irmoqlar sari borishar, ammo albatta yana daryo bo'yiga qaytishardi. Ba'zan yo'lda ularga juft-juft bo'lib daydib yurgan bo'rilar uchrab qolar edi. Biroq, bunday uchrashuvdan na bu tomon, na u tomon quvonmasdi ham, xayrixohlik ham bildirmasdi va yana birlashishga istak bildirmasdi ham. Yo'l-yo'lakay so'qqabosh bo'rilar ham uchrardi. Bular erkak bo'rilar bo'lib, jon-jon deb Birko'z bilan hamrohiga qo'shildirdi. Birko'z buni istamas va bunga yo'l qo'ymasdi. Urg'ochi bo'ri uning yoniga borib junlarini hurpaytirib

irillasa bormi, begona shilqimlar o'sha zahoti chekinishar va yana sho'ppayib boshlari oqqan tarafga ravona bo'lishardi.

Kunlardan bir kuni, oy nurida yorishgan jimjit o'rmon qo'ynida yo'rtib borishayotgan mahal Birko'z birdan to'xtadi-da, tumshug'ini baland ko'tarib, burun kataklarini kerib havoni iskashga tushdi. Keyin oldingi panjasini ko'tardi. Nimadir uni tashvishga soldi va u hid olish uchun havoni iskayverdi. Urg'ochi bo'ri ham havoni iskab ko'rdi-da, yo'ldoshiga dalda bergan kabi oldinga o'tib yo'l boshladi. Hamon betoqat bo'layotgan Birko'z noiloj unga ergashdi, ammo dam-badam to'xtab, xavotir ichida shamolni iskar edi.

Urg'ochi bo'ri daraxtlar orasidan yurib borib, sekin-asta hayhotdek yalanglikka chiqdi. Bir necha daqiqa o'sha yerda yolg'iz o'zi turdi, so'ng hamon bir nimadan hadiksirayotgan Birko'z yoniga keldi. Ular atrofga birga ko'z yugurtirib, quloq solib, havoni iskagancha anchagacha turishdi.

Itlarning hurishi, erkaklarning o'dag'aylashi, xotin-xalajning shang'il-lagani va go'daklarning chinqirib yig'lagani eshitildi. Yalanglikdan ularga charm qoplangan ulkan vigvamlar, gulxan shu'lasida g'imirlab yurgan odamlar va sokin havoda o'rlayotgan tutun ko'rinaradi, xolos. Ammo, dimoqlariga hindularning qishlog'idan Birko'zga noma'lum, urg'ochi bo'riga esa tanish va qadrdon narsalarning isi kelardi. Urg'ochi bo'ringining vujudini g'alati bezovtalik qamrab, u havoni qayta-qayta huzur bilan iskar edi. Lekin Birko'z hamon xavotirda edi. U qo'rqa-pisa o'rnidan qo'zg'alib, shu bilan o'z xavotirini sezdirib qo'ydi. Urg'ochi bo'ri o'girilib go'yo o'zicha yupatgan bo'lib, tumshug'i bilan uning bo'yniga turtkiladi-da, o'zi esa yana qishloqni kuzata boshladi. Allaqanday sog'inchdan uning ko'zlari yonardi, bu endi ochlik tufayli tug'ilgan tuyg'u emasdi. Uni o'sha yoqqa shamoldek uchib borgisi, gulxan yoniga pisib o'tgisi, itlarning janjal-nizolariga aralashgisi, odamlarning oyoqlari tagida o'ralashib yurgisi, irg'ishlab-irg'ishlab o'ynagisi kelardi.

Uning yonida betoqat Birko'z deysinmoqda edi, nihoyat, urg'ochi bo'ringining vujudini bir zamonlardagidek yana bezovtalik qamrab oldi. U uzoq paytdan buyon izlayotgan narsasini tezroq topish istagi yana tomirida jo'sh urayotganini sezdi. Daf'atan, ortiga o'girildi-da, o'rmonga — daraxtlar ortiga yugurdi, Birko'z ham yengil tortib, uning ortidan ketdi.

Ular oy nuri yoritgan o'rmonda sharpadek sassiz borisharkan, bir so'qmoqqa duch kelishdi va darhol ikkovi qorni iskab ko'rdi. So'qmoqdagi izlar yangi edi. Birko'z pisib oldinga yurdi, hamrohi esa izidan kela boshladi. Ular shovqin ko'tarmay borishar, serbar, do'mboqchalari yumshoq panjalari qorga botmasdi. Tuyqus, Birko'zning oppoq qor qo'ynidagi oq sharpaga ko'zi tushdi. Qorda ohista sudralib borayotgan Birko'zning jadal harakati sezilayotgan bo'lsa, endi u yana ham ildamroq harakat qila boshladi. Oldinda allaqanday oq sharpa tinmay lipillar edi.

Ular ikkovi oy nuriga g'arq bo'lgan sayhonlikka tutashgan, ikki tomonini qoraqarag'ay nihollari qoplagan ensizgina so'qmoqqa o'tishdi. Qari bo'ri lahza sayin oq sharpaga yaqinlashardi. Mana, nihoyat u oq sharpaga yetib oldi. Bir sakrasa bo'lgani, bo'riining changaliga tushadi. Birko'z sakrashga chog'landi-yu, lekin shashtidan qaytdi. Quyonligi ma'lum bo'lgan o'sha oq sharpa birdan yuqoriga ko'tarilib, havoda muallaq osilib qoldi va koptokdek tebrana boshladi.

Quti o'chib ketgan Birko'z o'zini orqaga otdi, qorga yotib bu dahshatli va sirli buyumga qarab vahshiyona irilladi. Urg'ochi bo'ri esa parvoyi-falak. Oldinga o'tib, sakrashga chog'landi va quyonni tutish uchun sakradi. U juda baland sakragani bilan quyonga yeta olmadi. Keyin ketma-ket yana ikki marta irg'ishladi.

Birko'z asta o'rnidan turib, urg'ochi bo'riining xatti-harakatlarini kuzatib turardi. Oxiri uning noshudligidan jahli chiqib o'zi bir sakradi-da, quyonni ushlab yerga olib tushdi. Ammo o'sha zahoti yon tarafdin xavotirlanarli shatir-shutir eshitildi va Birko'z boshi uzra kamondek egilgan archa niholiga ko'zi tushdi, daraxt ana-mana qarsillab boshiga uriladigandek edi. Bo'ri og'zidagi quyonni tashlab, bu mash'um falokatdan qutulish uchun o'zini orqaga otdi, g'azab va qo'rquvdan junlari hurpayib bo'g'iq irilladi. Nihol qaddini rostladi-yu, quyon yana muallaq osilib qoldi.

Urg'ochi bo'riining jazavasi tutib, sherigining yelkasidan g'archcha tishlasa bo'ladimi? Buni kutmagan Birko'z g'azabiga chidayolmay o'ta kesgir tishlarini qayrab, uning tumshug'ini g'ajib tashlashiga oz qoldi. O'z navbatida bunaqa qarshilikni kutmagan urg'ochi bo'ri ham irillab Birko'zga tashlandi. Xatosini payqagan Birko'z o'zicha yarashishga undagan bo'lib, yelkasini unga tutib berdi, ammo urg'ochi bo'ri ko'nmadi — uning duch kelgan yerini tishlab tashlayverdi. Yarashishdan umidini uzgan Birko'z pirovardida uning hamlalariga chap berishga tushdi. Ora-chora dam u yelkasini, dam bu yelkasini tutib berishdan boshqa iloj topolmadi.

Quyon esa hamon havoda koptokdek likillab yotardi. Urg'ochi bo'ri qorga cho'nqaydi, sirli archadan ko'ra sherigidan ko'proq xavotir olayotgan Birko'z yana sakradi. Quyonni changallab yerga tushgach, u yakka-yu yagona ko'zi bilan daraxtga tikilib qoldi. Daraxt yana keskin egildi. Bo'ri hozir qarsillatib uriladi, degan xavotirda g'ujanak bo'lib oldi, lekin o'ljasini qo'yib yubormadi. Ammo, kutganidek daraxt kelib urilmadi, aksincha boshi uzra egilgan ko'yi turaverdi. Bo'ri o'rnidan jilsa archa ham jilar, va u tishini-tishiga bosib irillardi, jim yotganda daraxt ham qimir etmasdi va oxiri bo'ri qimirlamay yotishni lozim topdi. Ammo, quyondan shunday hid kelar ediki, asti qo'yavering!

Bunday mushkul ahvoldan Birko'zni urg'ochi bo'ri qutqardi. U Birko'zdan quyonni oldi-da, o'sha yerining o'zida qoraqarag'ay boshi

uzra tahlikali tarzda chayqalib silkinguncha bamaylixotir uning kallasini g'ajib uzib oldi. Archa ilkis qad rostladi-da, bo'ldi, shundan so'ng ularni boshqa bezovta qilmadi. Urg'ochi bo'ri bilan Birko'z o'zlari uchun bu sirli daraxt tayyorlab qo'yan quyonni pok-pokiza tushirdilar.

Ular quyonlar havoda chayqalib turgan bunaqa so'qmoqlar bilan sayhonliklarning ko'piga duch keldilar. Bir juft bo'ri yo'l-yo'lakay ularning barini tekshirib ko'rardi. Urg'ochi bo'ri hammavaqt oldinda yurar, Birko'z esa tuzoqlardagi o'ljani ziyon-zahmatsiz qay tariqa olish mumkinligini o'rganib, uning ortidan yurardi. Keyinchalik bu saboq juda ko'p vaziyatlarda uning joniga oro kirdi.

Ikkinchi bob

BO'RI UYASI

Urg'ochi bo'ri bilan Birko'z hindular qishlog'ining kanorasida ikki kecha-yu ikki kunduz izg'ib yurishdi. Birko'z hamon xavotirlanar va nimadandir cho'chir, urg'ochi bo'ri esa xuddi ohanrabosi bordek qishloqning atrofidan ketgisi kelmas edi. Ammo kunlardan bir kun ertalab nogohon, ularning yonginasida o'q ovozi yangrab, o'q Birko'zning boshi uzra o'tib daraxtga tegdi-yu, bo'rilar orqa-oldiga qaramay bu xatarli yerdan juftakni rostladilar.

Ular to'xtamay uch kun yurishdi. Urg'ochi bo'ri hamon o'zini qo'yarga joy topolmasdi. Shu kunlar ichida u xiyla og'irlashib qolgan va tez yugurolmasdi. Bir kuni quyonning payiga tushgan chog'da u birdan quvishdan to'xtab, nafas rostlagani qorga yotdi. Odatda bunaqa uchqur quyonlarni tutish unga cho't emasdi. Birko'z uning yoniga kelib bo'yniga tumshug'ini tekkizib endi suykalmochi bo'lgan edi, urg'ochi bo'ri kutilmaganda bir hamla qilib tishlab oldi-yu, azbaroyi chalqancha yiqildi va noshudlarcha uning hamlalaridan o'zini himoya qilishga tushdi. Buni ko'rib urg'ochi bo'ri battar quturib ketdi, shunda ham Birko'z uni ayadi, jahldan tushishini sabr-toqat bilan kutdi.

Nihoyat, urg'ochi bo'ri kichik bir irmoq bo'yidan izlaganini topdi. Yoz faslida Makkenzi daryosiga kelib quyilguvchi bu irmoq hozir butunlay muzlagan va oqishdan to'xtagan edi. Urg'ochi bo'ri Birko'zning ortidan zo'r-bazo'r yugurib borayotgan edi, daf'atan bir yerda anhor uzra osilib turgan bahaybat do'ngalakni payqab qoldi. Beixtiyor u o'sha tomonga burildi. Bahor toshqinlari hamda qorlar erib oqqan jilg'alar qirg'oqdagi ensizgina yoriqni yuvib o'ngir hosil qilgan edi. Urg'ochi bo'ri o'ngir og'zida to'xtab devorlarini diqqat bilan ko'zdan kechirdi, so'ng uni ikkala tomonidan jarlik qiyalama tog' yonbag'riga qo'shilib ketgan yergacha aylanib chiqdi. Ortiga qaytib kelgach esa

kambargina tuynuk orqali g'orga kirdi. Dastlab ikki-uch qadamcha sudralib bordi, keyin g'or ichi kengayib, urg'ochi bo'ri xiyla keng, diametri ikki metrcha keladigan maydonchaga chiqdi. Uning boshi g'or shiftiga tegay-tegay derdi. Bu yer qulay va issiqqina edi. Urg'ochi bo'ri g'orni ko'zdan kechirishga kirishdi, Birko'z esa g'or og'zida uni jimgina kuzatar edi. Boshini, panjalariga tumshug'i tekkudek darajada egib, urg'ochi bo'ri bir necha bor u yoqdan-bu yoqqa dumaladi, so'ngra g'ingshigancha g'ujanak bo'lib oldi-da, g'or og'zi tomonga qarab chalqancha yotib oldi. Birko'z sergaklanib boshini silkib-silkib qo'ydi, uning tashqarida u yoqdan-bu yoqqa yurayotgani g'or og'zidan tushayotgan yorug'lik hovurida ko'rinardi. Urg'ochi bo'ri o'zining mamnun va xotirjam ekanini bildirgan kabi quloqlarini chimirib tilini chiqardi. Birko'zning qorni ochdi. U g'or og'zida yotib uyquga ketdi, lekin uxlolmadi. U dam-badam uyg'onib ketar va sergaklanib, aprel oftobining jilvagar nuriga g'arq bo'lgan borliqdan kelayotgan tovushlarga quloq solardi. Uyqu bosib ko'zi yumildi, deguncha olis irmoqlarning elas-elas jildirashlari qulog'iga chalinar va u birdan boshini ko'tarib bu ajabtovur tovushlarni tinglashga tushar edi. Yana quyosh yuz ko'rsatib uyg'ona boshlagan Shimol tabiati bo'riga ta'sir etmoqda edi. Havoda ko'klam nafasi kezar, qor ko'rpasi ostida hayot g'imirlar, daraxtlarni qoplagan qirov erib. kurtaklar ko'z uqalar, borliq uyg'onmoqda edi.

Birko'z hamrohiga tashvish bilan tikilardi, ammo urg'ochi bo'ri o'rnidan turishni parvoyiga keltirmas edi. U atrofni ko'zdan kechira turib xiyol narida parillab havoga ko'tarilgan chug'urchuqlarga qarab turib o'rnidan turishga chog'landi, ammo urg'ochi bo'ri esiga tushdimi, yana cho'zilib yotdi-da, ko'zlarini yumdi. G'ing'illagan tovushni eshitib Birko'z uyqu aralash bir necha bor panjasi bilan tumshug'ini yelpidi, pirovardida uyg'onib ketdi. Tumshug'ining uchida kattakon chivin g'ing'illar edi. Ehtimol chivin qish bo'yi to'nka po'kagida jon saqlagan, endi esa oftob nurining harorati unga jon bag'ishlagan bo'lsa kerak. Bo'ri o'zini qurshagan olamning serjilo ishoratlariga qarshilik qilishga majoli yo'q edi, bundan tashqari u behad ochiqqan edi.

Birko'z urg'ochi bo'rining yoniga sudralib bordi-da, o'rnidan turishga ko'ndirmoqchi bo'ldi. Ammo urg'ochi bo'ri bunga javoban irillab qo'ydi, xolos. Shunda Birko'z bir o'zi jo'nashga qaror qildi-yu, tashqariga chiqqach, oyoqlari qorga botib qolganini ko'rib yo'l yurish oson emasligini sezdi. Shuning uchun hali erimagan anhor bilan yuqoriga qarab yurdi. O'sha yoqda daraxtlar soyasidagi qor hali erimagan — qattiq edi. Kun bo'yi izg'igan Birko'z g'ira-shirada horib-charchab, beshbattar ochiqib qaytib keldi. Yo'lida bir necha marta o'ljaga duch keldi, ammo biron tasini tutolmadi. Quyonlar eriy boshlagan qor sathida yengilgina sakrab yugurar, u esa qorga botib qolaverdi.

Allanimani g'ira-shira ilg'agan Birko'z ichkariga kirmay g'or og'zida to'xtashga majbur bo'ldi. Ichkaridan bir g'alati, zaifgina tovushlar kelardi. Bu tovushlar urg'ochi bo'rinikiga o'xshamas, lekin shu bilan birga ularning nimasidir tanishga o'xshardi. U pusib shunday ichkariga kirgandi, urg'ochi bo'ri tahdidona irillab kutib oldi. Buni eshitib Birko'z dovdirab qolmadi, ammo yaqiniga ham yo'lamadi, birmuncha berida turaverdi, uni urg'ochi bo'ri emas, boshqa narsa – zaif, karaxt g'ingshishlar va beozor nola qiziqtirar edi.

Urg'ochi bo'ri unga g'azab bilan o'kirdi. Birko'z g'or og'ziga chiqib g'ujanak bo'lib yotdi-da, uxlab qoldi. Ertalab g'or g'ira-shira yorishgan mahal yana kechagi tanish tovushning egasini bilgisi kelib ichkariga bosh suqdi. Urg'ochi bo'ri yana irillab kutib oldi, lekin uning tahdidida yangi ohanglar paydo bo'lgan edi, u xuddi bir nimani qizg'anayotganga o'xshardi – mana shu Birko'zni yaqin bormay, uzoqroqda turishga majbur etar edi. Shunga qaramay u urg'ochi bo'rining chatanog'i orasida onasining qorniga yopishib olgan ko'yi g'imirlayotgan besh nafar jajjigina jondorlarni payqadi, bu nimjon, o'zini eplay olmayotganlar eshitilarshehitilmas chiyillar, ko'zlarini ocholmas edilar. Bo'ri hayratga tushdi. Uzoq umri davomida bunaqangi hodisalarni ko'p ko'rgan bo'lsa ham, u har safar hayratga tushaverardi. Urg'ochi bo'ri undan xavotirlanardi. U ora-chora irillab qo'yar, mabodo Birko'z yaqinlashgudek bo'lsa tahdidona o'kirishga tushardi. Garchi u son-sanoqsiz marta bolalab hali biror marta ulardan judo bo'lmagan esa-da, barcha ona bo'rilar singari, erkak bo'ri bolalarimni yeb qo'yadi, deb qo'rqardi. Mana shu qo'rquv Birko'zni yaqin yo'latmaslikka urg'ochi bo'rini majbur etardi.

Ammo bo'rivachchalarga hech qanday xavf yo'q edi. Nogohon qari bo'ri o'zini dunyoga keltirgan ajdodlari qonidan o'tgan sezgilar amrini his qildi. Beixtiyor butun vujudi bilan shu amrni tuydi-da, o'z zurriyotlariga yegulik keltirgani jo'nadi.

G'ordan besh-olti mil narida anhor ikkiga ajralib, uning ikkala irmog'i tog'lar sari keskin burilib oqardi. Bo'ri so'l irmoq yoqalab jo'nadi va ko'p o'tmay allaqanday jonivorning iziga duch keldi. Izlarni iskab ularning yangi ekaniga ishonch hosil qilgach, qorda yotib izlar ketgan tomonga uzoq tikildi. So'ng asta ortiga burilib o'ng qo'ldagi irmoq yoqalab yo'lga tushdi. Izlar o'zidan xiyla yirik hayvonning izlari edi – bo'ri uni ta'qib etish befoyda ekanini sezdi.

Shu asno yana yarim mil yurgach, bo'ri allaqanday g'ijirlagan tovushni ilg'ab to'xtadi. Yaqinroq pusib bordi-da, orqa oyoqlarida turib tishlarini daraxtga ishqayotgan jayraga ko'zi tushdi. Birko'z ishi o'ngidan kelmasligiga ko'zi yetsa ham orqa tarafidan sekin jayraga yaqinlashdi. Ko'pdan beri Shimolda jayralarga yo'liqmagan edi. Garchi umri davomida bir marta go'shtini tatib ko'rmagan bo'lsa ham, bunday vahshiy

yirtqichlarning fe'lini yaxshi bilardi. Lekin hayot unga baxt yoki soddaroq aytganda omad nima ekanini o'rgatgan edi. Shuning uchun u jayrani qoralab pusib boraverdi. Bu to'qnashuv nima bilan tugaydi, oldindan bir nima deyish qiyin, tirik mavjudotlar orasidagi olishuv nihoyasini bashorat qilib, oldindan aytib berib bo'lmaydi.

Jayra uzun-uzun, o'tkir ignalarini tikkaytirib g'ujanak bo'lib oldi. Bunday vaziyatda hamla qilish befoйда. Bir necha yillar muqaddam xuddi mana shunday jonsiz tuyulgan ignalar to'pini tumshug'i bilan turtaman deganda jayra to'satdan dumi bilan Birko'zning tumshug'iga qarsillatib solgan edi. Tumshug'ining uchiga bir dona igna sanchilib qolib toza azob bergan va bir hafta deganda tushib ketgan edi. U hamlaga chog'lanib jayraning dumidan yarim metrcha narida yerga yotib olib qimir etmay kuta boshladi. Kim biladi? Har ne sodir bo'lishi mumkin. Ehtimol, jayra jussasini rostlab qolar, ehtimol, uning yumshoq qorni ochilib noxosdan panja urib yorib tashlash imkoni tug'ilar.

Ammo yarim soat kutib, toqati toq bo'lgan Birko'z o'rnidan turdida, yana qimir etmagan bir to'p ignaga g'azab bilan irillab jo'nadi. Ilgarilari mana shu alpozda besamar bo'lsa ham poylab yotaverardi. Hozir uzoq kutib yotishning mavridi emas. Birko'z daryoning o'ng qirg'og'i yoqalab yo'lga tushdi. Vaqt o'tib borar, u esa hamon hech narsa ovlayolmadi.

Qonida jo'sh ura boshlagan mehr bo'rini yurishga, izlashga undardi. U qanday bo'lmasin biron nima topishi shart va bunga majbur ekanini sezardi. Qiyom payti tustovuq uchradi. U butalar orasidan yugurib chiqqanini biladi, qarasa, uzog'i bilan bir fut narida, to'nkada shu laqma parranda o'tiribdi. Bir-birini baravar ko'rib qolishdi. Tustovuq jon holatda qanotlarini yoyib, uchishga chog'landi, ammo bo'ri panjasi bilan bir urib qulatdi va qorda tipirchilay-tipirchilay ko'tarilmoqchi bo'layotgan joyida tishlab oldi. Tishlari yumshoqqina go'shtga botib so'ngaklarning qirsillab sinishidan Birko'zning ishtahasi ochildi. Zum o'tmay bir nima esiga tushib, tustovuqni ko'tara g'or tomonga yugurdi.

U sharpadak tovush chiqarmay qirg'oqning past-baland yerlarini ko'zdan qochirmay bir chaqirimcha yurgach, yana boyagi ulkan panjalar iziga duch keldi. Izlar u ketayotgan yoqqa burilgan edi. Birko'z bu izlar sohibiga yuzma-yuz bo'lishga hozirlanib yo'lida davom etdi.

U irmoqlar keskin burilib oqayotgan yerdagi qoyatosh ortidan boshini sekin chiqarib qaradi-yu, allanimani ko'rdimi, darhol yerga qapishib oldi. Bu qorda katta-katta iz qoldirib o'tgan o'sha yirtqich — urg'ochi silovsin edi. Silovsin ertalab bo'ri jayra oldida qanday yotgan bo'lsa, g'ujanak bo'lib olgan jayra qarshisida xuddi shunday alpozda yotardi. Agar shu yergacha Birko'z sassiz, tovush chiqarmay kelgan bo'lsa toshdek qotgan jayra bilan silovsinni ko'rgach, endi bamisli sharpaga aylandi-qoldi.

U tustovuqni yoniga qo'yib uzala tushib qorga yotdi-da, pastak qoraqarag'ayning igna barglari oralab hayot-mamot o'yini – nafas olmay yotgan bo'lsalar ham avji kuchga to'lgan va ikkovi o'zini mudofaa qilishga tayyor turgan silovsin bilan jayrani ko'zdan qochirmay kuzata boshladi. Bu o'yinning mohiyati shundan iborat ediki, o'yin ishtirokchilaridan biri ikkinchisini yemoqchi, ikkinchisi esa qurbon bo'lishni istamas edi.

Keksa bo'ri ham bir narsadan umidvor bo'lib yashiringan yeridan o'yinda ishtirok etardi, darhaqiqat, omadi yurishib qolsa yashash uchun nihoyatda zarur yegulik – ulush tegib qolishi mumkin, axir.

Oradan bir soatga yaqin vaqt o'tdi, biron o'zgarish sezilmadi. Bir to'p ignalar qimir etmas – jayra toshdek qotib qolgan edi, silovsinning marmar haykaldan farqi yo'q, Birko'z esa nafas chiqarmay o'likdek yotardi. Lekin ayni chog'da toshdek qotib turganiga qaramay uchovining g'oyatda sergak va hushyor ekani, hech qachon vujudlari hozirgichalik beqiyos kuch-quvvatdan taranglashmagan, metindek bo'lmagani sezilardi.

Birko'z bir nimani ilg'agandek oldinga surildi. Pastda allaqanday o'zgarish sodir bo'lgan edi. Silovsin ketib qoldi, degan qarorga keldi shekilli, jayra «sovutini» yecha boshladi. U zarracha shubhalanmasdi. Ulkan tikan o'rami sekin-asta yoyilib jayraning nashtarlari tikraydi. Buni ko'rib qarshisida bamisli tayyor ovqat turgandek Birko'zning so'lagi oqdi.

Hali «ignadan to'qilgan po'stinini» batamom yechishga ulgurmagan jayra daf'atan silovsinni ko'rib qoldi-yu, shu lahzada silovsin uni panjasi bilan sop qoldi.

Bu zarb yashin tezligida sodir bo'ldiki, jayra hatto qimirlashga ulgurolmay qoldi. Bamisli yirtqich parrandanikiga o'xshash qayrilma temirdek tirnoqli panja jayraning yumshoq qornini yorib yuborgan edi. Agar jayra ignalarini butunlay yoyishga ulgurgan yoki dushmanini bir nafas kechroq ko'rganida edi, silovsinga shikast yetmagan bo'lardi, ammo silovsin panjasini tortib olgan chog'ida jayra dumi bilan yonboshidan qarsillatib urdi-yu, o'tkir ignalar silovsin badaniga xanjardek sanchildi.

Hammasi ko'z ochib yumguncha ro'y berdi – ketma-ket, bir-biriga zarba berishga ulgurgan jayra bilan silovsin biri chiyillab, boshqasi og'riqdan o'kirib yubordi. Birko'z boshini ko'tardi, quloqlarini ding qilib suyunganidan dumini likillatishga tushdi. Silovsin o'zini tiyolmadi. U og'riqqa chidayolmay quturib ketib jayraga tashlandi. Biroq, xirillayotgan, yorib tashlangan qornidan osilib tushgan ichak-chavag'ini to'sish uchun g'ujanak bo'lishga chiranayotgan jayra yana dumi bilan urib qoldi. Silovsin og'riqdan yana o'kirib yubordi-da, jon achchig'ida ortiga sapchidi, uning tumshug'i igna qadab qo'yilgan yostiqchaga

o'xshab qolgan edi. U cho'g'dek achishtirayotgan nayzalardan qutulish uchun tumshug'ini panjasi bilan timdalar, qorga suqar, shox-shabballarga ishqar va beqiyos og'riq va qo'rquvdan o'zini qo'yarga joy topolmasdi.

Silovsin pishqirishdan to'xtamadi, kalta dumini jon talvasasida silkita-silkita, oxiri asta-sekin tinchidi. Birko'z undan hamon ko'z uzmasdi. Daf'atan, u sapchib tushdi va irillab yubordi, sirtlon jon achchig'ida irg'ishladi-da, chinqirgan ko'yi qochdi. Uning qorasi ko'zdan yo'qolib, chiyillashlari eshitilmay qolganda Birko'z yashiringan yeridan chiqishga botindi. Qor sathini qoplagan o'tkir ignalar bamisli har lahza panjalariga kiradigandek u ohista-ohista oyoq qo'yardi. Bo'rini ko'rgan jayra g'azab bilan o'kirib tishlarini irshaytirdi. U arang burkanib oldi, ammo bu endi yaqiniga yo'lab bo'lmaydigan to'p emasdi, uzilgan paylari o'ziga bo'ysunmas, qorni deyarli qoq ikkiga yorib tashlangan va qonga belangan edi.

Birko'z qon aralash qorni kappa-kappa og'ziga olib huzur bilan yutardi. Bundan battar qorni tatalab, ochligi zo'riqdi, ammo u dunyoda bekorga shuncha yashadimi — hayot har qanaqa sharoitda ham ehtiyot bo'lishga o'rgatgan emasmi?! Hamma narsaning vaqti-soati bor. U shundoqqina jayraning qarshisida qorga uzala tushib yotdi, jayra esa tishlarini g'ijirlatar, xirillar va ayanchli tarzda ingrardi. Bir necha daqiqadan so'ng Birko'z jayraning ignalari shalvirab, butun badani qaltiray boshlaganini sezdi. So'ng bu qaltiroq darhol bosildi va jayraning qoziq tishlari so'nggi bor g'ijirladi-da, ignalari tamomila shalpayib, tanasi shilq etib tushdi. U boshqa qimir etmadi.

Birko'z qo'rqa-pisa panjasi bilan jayrani chalqanchasiga yotqizdi. Hammasi joyida. Jayra jonsiz edi. O'ljani sinchiklab tekshirgandan keyin bo'ri uni tishlab daryo yoqalab sudrab ketdi. U o'tkir ignalarga tegib ketmaslik uchun boshini bir tomonga burib tortardi. To'satdan bir nima esiga tushdi-da, jayrani tashlab tustovuq yoniga qaytib bordi. U zarracha ikkilanmay tustovuqni yeyishga kirishdi. Apil-tapil yeb bo'lgach, yana jayraning jasadi tomon yugurdi.

Birko'z keltirgan o'ljasi g'orga sudrab kirganda, urg'ochi bo'ri o'ljani ko'zdan kechirdi va boshini ko'tarib uning gardanini yalab-yulqadi. Lekin shu bilan birga o'sha zahoti bolalaridan nariroq turishni talab qilgandek irillab qo'ydi. To'g'ri, bu safar urg'ochi bo'rining ovozida g'azabdan ko'ra yolvorish ohangi kuchliroq edi. O'z zurriyotining otasidan xavotirlanish hissi asta-sekin yo'qolib borayotgan edi. Birko'z o'zini ota bo'ri singari tutar va o'z nafsidan dunyoga kelgan bolalarini bekordan-bekorga g'ajib tashlash istagidan yiroq edi.

Uchinchi bob

KULRANG BO'RI BOLASI

U hamzotlaridan keskin ajralib turar edi. Ularning juni malla rangga moyil bo'lib hammalari ona bo'riga tortgan, u esa quyib qo'ygandek Birko'zning o'zi edi. Bir qorindan talashib tushgan bo'ri bolalari ichida faqat u Kulrang edi. Uning bo'ri naslidan ekani yaqqol sezilar va ko'p jihatlari bilan otasini eslatar, farqi shuki, uning ko'zi ikkita, otasiniki bitta edi, xolos.

Kulrang ko'zi yaqinda ochilgan, yaqinda ochilgan bo'lsa ham o'tkir edi. Hatto ko'zi ochilmagan paytda ham sezgirligi oqibatida ko'p narsalarning farqiga borardi. Avvalo u to'rt chog'li qarindoshlarining har bittasini ajrata olar edi. Hadeganda ularga tegishar, qitmirlilik qilar, mabodo urush chiqsa halitdan irillagudek bo'lar, bo'g'zida allanechuk qaltiroq boshlanardi. Ko'zi ochilmasdan ilgariroq u hidlari, harorati orqali mehr, yegulik va ardoqlash manbayi bo'lgan onasini boshqalardan ajratardi. Ona bo'ri yumshoq tili bilan uni beozor yalab-yulqiganda u halovat topar va pinjiga suqilib orom uyqusiga ketardi.

Birinchi oy deyarli uyqu bilan o'tdi, ammo endi ko'zi ravshanlashib kamroq uxlaydigan bo'ldi va sekin-asta olam bilan tanisha boshladi. U yashayotgan olam zim-ziyo edi. Boshqa olamni bilmagani uchun ham buni bilolmasdi shekilli, tevarak nim qorong'u edi, ammo bundan ravshanroq yoki o'zgacha olam unga notanish edi. U yashayotgan dunyo behad tor — g'or bo'ri uyasining devorlari bilan chegaralanardi, bo'ri-vachcha tashqi olamning bepoyonligi xususida hech narsa bilmas, shuning uchun bu katalakdek diqqinapas uyada yashash azob bo'lib tuyulmas edi.

Darvoqe, ko'p o'tmay u o'zi yashayotgan olamning bir devori boshqalaridan farq qilishini payqab qoldi — bu g'orning og'zi edi, o'sha tomondan ichkariga nur yopirilardi. Bu devorning boshqalariga o'xshamasligini u ba'zi narsalarni anglaydigan va o'z holicha bir nimalarni istaydigan bo'lmasidan avvalroq payqagan edi. Bu devor bo'ri bolasini ko'zi ochilmasdan ancha ilgari, ya'ni uni ko'rmagan paytlarda ham muttasil qiziqtirar edi. O'sha tomondan yopirilib kelayotgan nur uning yumuq ko'zlariga ta'sir qilar hamda behad yoqimli va shu bilan birga g'alati hislar qo'zg'atayotgan haroratli shu'lalardan qovog'i jimirlay boshlardi. U bamisli quyoshga talpingan kungaboqar singari borliq vujudi bilan istasa-istamasa shu nurga talpinar edi.

Bo'ri bolasi bir nimalarni g'ira-shira anglaydigan bo'lmasdan avvalroq dam-badam g'or og'ziga sudralib borardi. Hamzotlari undan bir nafas ajralmasdilar. Hayotlarining mana shu davrida ulardan birontasi g'orning qop-qorong'u qismiga bormasdi. Bamisli ular bir maysa-yu, g'or og'zidan tushayotgan nur quyosh, ularning vujudida uyg'onayotgan hayot nurga

talpinar edi, ularning yashashi uchun nur nihoyatda zarur edi, shu boisdan ko'zlari yarim ochiq, jajjigina bo'ri bolalari beixtiyor unga talpinardilar. Keyinchalik ham ularning har biri, mustaqil harakat qila oladigan va o'zlaricha bir nimalarga qiziqadigan bo'lganida g'or og'zidan yopirilayotgan nurga tashnaliklari yanada kuchaydi. Ular uzluksiz g'or og'ziga sudralib borishar, ona bo'ri dam-badam ularni qaytarishga majbur bo'lardi.

Ana o'shanda bo'ri bolasi onasining yalab-yulqaydigan huzurbaxsh tilidan boshqa o'zga xususiyatlari ham borligining guvohi bo'ldi.

Jon-jahdi bilan nurga talpinar ekan, u onasining tumshug'i borligi va haddidan oshganda jazolash uchun shu tumshug'i bilan turtkilashi mumkinligiga ishonch hosil qildi, so'ngra yiqitib o'zini bir zumda dumalatib g'orning ichkarisiga keltirib qo'yishga qodir baquvvat panjalari ham borligini sezdi. Shu tariqa u birinchi marta og'riq nimaligini his qildi va iloji boricha undan qochadigan bo'ldi, dastlab bunday jazoga loyiq sho'xliklardan o'zini tiydi, keyin jazoga chap berish va qochishga o'rgandi. Bu endi har xil voqealardan o'zicha xulosa chiqarish natijasi edi. Shu choqqacha u o'zi anglagan holda nurga qanday talpingan bo'lsa, xuddi shunday kaltakdan qochardi. Endi bo'lsa kaltakligini bilgani uchun qochishga urinardi.

U o'ta yovuz bo'rivachcha edi. Boshqa bo'richalar ham undan qolishmasdi bu tabiiy. Chunki u xom go'sht yeb kun ko'ruvchi yirtqichlar zurriyoti edi. Dunyoga kelgan kunidan boshlaboq emgan ona suti xom qon sizib oqayotgan go'shtdan hosil bo'lardi, hozir tug'ilganiga bir oy to'lib, ko'zlari bir hafta ilgari ochilgan chog'ida sut yetkazib berolmaganidan besh nafar bolasiga ona bo'ri chaynab tutayotgan go'shtdan u ham pok-pokiza tushira boshlagan edi.

Kulrang bo'ri bolasi kun sayin yirtqichlashib, yovuzlashib borardi. Hamzotlariga nisbatan bo'g'iqroq va qattiqroq irillar, g'azabi xuruj qilganda xiyla qo'rqinchliroq bo'lardi. Panjasi bilan ularni urib ag'darishni ham u birinchi bo'lib o'rgandi. Dastlab ulardan bittayarimtasining qulog'idan tishlab silkigancha irillab u yoqdan-bu yoqqa sudragan va yerga bulg'ashni odat chiqargan ham u edi. Shubhasiz, boshqa bolalaridan ko'ra u ko'proq onasini tashvishga solardi.

G'or og'zidan tushayotgan nur Kulrang bo'rivachchani tobora o'ziga oshufta qilardi. U dam sayin tashqariga chiqish uchun g'orda timirskilanib yurar va xuddi shu alpozda sudrab joyiga keltirib qo'yishardi. To'g'ri, u tashqariga g'or og'zi orqali chiqilishini hali bilmasdi. U bir yerdan boshqa yerga olib boradigan har xil kirish va chiqish yo'llari borligidan shubhalanmasdi ham. Umuman, u boshqa joylar mavjudligidan bexabar edi. U yoqqa qanday borilishi haqida-ku gap bo'lishi mumkin emas. Shuning uchun g'orning og'zi unga to'siq – nur to'sig'i bo'lib ko'rinar edi. Erkinlikda yashayotganlar uchun quyosh qanday

ahamiyatga ega bo'lsa, mana shu to'siq uning uchun shunday vazifani o'tar, ya'ni u yashayotgan olamni quyoshdek yoritardi. Kulrang bo'richa chiroqqa talpingan parvonadek shu yorug'likka talpinardi. U erta-kech o'sha yoqqa borish umidi bilan yashardi. Uning vujudida kun sayin uyg'onayotgan hayot yorug'lik devori sari boshlardi. Uning qonida oqayotgan hayot – tiriklik tashqi dunyoga eltuvchi yagona yo'l ham va u bosib o'tishi shart bo'lgan yo'l ham mana shu g'or og'zi ekanligini sezardi. Ammo o'zi bu haqda hech nima bilmadi. U tashqi olam mavjudligidan ham bexabar edi.

Bu yorug'lik devorining bitta g'alati xususiyati bor edi. Otasi Birko'zning (bo'ri bolasi uni yorug'likka yaqinroq joyda uxlaydigan va o'zi yashayotgan olamdan onasiga o'xshab ovqat keltiradiganlardan biri sifatida tan olardi) o'sha shaffof devor orasidan o'tib ko'zdan g'oyib bo'lish odati bor edi. Kulrang bo'ri mana shuni sira tushunolmasdi. Onasi shaffof devor yoniga yaqin yo'latmas, ammo har safar g'orning boshqa devorlari oldiga borganda nozik tumshug'i allaqanday qattiq narsaga urilardi. Shunda tumshug'i og'rirdi. Bir necha bor shunday urinishlardan so'ng devorni iskab tekshirishdan voz kechdi. Pirovardida sut bilan chaynab yumshatilgan go'sht onasiga xos xususiyat, otasiga esa birdan g'oyib bo'lish xususiyati xos ekanini anglab yetdi.

Ochig'i, bo'ri bolasiga fikrlash yot edi, jilla qursa, odamlardek fikr yuritish xos emas. U ko'p narsalarni g'ira-shira ilg'ardi, xolos. Shunday bo'lsa ham uning xulosalari odamlarnikidek qat'iy va aniq bo'lardi. Ro'y bergan hodisani nega va nima uchun bunday bo'ldi deb taftish qilib o'tirmasdi. Shu narsaning yuz berganini bilishining o'zi kifoya qilardi. O'zini qurshab turgan olamni shu tariqa idrok etardi. Shuning uchun g'or devoriga tumshug'ini bir necha bor nuqib ko'rgach, otasi singari devor orasidan o'tolmasligiga tan berdi. Ammo buning sababini bilishga hech qachon qiziqib ko'rmasdi. Qisqasi, izchil va to'g'ri fikr yuritish unga yot edi.

Shimol o'lkasida hayot kechiradigan aksar jonivorlar singari u ham ochlik nimaligini juda erta totib ko'rdi. Shunday kunlar keldiki, otasi bir parcha go'sht keltirmas, hatto ona bo'rining yelinlari sut bermas edi. Bo'ri bolalari g'ingshir, ingillar va ko'p vaqt karaxt bo'lib yotishardi. Bora-bora ochlikdan tirishib qoladigan bo'lishdi. Janjal-to'polonlar barham topdi, ulardan birontasining g'azablanishga, irillashga xoli kelmasdi, shaffof devor yoniga sudralib borishlar o'z-o'zidan tugadi. Ular sulayib yotishar, tomirlaridagi qon esa sekin-asta sovib borardi.

Birko'zning halovati yo'qoldi. U kun bo'yi har qayerlarda izg'ib yurar, noxush va halovatsiz uyasida kamdan-kam tunar edi. Oxiri urg'ochi bo'ri ham bolalarini tashlab ovga chiqdi. Urg'ochi bo'ri bolalagan kunlari Birko'z hindular qishlog'iga qatnab tuzoqqa ilingan quyonlarni o'g'irlab

yurdi, ammo qorlar erib daryolar yana to'lib oqa boshladi deguncha hindular ketib qolishdi-yu, bu yegulik manbayini ham xudo ko'p ko'rdi.

Kulrang bo'ri bolasi sal-pal quvvatga kirib, yana o'sha oppoq devorga qiziqsina boshlaganda o'zi bilan birga yashayotgan g'or ahli xiyla kamayishganini payqab qoldi. Uning bitta-yu bitta tug'ishgani qolgandi. Boshqalari g'oyib bo'ldi. Darmonga kirishi hamono u yana sho'xlik qilishga tushdi. Lekin unga qo'shilib o'ynagani sherik topilmadi, chunki tug'ishgan hamzotining na boshini ko'tarishga, na qimirlashga holi bor edi. Kulrang bo'richa yana keti uzilmayotgan go'sht evaziga semirdi, hamzoti esa adoyi tamom bo'lgan edi. U ko'zlarini ocholmay kun-uzzukun yotar, bir hovuch qoq suyakka aylangan jismidagi hayot shami tobora so'nib, bora-bora oxiri butunlay so'ndi.

Keyin Birko'z ham shaffof devor tomonda ko'rinmay qoldi, uning g'orga kiraverishdagi o'rni huvillab qoldi. Bu voqea birinchisiga nisbatan chidasa bo'ladigan navbatdagi ocharchilikning oxirlarida yuz berdi. Urg'ochi bo'ri Birko'z nima sababdan g'orga qaytib kelmaganini bilar, biroq, o'zi guvohi bo'lgan narsani bolasiga aytib berolmasdi.

Chap qirg'oq yoqalab daryoning yuqori, silovsin yashaydigan qismiga ketayotganda u Birko'zning bir kun avvalgi iziga duch keldi. Uning izidan borib o'zini, to'g'rirog'i undan qolgan suyaklarni uchratdi. Atrofdagi hamma narsa yaqin orada bo'lib o'tgan omonsiz olishuvdan va g'olib chiqqan silovsinning uyasiga jo'naganidan darak berardi. Urg'ochi bo'ri uyani izlab topdi. Bir talay belgilarga qaraganda silovsin o'sha yerda edi, urg'ochi bo'ri kirishga botinolmadi.

Shundan so'ng urg'ochi bo'ri daryoning bu qismida ov qilmay qo'ydi. U silovsinning bolalari borligi, hamda yirtqichning o'zi behad yovuz va hech narsadan tap tortmasligini bilardi. Uch-to'rtta bo'ri birlashib sirtlonning surobini to'g'rilab qo'yishi hech gap emas, lekin u bilan ayniqsa, yeyman, deb og'zini ochib turgan bolalari borligini bila turib, yuzma-yuz kelish boshqa gap.

Shimol shimolligiga boradi, lekin onalik tuyg'usi ham hazilakam kuch emas — u Shimol tugul jahannamda ham bolasi uchun olovning og'zidan qaytmaydi, shu bois bir kunmas bir kun bolasini deb urg'ochi bo'ri chap qirg'oq bo'ylab borishi, qoyatoshlar orasidagi uyada yashayotgan vahshiy sirtlonga yuzma-yuz kelishi muqarrar edi.

To'rtinchi bob

DUNYO DEVORI

Onasi ov qilgani g'ordan chiqib ketadigan bo'lganida bo'ri bolasi nima uchun g'or og'ziga borishi taqiqlanganini tushunib yetgan edi. Bu qonunni onasi goh tumshug'i, goh panjasi bilan turtkilab doim

uqtirib turishini kanda qilmagandi, qolaversa uning o'zida qo'rquv hissi paydo bo'la boshlagan edi. G'ordagi qisqagina umri mobaynida o'takasini yoradigan biron hodisa ro'y bermadi – lekin shunga qaramay u qo'rquv nimaligini bilardi. Qo'rquv bo'ri bolasiga qadim ajdodlaridan boshlab, ming-minglab hayot tomirlari orqali o'tgan edi. Bu Birko'z bilan urg'ochi bo'ridan o'tgan meros edi, zero o'z navbatida ularga ham o'zlaridan avval yashab o'tgan barcha bo'ri avlodidan meros sifatida qolgan edi. Qo'rquv esa Shimolning merosi edi, bironta yirtqichga bundan qutulish yoki unga mensimay qarash nasib etmagan.

Alqissa, Kulrang bo'ri bolasi sababini tushunmasa ham qo'rquv nimaligini bilar edi. Ehtimol, u hayotiy qiyinchiliklardan biri sifatida unga ko'nikkandir. Hayot mashaqqatlardan iboratligiga kelsak, bunga u allaqachon ishonch hosil qilgan: u ochlik sinovidan o'tdi, qornini to'yg'azolmaganidan nafi ozor chekdi. G'orning mustahkam devorlari, onasining tumshug'i bilan qattiq turtishlari, panjalari bilan ayamay urishlari, ochlik azobi, olamda hamma narsalar ham mumkin bo'lavermasligi, aksincha hayotda cheklashlar va man etilgan narsalar ko'pligiga ishonch uyg'otgan edi. Ana shu taqiq bilan ta'qiblar qonuniyat edi. Ularga itoat etmoq – bir tomondan azob chekmoq, ikkinchi tomondan hayot mashaqqatlaridan xalos bo'lmoq degani edi.

Bo'ri bolasi bularning barchasi haqida insonga o'xshab mulohaza yuritmasdi. U shunchaki o'zi yashab turgan olamdagi narsalarni ikkiga – yomon va yaxshi narsalarga ajratar va alohal yomonidan – ya'ni taqiqlangan narsalardan kechishga tirishar va faqat hayot in'om etadigan siylov bilan shodlikka yukinardi.

Bo'ri bolasi onasi uqtirgan mana shu qonun va qo'rquvning qandaydir ta'siri ostida bo'lgani uchun ham g'or og'ziga yaqin yo'lamasdi. O'sha tuyruk, erkinlikka chiqish darchasi unga hamon shaffof devor bo'lib ko'rinardi. Ona bo'ri chiqib ketgan kezlar u doim uxlar, uyg'ongach esa zorlangandek g'ingshib-g'ingshib yotardi.

Kunlarning birida u shaffof devor tarafdin kelayotgan g'ayritabiiy tovushlardan uyg'onib ketdi. Bu g'or og'zida to'xtagan suvsar ekanini bilmasdi va shu sabab o'zining jasoratidan titrab-qaqshab o'sha yoqdan kelayotgan hidni iskadi. Bo'ri bolasi faqat bir narsani – tovush notanish va g'alatligi, demak noma'lum va qo'rqinchli ekanini tushunardi. Darvoqe, majhullik va begona, noma'lumlik qo'rquvning doyasi emasmi?

Bo'ri bolasining junlari hurpaydi, ammo ovoz chiqarmadi. Bu tovushdan keyin hurpayish darkorligini u qanday seza qoldi? Shu choqqacha bunaqa vaziyatga tushmagan bo'lsa. Zotan, izohlab berish amrimahol bo'lgan qo'rquv shu tariqa yuzaga qalqib chiqqandi. Ammo bunga qo'rquv bilan birga yana bir g'ayrishuuriy istak – yashirinish,

qochish istagi qo'shildi. Bo'ri bolasini vahima bosdi, lekin u qilt etmay, tosh qotdi — o'likdek yotaverdi. Uyasiga qaytib kelayotgan ona bo'ri suvsar isini ilg'ab, o'kirgancha g'orga otildi va favqulodda mehribonlik bilan bolasini yalab-yulqay boshladi. Shundagina, bo'ri bolasi katta falokatdan qutulganini tushundi.

Ammo uning vujudiga boshqa hayotbaxsh kuchlar ham o'z ta'sirini o'tkazayotgandi — u kun sayin o'sib-ulg'ayardi. Sezgi va tabiat qonunlari undan itoat etishni talab qilar, kuchga to'la boshlagan vujudi esa bo'ysunishni istamasdi. Onasiga qo'shilib qo'rquv ham shaffof devordan nariroq yurishga majbur qilardi, ammo modomiki hayot o'sish-ulg'ayishdan va hamisha yorug'likka talpinishdan iborat ekan, uning vujudida kun sayin har bir luqma go'sht bilan gurkirab borayotgan hayotning toshqinli oqimini hech qanday kuch to'solmasdi. Alaloqibat bo'rivachchanning jismi jonidagi o'sha hayot vahm va itoatkorlikdan ustun keldi va ajoyib kunlarning birida bo'ri bolasi qo'rqa-pisa g'or og'ziga qarab yurdi.

Shaffof devor g'orning boshqa devorlariga sira o'xshamas, u yaqinlashgan sari tobora uzoqlashib borayotgandek bo'lardi. U sinab ko'rmoqchi bo'lib kichkina, yumshoq tumshuqchasi bilan oldinga cho'zildi, ana hozir qattiq devorga uriladi deb kutdi, yo'q, oq devor nurga o'xshab shaffof hamda yorug'likdek o'tkazuvchan ekan. Bo'ri bolasi devor bo'lib tuyulgan narsaning ichiga kirdi va uning tarkibidagi moddaga cho'mdi.

U tushunolmay qoldi: axir qattiq bir nimaning orasidan o'tayotgandek bo'layotuvdi-yu! Yorug'lik tobora kuchayib bormoqda edi. Qo'rquv bo'ri bolasini orqaga qaytarmoqchi bo'lar, vujudida kuchayib borayotgan hayot esa ilgariylashga majbur etardi. Mana nihoyat g'orning og'zi. Ajabo o'zi ichida bo'lgan devor kutilmaganda uzoq-uzoqqa cho'zilib ketdi. O'ta kuchli yorug'lik ta'siridami poyonsiz ravishda kengayib ketgan kenglikdan boshi aylandi, ko'zi tindi. Oz-ozdan porlayotgan yorug'likka ko'zi o'rgandi-yu, buyumlar orasidagi masofani aniq ilg'ay boshladi. Avval devor shunchalik uzoqlashdiki azbaroyi ko'rinmay qoldi. Endi mana paydo bo'ldi, zum o'tmay yana uzoqlashib ketdi va boshqacha ko'rinishda namoyon bo'ldi. Devor ola-bula ko'rina boshladi. Qirg'oqni qoplagan daraxtlar, bu daraxtlar ortida bo'y cho'zgan tog', undan ham yuqorida joylashgan osmon uning ichida edi.

Bo'ri bolasini qo'rquv bosdi. Notanish va vahimali narsalar ko'paygandan ko'payardi. U g'or og'zida qunishib oldi-da, ko'z o'ngida gavdalangan borliqni ko'zdan kechira boshladi. Naqadar dahshat! Barcha notanish narsalar tahlikali tuyulardi unga. Uning junlari tikraydi, so'yloq tishlarini ko'rsatib g'azab bilan vahshiyona tarzda irillashga tushdi. O'takasi yorilgan mittigina bo'ri bolasi butun olamga qarshi bosh ko'tarmoqda edi.

Lekin hammasi yaxshilik bilan tugadi. Bo'ri bolasi shunchalar berilib tomosha qilar ediki, azbaroyi, irillash kerakligini, hatto qo'rquvni ham unutdi. Uning vujudida tobora kuchayib borayotgan hayot vaqtinchalik bo'lsa-da, qo'rquvni yenggan va ana shu qo'rquv o'rnini qiziqish egallagan edi. Bo'ri bolasi ko'z oldida gavdalangan manzarani: quyosh nurlarida yarqirab oqayotgan anhorning bir qismini, qiyalikdagi qurigan qoraqarag'ay va to'g'ri g'or og'ziga borib taqalgan qiyalikni ro'yirost ajrata boshladi.

Shu choqqacha kulrang bo'ri bolasi tekis yerda yashab kelgan, hali biron marta yiqilib azobini totimagan – u hatto yiqilishning o'zini nimaligini bilmasdi, shuning uchun bemalol, hech ikkilanmasdan oldinga, havoga qadam qo'ydi. Orqa oyoqlari g'orga kiraverishdagi do'nglikka tirilib qoldi-yu, boshi bilan pastga sho'ng'idi. Tumshug'i yerga urilida, qattiq og'riqdan uvlab yubordi va o'mbaloq oshib, qiyalikdan pastga dumalab ketdi. U vahimaga tushdi. Oxir-oqibat noma'lum niyat uni o'z iskanjasiga oldi va hukmini o'tkazib azob berishga tayyorgarlik ko'ra boshladi. Vujudida kuchayib borayotgan hayot yana qo'rquvga yon bosdi va bo'ri bolasi chiyillashga tushdi.

U besababdan besabab xavf-xatar kutmoqda edi, u hech narsani bilmas, shuning uchun tinmay zorlanardi, uv solardi. Yuragini hovuchlab yotgandan ko'ra hozirgi ahvoli battaroq yomon edi. A'zoyi badani shu qo'rquv izmida edi hozir. Qolaversa, uni qo'rquv emas, vahima azoblamqda edi.

Biroq qiyalik nishabi tobora rostlanib borar, etagi maysazor edi. Uning tepalikdan sirg'alib tushishi hartugul sekinlashdi. Nihoyat bo'ri bolasi to'xtadi va g'ingshidi, so'ng cho'zib-cho'zib, zorlanib uvillashga tushdi, keyin hech narsa bo'lmagandek g'ayriixtiyoriy ravishda biqinlariga yopishgan xas-xashakni yalab-yulqab tozalay boshladi.

Tozalab bo'lgach cho'k tushib o'tirdi-da, atrofga ko'z yugurtirdi – boshqa sayyoraga kelib tushgan birinchi inson shunday qilgan bo'lardi. Bo'ri bolasi dunyo devori orasidan o'ta oldi, noma'lumiyat uni iskanjasidan bo'shatdi va u ziyon-zahmat chekmadi. Biroq, o'zga sayyoraga borib qolgan odamzod Yer yuzidagi bo'ri bolasidan ko'ra mo'jizalarni kamroq uchratar va kamroq hayratlangan bo'lardi. Zarracha tushunchasiz, tayyorgarliksiz, mutlaqo notanish olamga kelib qolgan bo'ri bolasi nimayam qilsin?!

Bo'ri bolasi mudhish noma'lumlik iskanjasidan xalos bo'lgach, hammasini unutdi – qo'rquvni ham, hozirgina chekkan azobini ham. U o'zini qurshab turgan tabiatga mahliyo bo'lardi xolos. U oyoqlari ostidagi maysalarni sinchiklab ko'zdan kechirdi, xiyol naridagi qarag'ay butasi, o'tloq chetidagi qurigan qoraqarag'ay, uni o'rab olgan daraxtlar. Nogoh o'sha qoraqarag'ay ortidan bir olmaxon yugurib chiqdi-yu, bo'ri

bolasining o'takasini yoray dedi. U yerga yota irillab yubordi, Olmaxon battar qo'rqib ketdi-da, jonholatda daraxtga tirmashib ko'z ochib yumguncha xavf-xatardan xoli shoxiga chiqib oldi va po'pisa qilgandek o'tkir ovozda chiyilladi.

Shu voqeadan keyin, bo'ri bolasining o'ziga bo'lgan ishonchi ortdi. Sal keyinroq so'fito'rg'ay uni xiylagina cho'chitib yuborgan bo'lsa ham hech narsadan xavotir qilmay yo'lida davom etdi. U shu darajada o'zini erkin va xotirjam tuta boshladiki, allaqanday parranda uning shundoq-qina yoniga kelib qo'nishga jur'at qilgandi, u o'yinqaroqlik bilan old panjasini unga uzatdi. Bunga javoban haligi qush tumshug'ini cho'qib olsa bo'ladimi?! Og'riqqa chidayolmay bo'ri bolasi yerga yotib olib rosa angilladi, uning tovushidan qo'rqib ketgan parranda pirr etib havoga ko'tarildi.

Bo'ri bolasi yuz berayotgan voqealardan saboq olardi. Uning ojjizgina tushunchasida muhim o'zgarishlar ro'y berayotgan, g'ayriixtiyoriy ravishda bo'lsa ham tegishli xulosalar paydo bo'layotgandi. Buyumlar ikki xil bo'lar ekan: jonli va jonsiz, jonli narsadan ehtiyot bo'lishi lozim. Jonsizlar qimirlamay bir joyda turaveradi, jonlilari harakatda bo'ladi, ular nima hunar ko'rsatadi, oldindan bilish amrimahol. Ulardan har balo kutish mumkin, shuning uchun doim tayyor turish darkor.

Bo'ri bolasi alpang-talpang qilib borar, dam-badam biron narsaga qoqilar edi. Hali uzoqda deb o'ylagan shoxlar tumshug'ini timdalar yoki biqinlariga urilar edi, yo'l notekis edi. U qoqilib yiqilar, tumshug'i lat yer, panjalari qayrilib ketardi. Yurganda oyog'i ostidagi mayda toshchalar panjasiga botar, og'ritardi. Ba'zi jonsiz narsalar qimir etmay turgani bilan azob berishi mumkinligini anglab yetdi. Hamma jonsiz narsalarni, o'zi yashagan g'orga o'xshab ozor yetkazmaydi, deb bo'lmas ekan. Kichkina, mayda narsalar kattalariga qaraganda ko'proq to'kilar, yiqilar, o'girilar ekan. Har bitta xatosi unga maktab vazifasini o'tardi. Yurgan sari dadilroq qadam tashlardi. U sharoitga moslashardi. Tabiatidagi xususiyatlarning ichida eng kuchlisi o'zlashtirish, o'rganish va o'sha zahoti tajriba sifatida foydalana olish — bir so'z bilan aytganda uqish, bilish kuchlirog'i edi. Mana shu narsa unga juda-juda qo'l kelar, istiqbolda ham shu xususiyati tufayli ko'p og'ir sinovlarga dosh berish tugul ulardan osonlik bilan o'tar edi.

Tajribasizlarga omad kulib boqadi doim. Ovchi bo'lib tug'ilgan (holbuki, buni o'zi ham bilmasdi) bo'ri bolasi yorug' olamga chiqqan birinchi kuni g'or atrofidayoq o'ljaga duch keldi. U nojo'ya, qo'pol harakati tufayli noxosdan kaklik uyasiga tushib ketdi: ochig'ini aytganda uning uyasiga yiqildi. U ag'darilib yotgan qoraqarag'ay tanasidan yurib o'tmoqchi bo'ldi, chirigan po'stlog'i mo'rt bo'lmaydimi, bo'ri bolasining

oyog'i ostida sinib tushdi-yu, u toyib ketib yiqildi. Jon holatda angillab shox-shabbalar va yaproqlar oralab ag'anadi-yu, to'ppa- to'g'ri yettita kaklik jo'jalari garangsib turgan uyaga tushdi.

Kaklik jo'jalari chirqillab yuborishdi, bo'ri bolasi dabdurustdan qo'rqib ketdi, zum o'tmay, ularning juda kichkina ekanligini ko'rib, yengil tortdi. Jo'jalar g'imirlay boshlashdi. Bo'ri bolasi bittasini panjasi bilan bosib ezgan edi, jo'jacha pitirlashga tushdi. Bo'ri bolasi quvonib ketdi, jo'jani hidladi, so'ng oxista tishladi. Kaklik jo'jasi tipir-tipir qilib uning tilini qitiqladi. Qorni och bo'ri bolasining ishtahasi ochildi. G'archcha tishlagan edi, jo'janing mo'rt so'ngaklari qirsilladi va bo'ri bolasi qaynoq qon ta'mini sezdi. Qon judayam xushxo'r ekan. Zero hozir uning og'zida shu paytga qadar onasi doim ilinadigan o'lja go'shti bor edi, og'zidagi et o'sha-o'sha, birgina farqi et yanayam totli va xushxo'r edi, chunki bu o'lja hali tirik, qon esa issiq edi. Bo'ri bolasi kaklik jo'jasini pok-pokiza tushirdi va to oxirgi jo'jani ham tinchitmaguncha jag'i tinmadi. Oxiri xuddi onasiga o'xshab lablarini yaladi-da, shox-shabbalar orasidan chiqqa boshladi.

Uni baloi azim kutib turgan ekan. Kutilmagan o'sha baloi azim unga tashlandi-yu, qanotlar zarbidan bo'ri bolasi ko'zini ocholmay, o'zini yo'qotib qo'ydi. U oldingi panjalariga tumshug'ini suqib, chiyillab yubordi. Qanotlar zarbi to'xtay demasdi. Ona kaklik o'zini to'xtata olmasdi. Bo'ri bolasining ham g'azabi qaynab toshdi. U qattiq irillab, sapchib turdi-da, panjalari bilan qarshilik ko'rsata boshladi, so'ng mayda bo'lsa ham o'tkir tishlari bilan kaklikni bir qanotini tishlab oldi va kuchi yetgancha u yoqdan-bu yoqqa tortqilay boshladi. Endi kaklik ikkinchi qanoti bilan part-purt urib, qutulib ketish payiga tushdi. Bo'ri bolasi umrida birinchi marta yakkama-yakka urishayotgandi. U g'alaba lazzatidan mag'rur edi. Boyagi qo'rquvdan asar ham qolmagan, ko'ziga hech narsa ko'rinmasdi. U qarshilik qilayotgan tirik mavjudotni tishlar va unga ayovsiz zarbalar berardi. Bundan tashqari o'sha tirik mavjudot go'shtdan iborat. Bo'ri bolasi qonsiray boshladi. Hozirgina yetti nafar mitti jo'jalarni tinchitdi. Endi ularning onasi bilan olishardi. U jonjahdi bilan urishar, o'ta baxtiyor-u, lekin jang lazzati baxsh etayotgan baxtiyorlikni o'zi sezmasdi.

Uning tomirida bamisli qon emas, olov oqardi hozir, ana shu olov butun vujudini qamrab olgan, qandaydir notanish bir huzur, vahshiyona xohish-istak iskanjasidan chiqib ketolmasdi.

U kaklik qanotlarini mahkam tishlab olgancha irillardi. Ona kaklik uni shoxlar orasidan sudrab chiqdi, yalanglikka chiqqanda bo'ri bolasi uni yerga bosib oldi. Parranda jon achchig'ida tipirchilar va sog' qanoti bilan tarsillatib urar, patlari qor parchalari kabi havoda uchar edi. Bo'ri bolasi g'azabdan hamma narsani unutgan, tomirida ajdodlarining

vahshiyona qoni jo'sh ura boshlagan edi. Shu soniyalarda o'zi sezmagani holda bo'ri bolasi huzurbaxsh onlar og'ushida yashamoqda edi. U zimmasiga yuklangan vazifasini ado etar, nima uchun tug'ilgan bo'lsa o'shani bajarar — o'ljasini yengishi va o'ldirmoq uchun olishardi. U tabiat ato etgan oliy vazifani amalga oshirar va shu tariqa o'zining mavjudligini oqlar edi. Bu eng ulug' ne'matga shukronalikdir aslida, shak-shubhasiz yaratilishdan ko'zda tutilgan maqsadni ro'yobga chiqarish butun kuch-quvvat, mayl-ixtiyor, intilish va sezgilarning tantanasi edi.

Nihoyat kaklik qarshilik qilmay qo'ydi. Bo'ri bolasi hamon uning qanotidan tishlab turardi. Ular ikkovi bir-biridan ko'z uzmay yerda yotishardi. Bo'ri bolasi qo'rqitmoqchi bo'libmi g'azab bilan o'kirdi. Kaklik to'satdan qaychidek o'tkir tumshug'i bilan uning shundoq ham og'riyotgan tumshug'idan cho'qib oldi. Bo'ri bolasi sapchib tushdi, lekin qanotni qo'yib yubormadi. Kaklik ketma-ket yana ikki marta cho'qidi. Bo'ri bolasi chinqirib yubordi va qanot bilan birga kaklikni ham o'zi bilan tortib kelayotganini tushunmay ortiga chekina boshladi. Jafokash tumshug'iga ayamay tushayotgan zarbalarga chidayolmay bo'ri bolasi dunyoni boshiga ko'targudek angillashga tushdi. Uning jo'shqin jangovor hovuridan asar qolmadi. O'ljasini tashlab, sharmandalarcha yalanglikning narigi tarafga qochdi, borib harsillagan ko'yi tilini osiltirib buta ostiga yotdi-yu, zorlanib uvillay boshladi. Birdan, hech kutmaganda noma'lum narsa uning boshi uzra charx urib yana bir baloni boshlayotganini sezdi. Bo'ri bolasi ustiga yana bir mash'um balo yopirildi. U arang o'zini chetga olishga va buta ostiga yashirinishga ulgurdi. Yelpig'ichday yoyilgan bahaybat qanotlar uning shundoq ustidan yelib o'tdi, yuqoridan bo'ri bolasi ustiga tashlangan lochinning hammasi zoye ketgandi.

Bo'ri bolasi buta tagida yotgan ko'yi endi o'ziga kelib, atrofga qo'rqa-pisa alanglayotganda sayhonlikning narigi tomonidan yakson qilingan uyasidan part-purt qilib kaklik uchib chiqdi, jo'jalaridan judo bo'lgan kaklik alamidan lochin degan baloi azimdan ehtiyot bo'lish lozimligini unutgandi. Bo'ri bolasi hammasini ko'rib turardi, aloha ko'rganlari unga bir saboq vazifasini o'tardi. Lochin maysalarga ulkan qanotlari tekkudek darajada pastga tushib keldi, o'tkir tirnoqlarini kaklikning badaniga botirdi. Kaklik jon achchig'ida chirqillab yubordi, lochin esa o'ljasini changalidan qo'ymay, yuqorilab ketdi.

Bo'ri bolasi ancha paytgacha hech qayerga chiqmay yashirib olgan yerida yotaverdi. U ko'p narsani tushunib yetdi. Tirik mavjudot borki — go'sht, maza qilib yeyish mumkin. Shundaylikka-shunday, lekin yirik mavjudot ta'ziringni berishi mumkin. Kichkina, kaklik jo'jalariga o'xshaganlarini yesa bo'ladi, yiriklaridan — ona kaklikka o'xshaganlaridan esa

saqlangan ma'qul. Nima bo'lgan taqdirda ham uning g'ururi ozor chekkandi, birdan uning ona kaklik bilan yana olishgisi keldi, afsus, lochin uni olib ketdi. Balki boshqa kaklik uchrab qolar?! Izlab ko'rish kerak.

Bo'ri bolasi qiyalama qirg'oqdan daryo bo'yiga tushdi. Shu choqqacha u oqar suvni ko'rmagan edi. Bir qaraganda suv bexavotir tekis ko'rindi. U tap tortmay olg'a qadam tashladi-yu, o'takasi yorilib, anhor tubiga cho'ka boshladi. Yana noma'lum narsaning changaliga tushgandi u. Suv o'ta muzdek bo'lganidanmi nafasi tiqildi. Odatdagidek uning o'pkasi havo bilan emas, suv bilan to'la boshladi.

U hozir ajal sirtmog'ida baayni bandidan uzilay deyyotgan bir yaproqqa o'xshardi. U hali o'lim nimaligini bilmasdi. Biroq, Shimol o'lkalarida istiqomat qiluvchi barcha jonivorlar kabi undan qo'rqardi. O'lim uning uchun dunyodagi eng kuchli og'riq ifodasi edi. U o'sha noma'lumlikning negizi, samarasi, qolaversa mohiyati edi. Garchand, hech qachon to'laligicha tasavvur qilmasa ham haddan tashqari qo'rqar va tuzatib bo'lmaydigan, yengish amrimahol eng oxirgi balo-yu-qazo ekanini ich-ichidan sezardi.

Bo'ri bolasi suv sathiga ko'tarildi-yu, apil-tapil og'zini karrakday ochib havo yutdi. Uning hozirgi ahvolidagi yutoqishini chuqur-chuqur nafas oldi, deb bo'lmasdi. Lekin, ajabo, bu safar anhor tubiga toshdek cho'kmadi, bir soniya o'tdi, ikki soniya o'tdi, bo'ri bolasi bir-ikki silkindida, xuddi g'oyibdan birov o'rgatayotgandek. odatdagi bir ishni bajarayotgandek, to'rttala oyog'ini baravariga o'ynatib, suza ketdi. Yaqinroqdagi qirg'oq qolib u bor-yo'g'i bir metr chamasi narida edi – xiyla olis bo'lgan narigi qirg'oq sari talpindi. Anhor o'zani kambar edi-yu, lekin xuddi shu yerda keng yoyilib oqardi.

Anhor o'rtalariga borganda suv bo'ri bolasini quyiga – ostonatoshlar tomonga oqizib ketdi. Bu yog'iga o'zan yana torayar, ensizlashganidan oqim tezlashib, suzishni qiyinlashtirardi. Bo'ri bolasi dam suv sathiga chiqar, dam boshi – ko'zi bilan suv ostiga kirib ketar edi. Tezob suv oqimi bo'ri bolasini u yoqdan-bu yoqqa uloqtirar, goh yonboshiga, goh chalqanchasiga ag'darar, toshlarga olib borib urardi.

Ostonatoshlardan o'tgach, anhor o'zani yana kengayardi, bo'ri bolasi girdobga tushib qoldi-yu, suv aylanib-aylanib uni sohilga eltib, sayoz yerga ohista qo'ndirdi. U tirishib-tirmashib suvdan chiqib oldi-da yotdi. Uning borliq bilan tanishuvi davom etardi. Suv jonsiz bo'lsa ham harakat qilayapti. Undan tashqari bir qaraganda u qattiq, yerga o'xshaydi, aslida esa hech qachon bunaqa bo'lmagan. Bo'ri bolasi narsalar ko'rinishidan chalg'itishi mumkin ekanligini tushundi. Ajdodlarining o'zlarini qurshab turgan olamdan shubhalanishlari noma'lum narsalardan qo'rqish hissi sifatida unga meros bo'lib o'tganligi muqarrar ediki, ana shu narsa

voqelik bilan yuzma-yuz bo'lgan chog'ida kuchaygandan kuchaymoqda edi. Bundan buyon to abad narsalar va hodisalarning tashqi ko'rinishiga u hech qachon ishonmaydi, uning hikmat to'la sabog'i shu! Ularga ishonishdan oldin aslida ular qanday, ana shuni bilib, shunga ishonch hosil qilmog'i shart!

Shu kuni bo'ri bolasi yana bir g'aroyib voqeaga duch keldi. U onasi borligini, bu yorug' olamda undan yaqinroq, undan zarurroq narsa yo'qligini eslab qoldi. Yuz bergan voqea va hodisalar oqibatida u faqatgina jisman emas, aqlan ham charchagan edi. Shu choqqacha u, bugungichalik qiynalmagan, holsizlanmagan edi. Buning ustiga uning uyqusi kelgandi. Aloha u o'zini yolg'iz va nihoyatda ojiz va majolsiz sezgancha onasi bilan makoni – g'orni izlab yo'lga tushdi.

Butalar aro o'tib borarkan, daf'atan vahshiyona chinqirgan tovush eshitildi. Bo'ri bolasining ko'z oldidan allaqanday sarg'ish ko'lanka lip etib o'tgandek bo'ldi. U butazor sari o'qdek uchib kelayotgan lochinni ko'rib qoldi. Keyin oyoqlari ostida g'imirlayotgan mittigina mavjudotni payqadi, bu xuddi o'zi, bo'ri bolasi singari uyasidan qochib, o'z holicha sayr qilib yurgan latching bolasi edi. Mittigina latcha bolasi lip etib maysalar orasiga kirib ketmoqchi bo'luvdi, bo'ri bolasi tumshug'i bilan bir turtib uni chalqancha yotqizib qo'ydi. Latcha bolasi chiyillab yubordi – uning ovozi o'ta chiyildoq edi. Xuddi shu daqiqada bo'ri bolasining ko'z oldidan sariq ko'lanka lip etib o'tdi. U chirqiragan ovozni eshitdi-yu, allanima boshiga qattiq urildi va ona latching o'tkir tishlari bo'g'ziga g'ippa yopishdi.

Bo'ri bolasi ingillab, uvillab orqaga chekinayotgandi, latcha yugurib borib bolasini oldi-da, butalar orasiga kirib ko'zdan g'oyib bo'ldi. Latcha tishlagan yerlari hamon og'rir, lekin u ko'proq alamiga chidayolmas edi. Ona latcha kichkina bo'lsa ham tishlagan yerini uzib olardi. Bo'ri bolasi hali latcha Shimol o'lkasida yashovchi yirtqich hayvonlarning eng dahshatlisi ekanini bilmasdi, chindanam qonxo'rlikda, vahshiylik hamda qasoskorlikda unga teng keladigan yo'q edi. Qisqasi sal o'tmay, bunga o'zi ishonch hosil qildi.

Latcha butalar orasidan qaytib chiqqanida bo'ri bolasi haliyam diydioy qilayotgandi. Latcha yugura kelib unga tashlanmadi, chunki endi bolasidan ko'ngli to'q. U sekin-sekin, ehtiyot bo'lib yaqinlasharkan, bo'ri bolasi uning ingichka egiluvchan pishiq gavdasi hamda ilonnikiga o'xshash baland ko'tarilgan boshchasini aniq-taniq ko'rdi. Latcha vahshiyona tarzda bir chiyillagandi, bunga javoban bo'ri bolasining junlari hurpaydi va u ham tahdidona irilladi. Latcha tobora yaqinlashardi. Hammasi ko'z ochib yumguncha yuz berdi. Bo'ri bolasi o'ta xom, tajribasiz ekani uchun sezmay qoldi. Sarg'ish ko'lanka bir soniya ko'z oldidan g'oyib bo'ldi-yu, o'sha zahoti Latcha uning tomog'idan oldi.

Bo'ri bolasi o'kirar, tipirchilar, lekin qutulib chiqib ketolmasdi, chunki u yosh, hali tajribasiz, buning ustiga yorug' dunyoga ilk bor chiqishi edi. Undan nima kutish mumkin. Mana oqibati, u ingillashga tushdi va olishishi uchun emas, qochish uchun Latchaning o'tkir tishlaridan qutulishga kucharadi. Biroq larcha qo'yib yubormasdi. Aksincha, jontomiri – ko'k tomiriga qarab talpinardi. Larcha qonxo'r jonivor ekanidan to'g'ridan-to'g'ri tomirlarda oqayotgan qonni so'rishni afzal ko'rardi.

Kulrang bo'ri bolasi halokat yoqasida edi, agar butalar orasidan ona bo'ri otilib chiqmaganda, u haqdagi qissamiz ham intihosiga yetmay qolardi. Larcha bo'ri bolasini qo'yib o'zini Ona bo'riga otdi, lekin mo'ljalidan adashdi, bo'g'zi qolib to'g'ri vahshiyona ochilgan jag'iga ro'para bo'ldi. Ona bo'ri boshini bir siltadi, larcha avvalo tumshug'i bilan bo'riining jag'iga urilgan chog'ida tishlari duv to'kildi va bu hali holva, ikkinchi siltovdan keyin ho'l lattadek havoga uchdi. Eng yomoni yerga tushayotib havoning o'zida ona bo'ri uni tutib oldi-da g'archcha tishladi. Shu tariqa Larcha o'lim topdi.

Bo'ri bolasi onasining mehr-shafqatini shu darajada shukrona bilan tuydiki, azbaroyi o'zini qo'ygani joy topolmasdi. Ona bo'ri bolasidan ko'ra ko'proq baxtiyor edi. U erkatoyini tumshug'i bilan turtib, yerga dumalatsdi va yara-chaqasini yalab-yulqashga tushdi. So'ng ona-bola qonxo'r larchani yeb qorin to'ydirishdi va g'orga borib yotib uxlab qolishdi.

Beshinchi bob

O'LJA QONUNI

Bo'ri bolasi misli ko'rilmagan ravishda tez unib-o'smoqda edi. U ikki kun dam olgach, yana sayr qilgani otlandi. Bu safargi chiqishida u o'zi sabab bo'lib tinchitilgan ona larchaning bolasiga duch kelib qoldi. Boyaqish u ham onasining ortidan joyi rostona bo'ldi. Bu safar bo'ri bolasi adashmay g'orni topib keldi va yotib uxlatdi. Ana shundan keyin u har kuni sayr qilgani chiqadigan va har safar g'ordan iloji boricha uzoqroqqa ketadigan bo'ldi.

U o'z imkoniyatlarini, kuch-quvvati va ojiz tomonlarini, qachon qo'rqmasdan tavakkal qilish, qachon ehtiyot bo'lishi shart ekanini aniq belgilab olishga odatlandi. Kamdan-kam hollarda yuz beradigan vaziyatlarni aytmasa, har doim ehtiyot bo'lish darkorligini u tushunib yetgandi.

Kaklik zotini uchratib qolsa, bo'ri bolasi vahshiydashib ketardi. Bir safar olmaxonning qurigan qoraqarag'ay tepasidan turib taraqa-turuq qilishiga, xuddi shunday adovat bilan irillab javob qaytargani ham bejiz emas. Tumshug'ini cho'qigan parrandaga o'xshagan qush-pushni ko'rib qolsami, bas, g'azabdan o'zini qo'ygani joy topolmasdi.

Ba'zan bo'ri bolasi hatto mayda parrandalarga e'tibor bermasdi — aksar hollarda o'ziga o'xshab o'lja ilinjida ovga chiqqan boshqa yirtqich hayvonlar hujum qilib qolish xavfi tug'ilgan vaziyatda shunday bo'lardi. Bo'ri bolasi lochinni esdan chiqarmagandi, uning soyasi ko'rindi deguncha chakalakzor ichiga kirib yashirinardi. Endi u yugurganda alpang-talpang qilmas, onasiga o'xshab yengil, shovqinsiz ildam yurar, uning qanchalar tez yurishini ilg'ash oson emasdi.

Ov qilish xususiga kelsak, birinchi kundayoq uning uchun kulib boqqan omad eshiklari yopilgandi. Yettita kaklik jo'jasi-yu, kichkinagina Latcha — mana shu bor-yo'q ovlaganlari. Biroq ov qilish istagi kun sayin kuchayib borardi, u o'zining kelayotganidan butun o'rmonga jar soladigan olmaxonni tutib yeyish ishtiyoqi bilan yashardi. Lekin qushlar havoda qanchalik yengil parvoz qilsalar, olmaxon daraxtda shoxdan-shoxga shunchalar yengil va oson sakrab yurardi, bo'ri bolasi sabr qilib uning yerga tushishini kutishdan o'zga iloji yo'q edi.

Bo'ri bolasi onasini behad yaxshi ko'rardi. U qayerdan, qanaqa qilib bo'lmasin yegulik topmay qo'ymas va bir qismini bolasiga albatta keltirib berardi. Bu hali holva — u hech narsadan qo'rqmasdi. Mana shu tap tortmaslik, dilovarlik orttirilgan tajriba va hayotiy saboq samarasi ekani bo'ri bolasiga noma'lum edi. U qo'rqmaslik kuch-qudratdan hosil bo'ladi deb hisoblardi. Onasi kuch-qudrat ifodasi edi go'yo; shu kuchni ulg'aygan sari, onasining tumshug'i bilan turtishi hamda panjasi bilan bergan zarbalarida aniq-ravshan sezib borardi, negaki ilgari bilan hozirgi jazolash o'rtasida farq juda katta ekanini u sezardi. Buyam onasiga bo'lgan ishonchni barqarorlashtirardi. Ona bo'ri bolasidan itoat etishni talab qilar, ulg'aygan sari unga bo'lgan munosabati keskinlashib, qat'iylashib borardi.

Yana ocharchilik boshlandi, bu safar bo'ri bolasi ochlik azobi nima ekanligini aniq bildi. Ona bo'ri yegulik izlab adoyi tamom bo'ldi. Kun-uzzukun o'lja ilinjida besamar kezar ekan, g'orga kamdan-kam uxlagani kirardi. Bu safar ochlik qisqa, lekin holdan toydiradigan darajada davom etdi. Bo'ri bolasi ona sutiga to'yish nimaligi u yoqda tursin, uning qanaqa ekanini unutdi, go'shtni gapirma ham bo'ladi.

Shu choqqacha u ermakka, ov baxsh etadigan huzur uchun chiqardi, endi esa chin ma'nosi bilan yegulik topish uchun boradigan bo'ldi, lekin, afsus omad kulib boqmasdi. Biroq, ming qilmasin, mana shu omadsizlik bo'ri bolasining har taraflama unib-o'sishiga sabab bo'lardi. U olmaxonning odatini yanayam diqqat bilan o'rgandi va mabodo yerga tushgudek bo'lsa pusib, sezdirmay borish yo'llarini o'rganishga zo'r berdi. Bu kunga kelib o'tloqda lochin soyasi ko'rinso butazorga yashirinmaydigan zamonlar kelgandi. Uning kuchiga kuch qo'shilgan, hayotiy tajribasi ortgan, o'ziga bo'lgan ishonchi oshgan edi. Undan

tashqari ochlik uni qahrli qilib qo‘ygan edi. Endi u sayhonlik o‘rtasiga, hamma yerdan oshkor ko‘rinadigan yerga borib turar, lochin hamlasini soatlab kutar edi. Tepada, ko‘m-ko‘k osmon hovuri ichra o‘lja – nafsi haddan ziyod talab qilayotgan yegulik uchib yurardi. Biroq lochin olishishni mutlaqo istamasdi, pirovardida bo‘ri bolasi ochlik alamiga chidayolmay zorlangancha uvillar edi.

Ocharchilik tugadi. Ona bo‘ri g‘orga go‘sht keltirdi. U ilgari bunaqa go‘sht keltirmagandi sira: qandaydir g‘alati, mazasi ham boshqacha. Bu sirtlon bolasining go‘shiti edi. Keltirilgan go‘shitning hammasi bo‘ri bolasiga tegishli edi. Onasi nafsini qondirganchalik yeb olgandi, buning uchun sirtlon bolasining ichak-chavag‘ini yeganligini u xayoliga ham keltirolmasdi. Shu yegulikni yeb onasi qanchalik xatarli yerga borib kelganligiga qiziqib ham o‘tirmadi. Bo‘ri bolasi faqat bitta narsani, baxmaldek yumshoq terili silovsin bolasi go‘sht – yegulikdir, uni yeyish kerak tamom-vassalom, mana shuni yaxshi bilardi.

Ochga tegma, to‘qni qo‘zg‘atma, deganlaridek, bo‘ri bolasi qorni to‘ygach g‘orda onasi yoniga kelib yotdi va uxlab qoldi. Bir vaqt onasining tovushidan uyg‘onib ketdi. Shu choqqacha u bunaqa dahshatli o‘kirikni eshitmagandi. Bunga arzigulik sabab bor edi, bu sababni ona bo‘ridan yaxshiroq hech kim bilmasdi. Zero, silovsin bolasini shundaylikcha yeb ketish yoki uni o‘ldirib jazosiz qolish mumkin emas.

Choshgoh quyoshining porloq nurlari ostida g‘or og‘zida yerga qapishib yotgan urg‘ochi silovsinga ko‘zi tushgan bo‘ri bolasining junlari o‘z-o‘zidan hurpaydi. U qarshisida turgan yirtqich balo-yu azimning o‘zginasi ekanini ich-ichidan his qildi. Hech qanaqa izohning hojati yo‘q edi. Silovsin tashqi qiyofasidan u qadar vahimali bo‘lmasa-da, birdan gulduros o‘kirikka aylanayotgan irillashi zamiridagi g‘azab har qanday tirik jonni sarosimaga solib qo‘yardi.

Bo‘ri bolasi ancha yetilib qolgani uchunmi vujudida qaynab-toshayotgan g‘ayrat-shijoat izmida vahimaga tushmadi, balki unga javoban g‘azab bilan irilladi-da, dadil borib onasining yoniga turib oldi. Lekin onasi uni yo‘latmadi. Nari tur degandek, tumshug‘i bilan turtib haydadi. G‘orning ensiz og‘zi silovsinning sapchishiga xalal berardi, shuning uchun u g‘orga sirg‘alib kira boshladi, biroq urg‘ochi bo‘ri o‘qdek uchib borib uni yerga bosib oldi. Bo‘ri bolasi jangda nimalar bo‘layotganini ajratolmasdi. U o‘kirgan, pishqirgan va qattiq irillagan tovushlarni eshitardi, xolos. Ikkala yirtqich yerda dumalab yotardi. Silovsin raqibini tish-tirnog‘i bilan tilka-tilka qilmoqchi bo‘lsa, urg‘ochi bo‘ri faqat tishlarini ishga solardi.

Bo‘ri bolasi tahdidona irillab o‘zini silovsinga otdi-da, orqa oyog‘idan g‘archcha tishlab oldi. O‘zi sezmaganda og‘irligi bilan silovsinni bemalol harakat qilishiga xalal berar va onasiga yengillik tug‘dirardi.

Jang o'zgacha tus oldi: bo'ri bolasi olishayotganlar ostida qoldi-yu uning silovsin oyog'ini qo'yib yuborishdan boshqa iloji qolmadi. Shu asno ikkala yirtqich bir-birini qo'yib yubordi, silovsin urg'ochi bo'riga xippa yopishishdan bir soniya oldin zalvorli panjasi bilan bir urib bo'ri bolasining abjag'ini chiqardi. Endi olishayotganlarning na'rasiga shikoyatomuz zorlanish qo'shildi. Lekin jang shunchalar uzoq davom etdiki, bo'ri bolasi bu vaqt ichida diydiyo ham qilib olishga, ham o'ziga kelib olishga ulgurdi. Jang nihoyasida u yana silovsinning orqa oyog'idan tishlab oldi.

Silovsin yengildi. Uning ko'zlarida hayot shami so'ndi. Biroq urg'ochi bo'rining ham sillasi quridi. U bolasiga dalda berish va erkalash uchun silovsin tilka-tilka qilgan gardanini yalab-yulqamoqchi bo'ldi-yu, ko'p qon yo'qotgani tufayli holsiz-bemajol edi, kuchi yetmadi, aloha bir kecha-yu bir kunduz qimir etmay o'lgan dushmanning jasadida oldida yotdi. Oradan bir hafta o'tgach tashnaligini qondirish uchun g'ordan chiqqanda urg'ochi bo'ri oyog'ini arang bosar, chunki har bitta harakatdan joni og'rirdi. Aloha silovsinni yeb bitirishgach uning jarohatlari bitib, yana ov qilishga chiqa boshladi.

Bo'ri bolasining yelkasi hamon og'rirdi va u ancha paytgacha oqsoqlanib yurdi. Shu vaqt ichida hayot haqidagi tushunchalari o'zgardi. U endi mag'rur yurar, o'ziga bo'lgan ishonchi xiyla oshgandi. Silovsin bilan bo'lgan omonsiz jangga qadar bunday tuyg'ular unga noma'lum edi. U hayot o'ta shafqatsiz ekanligiga ishonch hosil qildi. Og'ir jangda ishtirok etdi, dushmanning badaniga tishlarini botirib omon qoldi. Mana shular unga kuch bag'ishlar, dadillik baxsh etar, tabiatida xatto ilgari sezilmagan jo'shqinlik paydo bo'lgandi. U huda-behuda hadiksiramaydigan, kichkina yirtqich hayvonlardan esa mutlaqo qo'rqmaydigan bo'ldi, biroq sir-asror hamda vahimaga boy noma'lumlik hamon uni band qilib olgan va hamon qiynar, ezar edi.

Bo'ri bolasi onasi bilan ovga birga boradigan bo'ldi. Uning o'ljasini qay yo'l bilan tutishi, o'ldirishini bir necha bor o'z ko'zi bilan ko'rди, o'ziyam ishtirok etdi. U ov qonunlari nimadan iborat ekanini g'irashira tushunib borardi. Hayotda ikki toifa bor — o'ziga o'xshaganlar va begonalar. Birinchisiga onasi bilan o'zi mansub, ikkinchisiga — qimirlash qobiliyati bor tirik jon mansub. O'z navbatida ular ham beistisno emas. Ularning orasida vahshiy bo'lmaganlari ham bor hamda o'z qondoshlari o'ldirib etini yeydigan mayda yirtqich hayvonlar mavjud, keyin uning qondoshlarini o'ldirib yeydigan yoki o'zlari ularga o'lja bo'ladigan dushman toifa bor. Mana shu asosda qonuniyat yuzaga kelgan. Hayotning mohiyati — ov! Hayotdan maqsad ham — ov! Hayot hayot bilan ozuqalanadi. Dunyoda tirik jon borki yeydigan va yo yeyiladigan bo'ladi. Mana shu qonun aytadiki, ol ye, aks holda o'zingni yeyishadi. Bo'ri

bolasi bu qonunni aniq-ravshan ajratib berolmas va undan xulosa chiqarib olishga urinmasdi ham. U hatto qonun haqida o'ylamasdi, uning izmi-ixtiyoriga itoat etgan holda yashayverardi.

Ushbu qonun ijrosini bo'ri bolasi hamma yerda ko'rardi. U kaklik jo'jalarini yedi. Lochin ularning onasini yedi va uni ham yemoqchi bo'ldi. Keyinchalik bo'ri bolasi ulg'aygach lochinni tutib yemoqchi bo'ldi. U kichkina silovsin bolasini yedi. Ona silovsin bo'ri bolasini paqqos tushirgan bo'lardi, madomiki o'zini o'ldirib yeyishmaganda. Hammasi shu tahlit davom etadi.

Bo'ri bolasining atrofida yashayotgan tirik jon borki shu qonun asosida umr kechiradi. Holbuki uyam shu hayotning kichkina bir qismi. U vahshiy. U faqat va faqat o'zidan qochgan, parr etib uchib ketgan, daraxtlarga tirmashib chiqqan, yer ostiga kirib yashirina olgan yoki u bilan jangga kirgan, gohida g'olib kelgan nimaiki mavjud, o'shaning go'shtini yer, qonini ichar — shu bilan tirikligini saqlar edi.

Maboda bo'ri bolasi odamzodga o'xshab fikrlay olganda edi, u ehtimol, hayot bu hech qachon to'ymaydigan nafsni qondirishga intilishdan, dunyo esa, nafsini qondirish ishtiyoqida bir-birlarini ta'qib etayotgan, bir-birini tutib olib yeyish uchun urushayotganlardan iborat, muttasil qon to'kilayotgan, zulm, kutilmagan tasodiflar hamda ibtidosi ham, intihosi ham yo'q tartibsizlik hukm surayotgan sahnadan boshqa narsa emas, degan xulosaga kelar edi.

Biroq bo'ri bolasi fikrlay olmas hamda odam singari umumlashtirish qobiliyatidan mahrum edi. O'z oldiga biron-bir maqsadni qo'ydimi bas, yolg'iz shu haqda o'ylar va yolg'iz shunga erishish payida bo'lardi. Ov qilish — o'lja qonunidan tashqari bo'ri bolasining hayotida yana ko'plab unchalik ahamiyati yo'q, lekin o'rganish zarur va o'rgangach itoat etish shart bo'lgan qonunlar mavjud edi. Dunyo tasodiflarga boy. Bo'ri bolasining vujudida jo'shayotgan hayot uning jismidagi g'ayrat, ishtiyoq va muhabbatni boshqarayotgan quvvat uning uchun bitmas-tuganmas baxt-saodat manbayi bo'lib xizmat qilardi. O'lja ortidan quvish, uni ta'qib etish bag'ishlagan huzur va lazzatdan sarxush bo'lardi. G'azab va janglardan halovat topardi. Hatto noma'lumlik vahimasi va sir-asrorlari ham yashashga yordam berardi.

Bulardan tashqari hayotda yana ko'pdan ko'p zavqli, yoqimli narsalar bor edi. To'yib ovqatlanmoq hamda quyosh nurlari ostida erinibgina mudrab yotmoq — uning chekkan zahmatlari va g'ayrat ishtiyoqi evaziga berilgan bir mukofot edi, zero, chekkan zahmatlari-yu g'ayrat-ishtiyoqining o'ziyoq unga olam-olam quvonch, halovat baxsh etardi. Bo'ri bolasi o'zini qurshab turgan adovat to'la muhitga moslashib hayot kechirmoqda edi. U kuchga to'lgan, baxtiyor, emin-erkin edi va o'z-o'zidan faxrlanardi.

Birinchi bob

OLOVNI YARATGANLAR

Bo'ri bolasi buni sira-sira kutmagan edi. Hammasiga o'zi aybdor. Ehtiyotkorlikni unutgandan keyin shu-da, natijasi. U g'ordan chiqib suv ichgani anhor tomon yugurdi. Yanglishib qolganiga ehtimol, rosa uyqusi kelganligi ham sabab bo'lgandir (kechasi bilan ovda yurib, hozirgina uyqudan turgan edi). Suv bo'yiga eltadigan yo'lni u juda yaxshi bilmasmidi! Necha-necha marotaba shu yo'ldan yurgan, har bir toshi, giyohi unga tanish edi-yu!

Bo'ri bolasi so'qmoqdan tushib, to'g'ri qurigan qoraqarag'ay yoniga keldi, o'tloqni kesib o'tib daraxtlar oralab yo'lga tushdi. Nogohon u notanish bir nimani ko'rib qoldi-yu, taqqa to'xtadi. Uning ro'parasida besh nafar tirik mavjudot chordona qurib o'tirardi – bunaqasini shu choqqacha ko'rmagandi. Odamzod bilan ilk bor to'qnash kelishi edi. Biroq odamlar o'rnilaridan sapchib turishmadi, tishlarini irshaytirib unga irillab qo'yishmadi ham. Churq etmay, qandoq o'tirishgan bo'lsa, shunday indamay o'tirishaverdi.

Bo'ri bolasi ham qimir etmay turaverdi. Ichki bir tuyg'u – savqi tabiiy izm-u-ixtiyorida u o'ylamay-netmay, urra qochishi lozim edi shunday chog'larda, biroq banogoh vujudida butunlay o'zgacha, mutlaqo qarama-qarshi tuyg'ular paydo bo'ldi-yu, uning iziga qaytib ketishiga yo'l qo'ymadi. U o'zini yo'qotib qo'ydi. O'zining ojizligi va haqir, notavon ekanini anglash tuyg'usi uni yerga mixlab qo'ygandi go'yo. Qarshisida, u shu paytgacha mavjudligidan mutloq bexabar bo'lgan hukmron kuch va qudrat turardi.

Bo'ri bolasi umri bino bo'lib insonni ko'rmagan edi, lekin uning kuch-qudratini savqi tabiiy ila his qildi. Shuurining teran qatlamlarida, mana shu tirik mavjudot Shimol o'lkasidagi yashovchi jamiki jonivorlar ustidan hukmronlik qilish huquqini qo'lga kiritganligiga ishonch hosil qildi. Hozir, shu damda odamzodga bir juft ko'zlargina tikilib qaramayotgandi – unga yolg'iz bo'ri bolasi emas, balki uning timsolida zamharir qish oqshomlarida bino bo'lgan qarorgohlar tevaragida aylanib yurgan, barcha tirik jon ustidan hukm yurituvchi – hukmdorlik taqdir etilgan ikki oyoqli g'alati jonivorni uzoqdan, qalin butazor ortidan

turib tomosha qilgan ajdodlarining nigohi qadalgan edi. Bo'ri bolasi o'z ajdodlarining, qancha-qancha bo'rilar avlodi ming yillar davomida olib borgan kurashlar va to'plagan tajribalari tufayli bunyod bo'lgan ilohiy qo'rquv asiri edi. Ana shu meros, oddiygina bo'ri bolasini bo'ysundirmoqda edi. Agar yoshi kattaroq va tajribaliroq bo'lganda ham, qochib ketgan bo'lar edi. Hozir esa qo'rquvdan o'takasi yorilib hamda bir zamonlar, qadim-qadimda ajdodlari inson yoqqan gulxan atrofida isinib olish uchun zorlanib borganidagi kabi itoat qilishni ma'qul topdi.

Hindulardan biri o'rnidan turib, bo'ri bolasining tepasiga keldi va uning boshi uzra engashdi. Bo'ri bolasi yanada mahkamroq yerga qapishib oldi. Noma'lum narsa moddiylashdi va hatto uni ushlab uchun qo'lini uzatdi. Bo'ri bolasining junlari hurpayib, kichkina so'yloq tishlari yarqirab ketdi. Uni silamoqchi bo'lgan odam bir daqiqa to'xtab qaddini rosladi-da, oppoq tishlarini ko'rsatib dedi:

– Vabam-vabiska ip pit ta! (Qaranglar! So'yloq tishining oppoqligini qarang!)

Boshqalari uning gapidan xoxolab kulib yuborishdi va bo'ri bolasini o'zi bilan olib qolishga unday boshlashdi. Hinduning qo'li tobora yaqinlashgan sari bo'ri bolasining vujudida ikkita qarama-qarshi tuyg'ular jo'sh urardi: biri itoat etishga undar, ikkinchisi kurashga da'vat etardi. Pirovardida bo'ri bolasi sabr qilishga qaror qildi. U ikkala tuyg'u izmidan chiqmay turdi, shunga binoan to'q'l badaniga tekkuncha itoat etib turdi, keyin esa birdan boshini silkib g'archcha tishladi. O'sha zahoti boshiga tushgan zarbdan yonboshiga yiqildi. Olishish ishtiyoqidan asar qolmadi. Bo'ri bolasi itoatkor kuchukchaga aylandi go'yo, orqa oyoqlariga o'tirib uv soldi. Lekin qo'li tishlangan inson g'azabini bosolmay ikkinchi marta yana sop qoldi. Bo'ri bolasi yana yiqildi va o'rnidan turib yana, bu safar balandroq ovozda uv soldi.

Hindular kulib yuborishdi, ularga qo'shilib qo'li tishlangan ham rosa kuldi. Ular qo'rquv va og'riqqa chidayolmay uvillayotgan bo'ri bolasini qurshab olishdi. Daf'atan, bo'ri bolasi to'xtab, sergak tortdi. Hindular ham jim qolishdi. Bo'ri bolasi yaqin atrofda yangragan ovozni tanidi va so'nggi bor cho'zib nola qildi, uning so'nggi nolasida zorlanish emas, quvonch, tantana ohanglari kuchliroq yangradi, aloha u jim bo'ldi va o'zining mehribon, shiddatli va qo'rqmas, har qanday dushman bilan tikka olishadigan, ularni g'ajab tashlashga qodir onasini kutib atrofga alangladi. Ona bo'ri o'kirib atrofga qutqu solib kelardi, u bolasining zorlanishini eshitib yordamga oshiqardi.

Ona bo'ri ilkis odamlarga tashlandi. U quturib ketgan, hech narsadan toymas, vajohati o'ta dahshatli hamda vahshiyona edi. Lekin uning xaloskorona yangragan qahr-g'azabi bo'ri bolasini quvontirib yubordi.

U quvonchdan chiyillab yubordi va onasiga peshvoz yugurdi, odamlar esa bir necha qadam chekinishdi. Ona bo'ri bolasi bilan odamlar o'rtasida turib oldi. Uning junlari hurpaygan, bo'g'zida vahshiyona irillash qaynab-toshardi.

Birdan hindulardan biri qichqirib yubordi:

– Kichi!

Bu xitobda hayrat ohanglari yangradi.

Bo'ri bolasi bu ovozdan onasining qunishib olganini payqadi.

– Kichi! – deya yana qichqirdi hindu, bu safar keskin va amrona ohangda.

Shunda bo'ri bolasi balodan qo'rqmaydigan onasining yerga yotib olib dumini likillatgancha yalinchoq ohangda chiyillaganini ko'rib hech narsaga tushunmadi. U sarosimaga tushdi. U yana odamzoddan qo'rqa boshladi. Sezgisi uni aldamayotgandi. Onasining xatti-harakati ham buni tasdiqlab turibdi. U ham odamlarga itoat etmoqda!

«Kichi!» deb baqirgan inson urg'ochi bo'riining yoniga keldi. U kaftini uning boshiga qo'ygan edi, urg'ochi bo'ri yanayam yerga qapishib oldi. U insonni tishlash u yoqda tursin, bunga harakat ham qilib ko'rmadi. Qolgan to'rt nafar hindu kelib, ushlab, siypalay boshlashdi. Kichi yo'lga bo'lsin qarshilik qilmadi. Bo'ri bolasi odamlardan ko'z uzmasdi. Ular bir nimalar deb baqirishar, lekin og'zilaridan chiqayotgan tovushda tahdidli biron nima sezilmasdi. Bo'ri bolasi onasining pinjiga suqulib oldi-da itoat etishga qaror qildi, lekin uning junlari baribir hurpayib turardi.

– Hech hayron bo'ladigan yeri yo'q, – dedi hindulardan biri. – Uning otasi bo'ri, onasi esa it. Esimda akam bahorda uni uch kecha o'rmondagi daraxtga bog'lab qo'ygandi. Demak, Kichi bo'ridan bo'lgan.

– Kichi qochib ketganiga, Kulrang Qunduz, bir yil bo'ldi, – dedi boshqasi.

– Nima qipti. Losos tili, – deya javob qildi Kulrang Qunduz. O'shanda ocharchilik edi, itlarga go'sht topib berolmagandik.

– U bo'rilar bilan birga yashagan, – dedi yana boshqa hindu.

– Gaping to'g'ri, Uch Burgut, – deya iljaydi Kulrang Qunduz, bo'ri bolasini silab-siypar ekan, – mana to'g'riligining isboti.

Inson qo'li badaniga tegib, bir sapchib tushgan bo'ri bolasi past ovozdada irillagandi, odam qo'lini tortib oldi va musht tushirishga chog'landi. Buni ko'rib bo'ri bolasi jim bo'ldi va itoatkorona yerga yotib oldi, qo'l yana yaqin kelib uning quloqlari orqasini, kuraklari o'rtasini silay boshladi.

– Mana sening haqliliginga dalil, – deya takrorladi boyagi gapini Kulrang Qunduz. – Kichi uning onasi. Otasi esa bo'ri. Shuning uchun itga xos xususiyat kamroq. Bo'riining odati ziyodroq. Uning so'yloq

tishlari judayam oq ekan, shuning uchun unga Oq So‘yloq deb nom qo‘yamiz. Aytilgan so‘z, otilgan oq. Bu mening itim. Kichi akamga tegishli edi, shundaymi? Akam esa dunyodan ko‘z yumgan, to‘g‘rimi?!

Yangi nom qo‘yilgan bo‘ri bolasi jimgina eshitib yotardi. Odamlar biri olib, biri qo‘yib gapirardi. Pirovardida Kulrang Qunduz, bo‘yniga osib olgan qindan pichog‘ini oldi-da, buta yoniga borib bir qarich novda kesib oldi va tayoqning har ikkala uchiga esda qolishi uchun belgi qo‘ydi-da, oshlangan qayish bilan o‘radi. Bir uchidagi qayishni Kichining bo‘yniga bog‘lab, uni qayin yoniga yetaklab bordi-da, ikkinchi qayishni daraxtga bog‘ladi.

Oq So‘yloq onasining oldiga borib u bilan yonma-yon yotdi. Losos tili bo‘ri bolasini erkalab turdi-da, bir turtib chalqancha yotqizib qo‘ydi. Kichi xavotir aralash ulardan ko‘z uzmasdi. Oq So‘yloqning yana quti uchdi. U o‘zini tiyib turolmadi-da, irillab yubordi, lekin tishlashga botinolmadi. Mayishgan, qiyshiq-qing‘ir barmoqlar uning qorni, biqinini qashiy boshladi. Oyoqlarini ko‘tarib chalqancha yotish, xo‘rlanish va sharmandalikdan boshqa narsa emas. Undan tashqari, Oq So‘yloq o‘zini o‘ta ojiz sezar, butun vujudi, borlig‘i bu xo‘rlikka aslo chidayolmasdi. Lekin nima qila olardi? Qolaversa, bu kimsa unga ozor yetkazishni xohlab qolib kaltaklasa — qarshilik qilishga qurbi yetadimi?! To‘rttala oyog‘i havoda likillab turganda sapchib o‘zini chetga olishi mumkinmi, axir?! Harholda itoatkorlik qo‘rquvdan ustun keldi-yu, bo‘ri bolasi ohista irillab qo‘ydi. Uning irillashi nafas olgandek gap, g‘ayriixtiyoriy ravishda ham bo‘g‘zidan chiqib ketaveradi, inson bu safar achchig‘lanmadiyam, boshiga urmadi ham. Taajjub, Oq So‘yloq inson bolasi silab-siypalayotganda, allanechuk huzur-halovatdan a‘zoyi-badani jimirlashib ketganini his qildi. U yonboshiga o‘girilib oldi-da, irillashni bas qildi. Barmoqlar quloqlarining ortini qashib, chimchilab qo‘yayotganda bu halovat yanayam kuchaydi. Nihoyat, inson yana bir sidra silab-siypab, nari ketgach, Oq So‘yloq rosayam yengil tortdi. U hali ko‘p zamonlar odamzod yoniga kelsa qo‘rquvdan, sarosimadan o‘zini qo‘ygani joy topolmaydi, bir so‘z bilan aytganda, qo‘rqib yashaydi, lekin ular o‘rtasidagi do‘stona munosabat ilk bor shu lahzalarda tug‘ila boshlagandi.

Ko‘p o‘tmay Oq So‘yloq allaqanday g‘ala-g‘ovur yaqinlashib kelayotganini payqadi. Bu odamlarning shovqini edi. So‘qmoq yo‘lda yangi manzil izlab ketayotgan hindular qabilasining a‘zolari ko‘rindi. Ular qirq nafarcha bo‘lib ko‘ch-ko‘ronini ortmoqlab olgan erkak-u ayol, xotinxalaj va bolalardan iborat edi. Ularga ergashib kelayotgan itlarni aytmaysizmi, kuchukchalardan boshqa barcha itlarga ham yuk ortilgan edi. Har bitta it og‘irligi 20–30 futcha keladigan qop-qanorni ko‘tarib borardi.

Oq So‘yloq hali it zotini ko‘rmagan edi, lekin ular o‘z hamzotlaridan unchalar farq qilmasligini bir qaraganda sezdi. Ona-bola bo‘rilar

hidini ilg'agan itlar chindanam oralaridagi farq arzimas ekanini isbotlashdi. To's-to'polon boshlandi. Junlari hurpaygan Oq So'yloq og'zini karrakdek ochgancha irillayotgan itlar qurshovida qoldi. Itlar bo'ri bolasini yiqitib olishdi, lekin Oq So'yloq ularning duch kelgan yeridan tishlab tashlayverdi, ayni chog'da itlar ham uning hammayog'ini tishlab tashlashdi. Quloqni qomatga keltirgudek vovullash ko'tarildi. Bo'ri bolasi yordamga oshiqqan onasining o'kirganini eshitdi, odamlarning baqir-chaqiri, kaltak zarbidan angillayotgan itlarning tovushlariga aralashib qiyomat-qoyim bo'lib ketdi.

Bir necha soniyadan so'ng, bo'ri bolasi yana oyoqqa turib oldi. O'zini bo'ri zotidan nimasi bilan farq qiluvchi mana shu mavjudotning qaqshatqich tishlaridan himoya qilish uchun itlarni tosh otib, kaltak bilan urib haydayotgan odamlarni ko'rdi. Garchi, bo'ri bolasi o'ch, adolatli intiqom degan mavhum tushunchalarni aniq tasavvur qilolmasa ham insonning odilligi, qonun-qoidani joriy etib unga amal qilishlarini, nazorat qilishni unutmeydigan bir mavjudot ekanini ich-ichidan his etdi. U odamzod o'zlari uchun yaratgan tartib-qoidaga itoat ettirish uchun qo'llaydigan usullarni ham o'zicha yoqladi. Ular barcha yirtqichlarga o'xshab bir-biriga hamla qilib, tish-tirnoqlari bilan yopishmas ekan, balki jonsiz buyumlarni ishga solishar ekan. Jonsiz buyumlar, narsalar ularning amriga itoat etar, bu g'alati mavjudot uloqtirgan tosh va tayoqlar xuddi tirik mavjudotdek havoda uchib borib itlarni qaqshatar edi.

Nihoyat oxirgi it nari ketdi-yu janjal-to'polon tinchidi. Oq So'yloq yaralarini tili bilan yalay boshladi, u ilk bor to'da nimaligini ko'rdi va unga yaqin bordi, shu bilan ilk bor uning rahmsizligidan aziyat chekdi. Shu choqqacha ularning butun urug'i Birko'zdan, onasi-yu o'zidan iboratdek tuyulardi. Ular uchchovi shu urug'-toifa ichida alohida ajralib turardi. Lekin birdan, sira kutilmaganda, ularning toifasiga mansub boshqa mavjudot ham borligi ayon bo'ldi-qoldi. Va shuurining chuqur qatlarida o'z hamzotlariga, qaysiki, uni ko'rgan zahotlari g'ajib tashlagudek bo'lib hamla qilgan itlarga nisbatan kek, adovat paydo bo'ldi. Undan tashqari garchi oliy darajadagi mavjudotning ishi bo'lsa ham odamlarning onasini bog'lab qo'yishgani yoqmadi unga, negaki bu tutqunlik, erksizlikni bildiradi. Lekin, bo'ri bolasi erksizlik, tutqunlik nimaligini tushunarmidi?! O'z istagicha yashash, xohlagan paytda yugurish, dumalab yotish erki-huquqi unga ajdodlaridan meros edi. Hozir bo'lsa urg'ochi bo'ring erki bog'lab qo'yilgan arqonning uzunligidan nari o'tmasdi, xuddi shu arqon bo'ri bolasining ozodligiga raxna solardi, shu sabab u hali onasiz mustaqil ravishda hech narsa qilolmasdi.

Qisqasi, bo'ri bolasiga bu narsalar yoqmadi, odamlar qo'zg'alib yo'lga tushishganida esa kurakda turmaydigan tartiblardan noroziligi

kuchaygandan kuchaydi, chunki, allaqanday kichkina odam bolasi, Kichi bog'langan tayoqni olib, uni bir tutqun quldek ergashtirib ketdi. Yuz berayotgan voqealardan garangsigan va xavotirga tushgan Oq So'yloq chor-nochor Kichining ortidan sudralib yo'lga tushdi.

Ular irmoq yoqalab quyiga, darbadar yurgan kezlarida Oq So'yloq qadami yetgan joylardan ham o'tib irmoq Makkenzi daryosiga quyiladigan yerga yetib kelishdi. Qirg'oqda uzun-uzun xodalarga o'rnatilgan pirogilar, baliq quritish uchun yasalgan panjaralar bor edi. Hindular shu yerga kelib o'rtnashdilar. Oq So'yloq hech narsani tushunmay atrofni ko'zdan kechirardi. Odamzodning qudrati har daqiqada yaqqolroq namoyon bo'lardi. Barcha itlarning ularga qaram ekani unga ravshan edi. Lekin jonsiz narsalar ustidan hukm yurgiza olishlari, dunyoni o'zgartira olishga qodir ekanliklari hammadan ham Oq So'yloqni hayratga solardi. Bu kuch-qudratdan dalolat berar va dunyo ustidan shu kuch, shu qudrat hukm yurgizishini bildirardi. Ammo odamzodning tirik mavjudot qolib, jonsiz narsalar, buyumlarni ham idora qilish qobiliyati uni hang-u mang qilardi. Mana odamlar vigvamlar uchun xodalarni yerga ko'mib qo'yishgan – bu ochig'i, unchalik qiyin e'tiborga molik ish emas, buni o'sha tosh otish va kaltaklashni bilgan odamlar amalga oshirishi mumkin. Lekin xodalarga teri tortib, kanopdan to'qilgan mato bilan o'rab chiqishgach vigvam paydo bo'lganidan Oq So'yloq sarosimaga tushdi.

Hammadan ham bu vigvamlarning kattaligi hayratga solardi. Shunchalik tez qurib tashlanishardiki, yomg'irdan keyingi qo'ziqorinlar bunchalik tez bunyod bo'lmasdi. Hammayoqda qad rostlagan, qayoqqa qarasang vigvam. Oq So'yloq ulardan qo'rqardi. Ularning tepasi tahlikali tarzda chayqalar, shamol turgan mahal charm devorlari lopillab u yoqdan-bu yoqqa borib kelar, Oq So'yloq xuddi bu bahaybat vigvamlar ana hozir uning ustiga ag'dariladi-yu, u qochib qutulishga ulgurolmay qoladigandek ulardan ko'z uzmay bir vahima ichida yerga yotib olardi.

Yo'q, oxiri Oq So'yloq vigvamlarga ko'nikdi. Qarasaki, xotin-xalaj bola-baqra bilan bemalol, beziyon-zahmat kirib-chiqib yuribdi, qo'yib bersa itlar ham kiradigan, faqat vigvamga yaqinlashdi deguncha ularni baqir-chaqir va toshbo'ron qilib haydashadi. Kechga tomon Oq So'yloq Kichini tashlab, qo'rqa-pisa yaqinginadagi vigvam yoniga bordi. Odatda yashash ishtiyoqi, faoliyatga tashnalik va o'rganish zaruratidan tug'ilajak qiziqish Oq So'yloqqa tinchlik bermayotgan edi. Vigvamga yaqinlashgan sari Oq So'yloq yanayam sekinroq harakat qilar va quti o'chib borardi. Shu bugun yuz bergan hodisalar ta'sirida noma'lumlik, notanish narsalar sira kutilmaganda biron kori-holga sabab bo'lishi mumkinligini Oq So'yloq uqib olgan edi. Nihoyat, uning tumshug'i kanopdan to'qilgan devorga tegdi. Oq So'yloq nima bo'larkin degandek kutdi. Yo'q, hech

narsa bo'lgani yo'q. Aloha u o'takasini yorgan odam isi gupirib turgan narsani tishlab tortdi. Devorning salgina tebranganini hisobga olmasa, yana o'sha ahvol, biron narsa yuz bermadi. U yana tortdi, devor tebrandi. Bundan uning bahri-dili ochildi-yu, qattiq-qattiq siltab tortishga o'tdi. Oxiri butun devor lopillay boshladi. Shu choq ichkaridan hindu ayolning qattiq baqirgani eshitildi. Oq So'yloq oldi-orqasiga qaramay Kichining yoniga yugurdi. O'sha-o'sha haybatli vigvamlardan qo'rqmay qo'ydi.

Oradan besh daqiqa o'tar-o'tmas Oq So'yloq yana onasini tashlab ketdi. Kichini qoziqqa bog'lab qo'yishganidan bolasining ortidan borolmasdi. Daf'atan bo'ri bolasiga qarab undan yirik va kattaroq kuchuk jangovor qiyofada yaqinlashib kela boshladi. Bu Lip-lip degan kuchuk edi. U urush-janglarda chiniqqan, o'z hamzotlari orasida ham urush-qoqligi bilan nom qozongan edi.

Oq So'yloq bu kuchukni o'ziga qondosh deb bildi, buning ustiga vajohatidan unchalik xavfli emas, shu bois undan biron-bir yomonlik kutmay, do'stona qiyofada unga qarab turdi. Biroq begona itning tishini irjaytirib hamla qilishga shaylangandek hurpayib olganini ko'rgach Oq So'yloq ham tishini qayrab shaylanib oldi. Hurpayib olgancha vahshiyona irrilayotgan bo'ri bolasi bilan kuchuk payt poylab bir-birining atroflida aylana boshladi. Bu juda uzoq davom etdi. Oq So'yloqqa bu o'yin hatto yoqdi. Tuyqus, Lip-Lip o'qdek otilib bo'ri bolasini g'archcha tishladi-da, chetga sakradi. Oq So'yloqning yelkasidagi silovsin g'ajib tashlagan jarohati hali bitmagan, suyaklari hamon zirqirab og'rirdi. Lip-Lip xuddi o'sha yerini tishlagan edi. Oq So'yloq kutilmagan hamladan va og'riqning zo'ridan uv solib yubordi va o'sha zahoti jon-jahdi bilan Lip-Lipga tashlandi.

Lip-Lipning hindular qarorgohida tug'ilgani va boshqa kuchuklar bilan san-sanoqsiz urishgani bekorga ketmagan edi. Uning nisbatan maydaroq, lekin o'tkir tishlariga dosh berolmay Oq So'yloq sharmandalarcha onasining yoniga qochib qoldi. Bu Oq So'yloq bilan Lip-Lip o'rtasidagi birinchi to'qnashuv edi, istiqbolda ularni hali ko'p to'qnashuvlar kutar, chunki ikkovi ham bir-birini ilk bor ko'rgan onlardan oq bir-biriga nisbatan haddan ziyod adovat, nafrat va xusumat tuygan edilarki, shu narsa doimiy ravishda yakkama-yakka olishishishga olib kelardi.

Kichi bolasini erkalab, yalab-yulqadi va uni yonidan qo'yib yubormaslikni ko'zlab turdi, biroq Oq So'yloqning havasimi, qiziqishimi ortgandan ortib borardi. Bir necha daqiqadan keyin, o'zini qiziqtirgan narsalarni tekshirib ko'rish uchun yana o'sha vigvam sari yo'l oldi va Kulrang Qunduz degan odamga yo'liqdi. Kulrang Qunduz oldida quritilgan yo'sin va shox-shabba — bir nimalar qilib o'tirardi. Oq So'yloq yaqin bordi-da, qiziqsinib qarab turdi. Kulrang Qunduz allanechuk tovush chiqarib pufklar, kuchar, uning harakatida, ovozida biron bir tahdid yo'qligini sezgan Oq So'yloq yanayam yaqinroq bordi.

Ayollar bilan bolalar Kulrang Qunduzga shox-shabba, o'tin tashib kelishardi. Chamasi, qandaydir qiziqarli tomoshaga hozirlik ko'rishardi. Oq So'yloq shunchalar qiziqib ketganidan qarshisida xatarli odamzod o'tirganini ham unutib, Kulrang Qunduzning pinjiga suqilgudek yaqin bordi. Tuyqus Kulrang Qunduzning yo'sin va shox-shabba uzra, uzatilgan qo'lidan tuman singari g'alati bir hovur ko'tarildi. Aloha, shu hovurdan xuddi quyosh singari qizil va jonli bir nima paydo bo'ldi. Oq So'yloq olov nimaligini bilmasdi. Biroq, bolaligida, hali g'orda yashayotgan mahal g'or og'zidan yopirilib kelayotgan nur qanchalik diqqat-e'tiborini jalb qilgan bo'lsa, hozir olov shunchalik o'ziga jalb qildi. U olovga qarab intildi, Kulrang Qunduz unga qarab kulib qo'ydi, uning kulgusida biron bir zug'um sezmagani Oq So'yloq, cho'zilib borib alangaga tumshug'ini tekkizdi va tilini chiqardi.

Daf'atan u qotib qoldi, shox-shabba bilan yo'sin orasida yashirilib olgan allanima uning tumshug'iga yopishdi. Oq So'yloq jon holatda chiyillab yubordi-da, o'zini orqaga otdi. Bu chinqirgan tovushni eshitib Kichi, o'kirgancha oldinga tashlandi, biroq bo'ynidagi arqon qo'yib yubormadi-yu, bolasiga yordam berolmasligiga ko'zi yetib alam va g'azabdan o'zini u yoqdan bu yoqqa ota boshladi. Kulrang Qunduz esa tizzalariga urib-urib xoxolab kulardi. boshqalarga nima gapligini aytib beruvdi, ular ham qotib-qotib kula boshlashdi. Oq So'yloq bo'lsa orqa oyoqlariga o'tirib olib angillar, u chetdan qaragan odamga o'ta ojiz va notavon ko'rinardi.

Shu paytgacha bunaqa og'riqni tatib ko'rmagan edi. Kulrang Qunduzning kaftlari orasida bunyod bo'lgan rangi osmondagi oftobni eslatuvchi jonli narsa uning tumshug'i bilan tilini kuydirdi. Oq So'yloq tinmay uv solar, har uvillaganida odamlar qah-qah urib kulishardi. U tumshug'ini yalashga urinib ko'rdi, biroq kuygan tili kuygan tumshug'iga tekkan zamon og'riq beshbattar kuchayib, u jon achchig'ida yanayam zorlanib uvlab yuborardi.

Oxiri u go'yo nochorligini namoyish qilayotganini sezib qolgandek jim bo'lib qoldi. U odamlar nima uchun kulayotganini tushunib qolgandi. Ayrim jonivorlar kulgi nimaligini va ularni kalaka qilib ustlaridan kulayotganimizni qay tarzda bilib olganlariga odamning aqli yetmaydi. Xuddi shu narsa, hozir Oq So'yloq bilan sodir bo'layotgandi, shuning uchun odamlar kulayotganda u o'zini yo'qotib qo'ydi. Oq So'yloq ortiga o'girildi-da, dumini xoda qilib qochdi, zero og'riq emas. odamlarning qah-qah urib kulishlariga chidolmadi, chunki kulgu olov yetkazgan og'riqdan ko'ra azobliroq edi. Oq So'yloq bog'lab qo'yilganiga chidayolmay quturayotgan onasining — dunyoda o'zini kalaka qilmaydigan yagona mavjudot bag'riga qarab o'zini otdi.

Qosh qoraydi, ketidan tun kirdi. Oq So‘yloq Kichining oldidan bir qadam nari jilmadi. Tumshug‘i bilan tili hamon achishib og‘rir, biroq undan-da kuchliroq boshqa bir tuyg‘u bezovta qilardi. U vujudida junbushga kelgan sog‘inch hislaridan qiynalmoqda edi. O‘zini qo‘ygani joy topolmas va beixtiyor irmoq bo‘ylari va qadrdon g‘orda hukm surgan osoyishtalik va halovatni qo‘msardi. Uning hayoti izdan chiqqan yoki uning tinchi buzilgan edi. Bu yerda odam zoti ko‘p edi – erkaklar, ayollar, bolalar – hammasi shovqin solar, uning zardasini qaynatardi. Itlar esa tinimsiz urishar, irillar, o‘zaro g‘ajishar edi. Ilgari halovat tuygan yolg‘izlik barham topgan edi. Bu yerdagi hayot qaynagandan qaynardi, hatto havo ham jo‘shqin hayot ta‘sirida edi. Tevarak-atrof bamisli arining inidek tinimsiz g‘o‘ng‘illar, vizillar, bir dam tinchimasi. Yangi-yangi tovushlar uni cho‘chitar, tashvishga solar edi.

Oq So‘yloq vigvamlar orasida u yoqdan-bu yoqqa yurayotgan va ko‘zdan g‘oyib bo‘lib yana paydo bo‘layotgan odamlarni tomosha qilib yotardi. Xuddi odamlar o‘zlari yaratgan ilohlarga iltijo bilan termulgani kabi Oq So‘yloq ham ularga shunday termulardi. U odamlarni xudodek ko‘rardi. Inson xudodan deb bilgan mo‘jizalar, kuch-qudrat, Oq So‘yloq uchun ularning har bitta xatti-harakatida namoyon bo‘lardi. Ular cheksiz, misli ko‘rilmagan qudratga ega edilar. Ular borliq olamning hukmdorlari edi. Qimirlagan jon borki, insonga tobe; jonsiz narsalarga jon ato etishga qodir, ular qurigan yo‘sin va shox-shabbaga jon baxsh etguvchi, qaysiki quyosh rangini eslatuvchi mavjudotni yaratuvchi zot! Ular olov yaratganlar! Ular qudrat sohiblaridir!

Ikkinchi bob

TUTQUNLIKDA

Deyarli har kuni Oq So‘yloq yangi bir nimani kashf qilardi. Onasi bog‘lab qo‘yilgan chog‘lar, u butun qarorgoh bo‘ylab yurib charchamas, o‘zicha har bir qarichini ko‘zdan kechirib, o‘rganib tajriba orttirardi. U qisqa muddat ichida odamlarning odatlarini o‘rganib oldi, lekin har qancha yaqindan bilgani bilan insonning qudratiga shak keltirmadi. Qancha ko‘p bilsa, uning ulug‘ligiga shunchalik iqror bo‘lardi.

Inson o‘zi e‘tiqod qilgan ilohlari kamsitilsa yoki o‘z mehnati bilan bunyod bo‘lgan sajdagohlar vayron qilinsa ruhan azob chekadi-qiynaladi, bo‘ri bilan yovvoyi it esa bunday iztirobni bilmaydi, tushunmaydi ham. Ilohlari orzu-xayollariga qanot baxsh etib, hech qachon moddiylashmaydiygan, ezgulik va kuch-qudrat manbayi bo‘lib, ruhiyat saltanatida yuksalishini ta‘minlovchi zot bo‘lgan inson e‘tiqodiga tamomila zid. U yaratgan olov yoniga kelib jon saqlab qolgan bo‘ri bilan yovvoyi itlarning xudosi moddiylashgan et va suyakdan iborat

mavjudot, ularni ko‘rish, vujudiga teginish mumkin, hayotda zimmalariga yuklangan vazifalarni ado etuvchi zamona talabi va qonuniyatiga to‘la bo‘ysunuvchi tirik jondir. Bunday xudoga ishonish juda oson, bu ishonch-e‘tiqodga hech narsa putur yetkazolmaydi. Bunaqa xudodan qochib qutulolmaysan ham. Ana u qo‘lida tayoq bilan qaddini rostlab turibdi – har narsaga qodir, zolim va mehribon! Bu qudrat va mo‘jiza mujassam bo‘lgan vujud, tanadan iborat, qaysiki badanini pora-pora qilsa qoniga belanadigan, eti boshqa har qanday go‘shdan farqi yo‘q tirik jon.

Oq So‘yloq ham shu holatda edi. Uning uchun inson zoti – muqarrar va qodir xudodek edi. Onasi o‘z nomini aytib chaqirishgan zahoti itoat etgani kabi u ham insonga bo‘ysundi. Ularga yo‘l bo‘shatadigan bo‘ldi. Chaqirishsa keladigan, haydashsa o‘sha zahoti nari ketadigan, tahdid qilishsa yerga yotib oladigan odat chiqardi, chunki ularning har bitta xohish-istagida kuch-qudrat pinhon edi, bu qudrat musht va kaltak, havoda uchib yurguvchi toshlar va etingni uzib olgudek qaqshatgich qamchi zarbida oshkora bo‘lardi.

Oq So‘yloq barcha itlar kabi insonga qaram edi. U nimaiki qilsa, uning buyrug‘i bilan qilardi. Ular Oq So‘yloqni xohlasalar urib, dabdalasini chiqarishga, yanchib tashlash yoki rahm-shafqat qilishga haqli edilar. Ana shu saboqni o‘zlashtirishga tez o‘zlashtirdi-yu, lekin ko‘nikishi oson bo‘lmadi – u bunga chidayolmas, har qadamda yuz berayotgan voqealarga nisbatan vujudida neki bor unga qarshi bosh ko‘tarardi. Shu bilan birga, o‘zi sezmaganda holda, Oq So‘yloq garchi ko‘nikishi har qancha qiyin va ko‘ngilsiz bo‘lsa ham yangi hayotning huzur-halovatidan bahramand bo‘la boshladi. U taqdirini yot-begonalar qo‘liga topshirdi va o‘z hayot-mamotini asrashdek javobgarlik – og‘ir vazifadan xalos bo‘ldi. Shuning o‘ziyoq bir mukofot edi, chunki yakka o‘zing oyoqqa turishdan ko‘ra o‘zgaga suyanib biron nima qilish osonroqdir.

Biroq, bu birdaniga yuz bergani yo‘q – odam bolasiga bir kunda hayot-mamotini topshirib qo‘yish mumkin emas, Oq So‘yloq ajdodlarining qoni orqali o‘tgan odatlardan voz kecha olmas, Shimol o‘lkasining tarbiyasini unutilmasdi. Ba‘zan-ba‘zan u o‘rmonning bir chekkasiga borib olib, olislardan eshitilayotgan va o‘zini chorlayotgan ovozlariga quloq solardi. Ana shunday sayrlardan bezovta, tashvishmand holatda qaytib kelar, Kichini yoniga yotib ohista zorlanib g‘ingshir, erkalanib onasining tumshug‘ini yalab-yulqardi.

Oq So‘yloq hindular qishlog‘idagi hayot oqimiga juda tez moslashib oldi. Odamlar baliq va go‘sh ulashayotgan paytda katta-katta itlar naqadar g‘irrom va ochko‘z bo‘lib ketishlarini ko‘rdi. Katta yoshdagi kishilar insofli, bolalar berahm bo‘lishini, ayollar mehribon va hech

kimdan kutmagan bir bo'lak go'sht yoki ustixonni istagan paytda ulardan undirib olish mumkinligini tushunib yetdi. Yosh kuchukchalar bilan bir-ikki to'qnashgach, ularning shallaqi onalarini ko'rib, ulardan nariroq yurish ma'qulligini, shunda tinch-bexavotir bo'lishligini angladi.

Ammo Lip-Lip uning hayotini zaharlardi. U Oq So'yloqdan ham yirik, ham kuchliroq edi. Oq So'yloq u bilan urishishdan qochmasdi-yu, lekin doim yengilardi. Bunaqa dushmanga hali kuchi yetmasdi. Lip-Lip esa uni hamma yerda ta'qib qilardi. Oq So'yloq onasining yonidan bir qadam jildi deguncha, bu la'nati shilqim paydo bo'lar, jig'iga tegar, xira pashshadek yopishaverar, irillab po'pisa qilar, yaqin atrofda odam qorasi ko'rinmasa urush-janjal chiqarardi. Bu jang-u jadallar Lip-Lipga huzur bag'ishlar, chunki u har doim g'alaba qozonar edi. Afsuski, Lip-Lip hayotidagi eng huzurbaxsh hisoblangan narsa Oq So'yloq uchun azob-uqubat manbayi edi.

Biroq, Oq So'yloqni qo'rqitib qo'yishning o'zi bo'lmasdi. U har safar yengilaverar, lekin tan olmasdi. Ming qilganda ham bu doimiy xusumat unga o'z ta'sirini o'tkaza boshladi. U o'ta badjahl va shaddod bo'lib qoldi. Vahshiylik bo'rilarga xos xususiyat, tushunarli, lekin muttasil ta'qib va tahdidlar uni yanada yovuzlashtirib yuborgandi. Uning tabiatidagi beozorlik, navqiron mayl-istaklar samarasi bo'lmish baxtiyorlik yuzaga chiqmay, uning ichida so'limoqda edi. U teng-to'shi bilan hech qachon o'ynamasdi — Lip-Lip bunga yo'l qo'ymasdi. Kuchukchalar orasida paydo bo'ldi deguncha, Lip-Lip kelib ishkal chiqarar va oxir-oqibat haydab yuborardi.

Oradan ko'pam o'tmay Oq So'yloqning tabiatidagi kuchuklarga xos nimaiki bo'lsa undan asar qolmadi va u yoshiga nisbatan ancha jiddiy ko'rina boshladi. G'ayrat-shijoati va kuch-quvvatini yugur-yugur va uloqishlarda sarflashga imkoni qolmagach, u doim yakka-yolg'iz yuradigan, o'zidan ortmaydigan ko'yga tushdi, pirovard-natijada aqliy jihatdan unib-o'sa boshladi. Dastavval ayyorlik paydo bo'ldi tiynatida, so'ng o'z qilmishlarini nazorat qilish odati paydo bo'ldi. Itlarni umumiy ovqatlantirish chog'ida o'ziga tegishli go'sht bilan baliqni doimiy ravishda tortqilab qochishlari tufayli u o'g'rilik qilishga o'rgandi. O'zini-o'zi o'ylamasa och qolishi muqarrar ekanini anglab yetgach esa, u yegulik topishning shunaqangi yo'llarini topar ediki, pirovardida hindu ayollari uchun balo-yu azimga aylandi. Qishloqning past-u-balandini undan yaxshi biladigan it yo'q edi, qayerda nima bor va nimalar bo'lyapti — hammasidan boxabar yurar, vaziyatni chamalab oldindan ko'ra bilar va nima qilib bo'lmasin ashaddiy dushmaniga ro'para kelmaslikka tirishardi.

Qishloqdagi hayotining ilk davridayoq Oq So'yloq Lip-Lipning bir ta'zirini berib qasos lazzatini tatib ko'rgandi. Uni, bir zamonlar qanday qilib itlarni odamlar qarargohidan ergashtirib och bo'rilar changaliga

topshirgan bo'lsa, xuddi shunday yo'l bilan Lip-Lipni chalg'ita-chalg'ita onasi Kichining changaliga tushirgan edi. O'shanda Lip-Lipdan qochayotgan Oq So'yloq qisqa yo'l qolib vigvamlar oralab aylana yo'ldan yugurgandi. U juda epchil edi va haddan ziyod tez chopardi, boshqa itlar u yoqda tursin, Lip-Lip ham quvib yetolmasdi. Biroq shu safar u shamoldek yelmadi, balki o'zini quvlab kelayotgan Lip-Lipdan atigi bir qadam oldinda yugurib borardi.

Quv-quvdan jo'shib, g'animiga ana-mana yetay deb qolganidan zavqlanib ketgan Lip-Lip, hushyorlikni yo'qotib qayerdaligini ham unutib qo'ydi. Esiga tushganda esa kech edi. Jon-jahdi bilan vigvamni aylanib o'tdi-da, to'ppa-to'g'ri qoziqqa bog'lab qo'yilgan Kichiga borib urildi. Lip-Lip dahshatdan angillab yubordi. Kichi bog'lab qo'yilgan bo'lsa ham undan qochib qutulish oson emasdi. U itni yelkasi bilan bir urib ag'dardi-da, g'archcha tishladi.

Bir ammalab urg'ochi bo'ri changalidan qutulib chiqqan Lip-Lipga havas qilib bo'lmasdi. Junlari hurpayib, majolsiz a'zoyi-badani qaqshab og'riyotgan it o'zini qo'yarga joy topolmasdi. Kichining o'tkir tishlari tekkan yerdagi terisi shilinib, osilib yotardi. U og'zini katta-katta ochib zorlangancha, yurakni larzaga soluvchi ohangda ang-ang nola qildi. Oq So'yloq bemalol zorlanishiga ham yo'l qo'ymadi. U bexosdan dushmaniga tashlanib g'arch etib orqa oyog'idan oldi. Lip-Lipning avvalgi jangariligi qayga ketdi? U orqa-oldiga qaramay qochdi, o'ljasi deb hisoblayotgan Oq So'yloq to xo'jayiniga qarashli vigvamga yetib kelgunga qadar ta'qib etdi. Shu choq Lip-Lipning baxtiga xotin-xalaj kelib qoldi-yu, quturib ketgan Oq So'yloq do'ldek yog'ilgan toshlar ostida chekinishga majbur bo'ldi.

Nihoyat bir kuni qochib ketmasligiga ishonch hosil qilgan Kulrang Qunduz Kichini yechib yubordi. Onasining ozod bo'lganini ko'rib, Oq So'yloq terisiga sig'may ketdi. U onasi bilan birga qishloqni aylanib kelishga jon-jon deb ko'ndi, Kichi yonida bo'lsa Lip-Lip ham yaqiniga yo'lashga jur'at qilolmasdi. Hatto Oq So'yloq tishlarini irshaytirib hamla qilmoqchidek bo'lsa ham Lip-Lip o'zini ko'rmaganga oldi. U anoyilardan emasdi, shu sababli ovloq yerda Oq So'yloqni bitta o'zini tutib olmaguncha sabr qilishga qaror qilgandi.

O'sha kuni Kichi bilan Oq So'yloq qishloq yaqinida o'rmonning bir chekkasiga borishdi. Oq So'yloq onasini asta-asta, aldab-suldab o'sha yoqqa ergashtirib bordi, Kichi mabodo o'rmon chetida to'xtab qolsa bir amallab o'rmon ichkarisiga olib kirish harakatiga tushdi. G'or va sokin o'rmon uni o'ziga chorlar va u onasi bilan birga borishni istardi. Oq So'yloq bir necha qadam oldinga o'tib to'xtadi-da, onasiga o'girildi. Kichi haliyam qimir etmay turardi. Oq So'yloq zorlanib uvladi va butalar orasida irg'ishlab yugura boshladi, so'ngra qaytib kelib onasining

tumshug'idan yalab-yulqab yana nari ketdi. Shunda ham Kichi joyidan qo'zg'almadi. Oq So'yloq onasiga ma'yus termulib qoldi, zero vujudida jo'sh urgan qat'iyat va sabrsizlik onasining qishloq tomonga intizor tikilib qolganini ko'rganidan susaydi.

Oq So'yloqni yiroq-yiroqlar o'ziga chorlardi. Bu chorlov onasiga ham yetib keldi. Biroq u gulxan bilan odamzod chorlovini aniqroq eshitar, zero barcha hayvonlardan yolg'iz bo'ri bilan yovvoyi it buni kuchliroq sezardi, chunki bo'ri bilan yovvoyi it qondosh edi.

Kichi o'girildi-da, shoshilmay lo'killagancha iziga qaytdi. Qishloq har qanday arqondan ko'ra uni o'ziga mahkamroq bog'lab olgandi. Go'yo odamlar ko'zga ko'rinmas, sirli rishtalar bilan urg'ochi bo'rini bog'lab olishgan va uni qo'yib yuborishmasdi. Oq So'yloq qayin ostiga o'tirib mungli ohangda uv tortdi. Shumurt hidi anqidi, havoda o'rmon isi kezar, bular Oq So'yloqqa hozirgi tutqunlikdan yuz karra afzal burungi emin-erkin kunlarini eslatdi. Ammo Oq So'yloq bor-yo'g'i oddiygina bo'ri bolasi edi. Kimsasiz Shimol yoki odamzod chorlovidan ko'ra unga onasining chorlovi ko'proq ta'sir qilardi. Ochig'i u har ishda onasiga suyanar, hali o'zicha mustaqil kun kechirolmasdi. Oq So'yloq o'rnidan turib bo'shshagancha qishloq tomon yurdi, biroq yo'lda ikki bor to'xtab hamon o'rmon tarafdin kelayotgan ovozlarga quloq tutib uv soldi.

Kimsasiz Shimolda ona-bola juda oz birga yashadi. Odamzod ularga shuni ham ravo ko'rdi. Oq So'yloqning boshiga ham shu kun tushdi. Kulrang Qunduz Uch burgut degan hindudan qarzdor bo'lib qoldi. Mana shu Uch burgut Makkenzi bo'ylab yuqoriga, Katta Tutqunlik ko'li tomonga ketadigan bo'ldi. Bir toy asl gazlama, ayiq terisi, yigirmata o'q-dori hamda Kichi qarz badaliga Uch burgutga o'tdi. Uch burgutning onasini qayiqqa joylashtirganini ko'rgan Oq So'yloq unga ergashmoqchi bo'ldi, biroq Uch burgut mushti bilan urib uni qirg'oqqa uloqtirdi. Qayiq qirg'oqdan uzoqlashdi. Oq So'yloq suvga tushib qayiq ortidan suza ketdi. Kulrang Qunduz uning ortidan hay-haylab qoldi, ammo Oq So'yloq xo'jayinini baqir-chaqirig'iga ham quloq solmadi – u onasidan ajrab qolishni mutloqo istamasdi.

Ammo inson bolasi so'zini yerda qolishini istamaydi, g'azablangan Kulrang Qunduz qayig'ini suvga tushirib Oq So'yloq ortidan suzib ketdi. Itga yetib olgach, gardanidan g'ijimlab ko'tardi-da, qulochkashlab soldi. Oq So'yloq umri bino bo'lib bunaqa kaltak yemagandi. Qo'li toshdek qattiq Kulrang Qunduz ayamasdan urardi.

Ketma-ket tushayotgan kaltaklar zarbidan Oq So'yloq soat kaftgidek u yoqdan-bu yoqqa borib kelardi. U nima qilarini bilmasdi. Avvaliga u ajablandi, zum o'tmay o'takasi yorilib har zarb tushganda angillay boshladi. Ammo ko'p o'tmay qo'rquv o'rmini g'azab egalladi.

Tabiatan bo'ysunmas, erkin-ozod yashashni jon-dilidan sevuvchi Oq So'yloq chidab turolmadi – tishlarini qayrab jazavaga tushgan xo'jayiniga qarab tap tortmay irilladi. Buni ko'rgan Kulrang Qunduzning beshbattar qoni qaynadi. U endi yanayam qattiqroq, yanayam ayamay savalashga tushdi.

U urishdan to'xtamas, Oq So'yloq esa irillashini qo'ymasdi. Biroq bu uzoq davom etishi mumkin emas, kimdir yon berishi lozim edi – Oq So'yloq yon berdi. U yana vahimaga tushdi. Umrida birinchi marta inson uni rostmana kaltaklashi edi. Tasodifan kelib tushgan tayoq yoki tekkan toshning og'rig'i yeyayotgan bu kaltagi oldida erkalashdek gap ekan. Oq So'yloq chidayolmay zorlanib uvlay boshladi. Avvaliga har bir zarbdan angillayotgan bo'lsa, ko'p o'tmay quti o'chib vahmaga tushgandan keyin to'xtovsiz uvlashga o'tdi. Oxiri Kulrang Qunduz urishdan to'xtadi. Oq So'yloq havoda osilgancha hamon dod-faryod qilardi. Buni ko'rgan xo'jayin qoniqdi, shekilli, uni qayiqning tubiga irg'itdi. Bu paytda suv qayiqni ancha nariga oqizib ketgandi. Kulrang Qunduz eshkaklarni ishga soldi. Oq So'yloq unga xalaqit berardi. Kulrang Qunduz achchiqlanib uni bir tepdi. Shu yetmay turgan edi, yana fe'li kelib qoldi-yu, Oq So'yloq g'archcha egasining oyog'idan tishladi.

Boyagi yegan kaltagi hozirgisini oldida holva ekan. Chapparasta achchig'i chiqqan Kulrang Qunduz bu gal zalvarli eshkakni ishga soldi. Oq So'yloq qayiqning tubiga uchib tushganda sog' yeri qolmagandi. Kulrang Qunduz uni yana tepdi. Oq So'yloq endi uning oyog'iga yopishmadi. Tutqunlik yana bir narsani – hech qachon nima bo'lgan taqdirda ham xo'jayinni tishlamaslik lozimligini o'rgatdi, xo'jayinning badani muqaddas, ilohiy, Oq So'yloqqa o'xshagan itlarning uni bulg'ashga haqqi yo'q. Bu aftidan kechirib bo'lmaydigan alam, misli ko'rilmagan va kechirilmaydigan, muruvvat ko'rsatilmaydigan jinoyat sanalardi.

Qayiq qirg'oqqa urilib to'xtadi, ammo Oq So'yloq qimir etmay Kulrang Qunduzning amrini kutib yotaverdi. Kulrang Qunduz Oq So'yloqning bo'yni terisidan ko'tarib shunday uloqtirdiki, bechora it gursillab sohilga tushdi. Oq So'yloq titrab-qaqshab o'rnidan turdi-da, uvlab yubordi. Sohilda hammasini kuzatib turgan Lip-Lip yugura kelib Oq So'yloqni yelkasi bilan urib ag'dardi va tishlab oldi. Oq So'yloqning qarshilik ko'rsatishga majoli qolmagandi. U o'zini himoya ham qilolmasdi, mabodo egasi joniga oro kirmaganda holiga maymunlar yig'lardi, Kulrang Qunduz kela solib bir tepgan edi, Lip-Lip hov nariga borib tushdi.

Insonga xos adolat bor-yo'g'i shundan iborat, Oq So'yloq hamma-yog'i qaqqash og'riyotgani va qo'rquvdan o'ziga kelolmayotganiga qaramay undan minnatdor bo'lishdan o'zga iloj topolmadi. U Kulrang Qunduzning ortidan itoatkorona ergashib chayla tomon yurdi. O'sha kundan e'tiboran Oq So'yloq faqat insonlargina jazolashi mumkinligini, ularga qarashli jonivorlarning bunga haqqi yo'qligini anglab yetdi.

O'sha kuni kechasi, qishloq sokin uyquga ketgan mahal Oq So'yloq onasini eslab ezildi va beixtiyor o'ta g'amgin, lekin baland ovozda shunday uv solib yubordiki, azbaroyi Kulrang Qunduz uyg'onib ketdi va turib itning ta'zirini berdi. Shu voqeadan keyin Oq So'yloq odamlar oldida dard-u hasratini ichiga yutadigan, faqat o'rmonning ovloq chekkalariga borgan paytlarda va bir o'zi qolganida zorlanadigan bo'ldi.

Shu kunlarda Oq So'yloq o'zini g'or va anhor bo'ylariga hamon chorlayotgan ichki ovozga quloq solishi mumkin edi, ammo onasi esiga tushib hech yerga ketolmadi. Ehtimol onasi xuddi ovdan qaytgan ovchilar kabi qaytib kelar, Oq So'yloq Kichini kutib tutqunlikda yashayverdi.

Tutqunlik Oq So'yloqni u qadar qiynamasdi. Aksincha, bu hayotning ko'p jihatlari uni qiziqtirardi. Qishloqda deyarli har kuni albatta biron voqea yuz berar, xudolarning g'alati-g'alati ishlarining keti uzilmas, Oq So'yloq esa bu voqealarni o'ta ishtiyoq bilan kuzatib borardi. Bundan tashqari, ta'bir joiz bo'lsa, u Kulrang Qunduz bilan til topishib oldi. Oq So'yloqdan qat'iyani itoat etish talab qilinardi, mana shuni o'zlashtirib olgandan keyin odamlarning g'azabi va kaltagidan u tamomila qutuldi. Goho shunday ham bo'lardiki, Kulrang Qunduzning o'zi ham go'sht bilan siylar va to u yeb bo'lguncha yoniga o'zga itlarni yo'latmasdi. Bunaqa luqmalarning lazzatiga nima yetsin! Xotin-xalajlar bundan o'n hissa ko'p go'sht berishardi, lekin nima uchundir xo'jayinning luqmasi totliroq bo'lardi. Kulrang Qunduz Oq So'yloqni umuman erkalamas, silab-siypamasdi. Kim bilsin, uning ayamay urishimi, yo adolat qilishi va qudratimi yoki shularning hammasi birgalikdami Oq So'yloqqa ta'sir qilardi – nima bo'lgan taqdirda ham uning vujudida bu berahm xo'jayiniga nisbatan moyillik tug'ila boshladi.

Allaqanday xiyonatkor istaklar Oq So'yloqni tutqunlik to'rlariga o'rab-chirmar, kaltak va musht zarbidek ta'sir etardi. Azal-azaldan bo'rini inson huzuriga yetaklagan sezgilar juda tez o'zidan ogoh qilardi. Xuddi shu narsa Oq So'yloqda ham sezila boshladi. Shuning uchunmikin, hozirgi hayoti g'am-tashvishga to'la yoki havas qilgudek bo'lmasa ham, bu qishloq, bu odamlarga mehri tovlanib borardi. Ammo buni o'zi sezmasdi, u faqat Kichini sog'inari, uning qaytib kelishiga ishonar, ilgariги erkin hayotiga jon-u jahoni bilan talpinardi.

Uchinchi bob

YAKKAMOXOV

Lip-Lip Oq So'yloqning hayotini shunchalik zaharlar ediki, pirovardida u haddan tashqari yovuzlashib, shafqatsiz bo'lib ketdi. Holbuki, tabiat unga boshqa narsalarni ham ato etgandi. To'g'ri, u tabiatan vahshiy edi, lekin endi Lip-Lip tufayli haddidan oshdi. Hatto

u yovuzligi bilan odamlar orasida mashhur bo'lib ketdi. Har safar qishloqda itlar hurib, ular orasida nizo-janjal qo'zg'alsa yoki go'sht o'g'irlanganini bilib qolgan xotin-xalajlar shovqin ko'tarsa, bunga faqatgina Oq So'yloq sabab ekaniga hech kim shubha qilmasdi. Odamlar nima sababdan shunday voqea yuz berganini tekshirib o'tirishmasdi. Ular faqat yoki bu hodisa nima bilan tugaganining guvohi bo'lishardi, xolos. Oq So'yloq olg'irligi, muttahamligi va janjalkashligi bilan nom chiqardi, hindu ayollar uni bo'ri deb tilga olishardi, bir kunmas-bir kun o'zining boshini yeydi, deb hukm chiqarishardi, u esa pinagini buzmas, xotinlardan ko'z uzmay kaltak yoki tosh bilan urib qolishmasin deb tayyor turardi.

Oq So'yloq qishloqda yakkamaxov bo'lib qolgandi. O'zi tengi barcha kuchuklar Lip-Lipdan ibrat olishardi. Ular bilan Oq So'yloq o'rtasida qandaydir tafovut ko'zga tashlanardi. Kim biladi, itlar ehtimol uni begona deb hisoblashar hamda hech qachon xonaki it bilan bo'ri kelisholmagani kabi besababdan besabab unga nisbatan kek saqlashardi. Nima bo'lgan taqdirda ham ular har qalay Lip-Lip tomonda edilar. Itlar Oq So'yloqqa yomonlik qilishar va buning jiddiy va asosli sabablari bor edi. Ularning hammasi Oq So'yloqdan ozor chekkan, shu ma'noda aytish mumkinki, Oq So'yloq o'z dushmanlaridan boplab o'ch ola bilardi. Yakkama-yakka olishuvda ko'pincha itlarning dodini bera olardi-yu, biroq imkon topilmasdi bunga. Chunki Oq So'yloq bironta it bilan g'ijillashib qoldi deguncha, qishloqdagi barcha yosh itlar darhol yetib kelar va unga tashlanardi.

Itlar bilan adovati Oq So'yloqning ikki narsani tushunib yetishiga sabab bo'ldi: qanday bo'lmasin to'dadan darhol qochish va raqiblardan biri bilan yakkama yakka qolganda imkon boricha qisqa fursat ichida ko'proq jarohat yetkazishga ulgurish, hamda to'rt tomondan qurshab olgan dushmanlari orasida yiqilib qolmaslik — bu o'z hayotini saqlab qolish. U sira yiqilmas, shu jihati bilan mushukni eslatardi. Hatto katta-katta itlar ham uni istagancha turtishlari mumkin — Oq So'yloq ortiga chekinar, irg'ishlar, u yoq-bu yoqqa o'zini otar, lekin oyoqlari chalishib ketmas, qisqasi yiqilmasdi.

Har olishuvdan oldin itlar albatta bitta qoidaga amal qilishadi, irillaydi, bir-birining atrofida aylanib yuradi, junlari hurpayadi. Oq So'yloqning bunaqa odati yo'q edi. Ozgina hayallasa bas, itlar gala-gala yetib keladi. Qancha tez harakat qilsa, qochishiga shuncha oson. Oq So'yloq hech qachon niyatini sezdirmasdi. U ohanjama qilib o'tirmay hamla qilar, dushmanini g'aflatda qoldirib g'archcha tishlar, etlarini uzib-uzib olardi. Shu tariqa u itlarning dabdalasini chiqarishga o'rgangan edi. Bundan tashqari Oq So'yloq raqibi kutmaganda, to'satdan hujum qilib yelkasini yorib tashlash, qulog'ini g'ajish kerakligini, shundagina

ko'zlagan maqsadiga erishishi mumkinligini yaxshi uqib olgandi. Dovdirab qolgan har qanday itni bir zarb bilan yiqitish oson ekaniga aqli yetardi, zero yiqilgan itning bo'yni, eng zaif yeri kekirdagi himoyasiz qolardi. Oq So'yloq bu zaif joyning qayerdaligini yaxshi bilardi. Bu tajriba, bu bilim ajdodlaridan unga meros bo'lib o'tgandi. Hamla qilayotgan mahal u birinchidan, itning yolg'iz qolishini, ikkinchidan, kutilmaganda tashlanib uni yiqitishni, uchinchidan, darhol kekirdagidan olishni qoida qilib olgandi.

Oq So'yloq hali yosh, jag'lari yetarli darajada rivojlanmagan, shuning uchun bir hamlada raqibini bir yoqli qilolmasdi, shunga qaramay qishloqda juda ko'p kuchuklarning bo'ynida Oq So'yloq tishlarining izi qolgandi. Bir kuni ashaddiy dushmanlaridan birini o'rmon yoqasida tutib olib kekirdagini uzib tashlagan edi. O'sha oqshom qishloqning tinchi buzildi. Uning qilmishini sezib qolishdi, bu haqdagi gap-so'zlar o'lgan itning egasiga ham yetib bordi. Xotin-xalaj Oq So'yloqning barcha qilmishlarini aytib, janjal ko'tardi-da, oqibat Kulrang Qunduzning uyi oldiga olomon to'plandi. Lekin Kulrang Qunduz chaylasiga hech kimni qo'ymadi hamda o'z qabiladoshlari qo'liga Oq So'yloqni topshirishdan bosh tortdi.

Oq So'yloqni odamlar ham, itlar ham birday yomon ko'rishardi. Uni bir daqiqa bo'lsin tinch qo'yishmasdi, uchragan it unga tishini qayrar, duch kelgan odam uni urmoqchi bo'lardi. Hamzotlari uni ko'rganda irillasalar, odamlar qarg'ashar, tosh otishardi. U har doim hushyor va sergak yurardi. Har daqiqa hamla qilishga, hujumni qaytarishga yoki kaltakka chap berishga shay yurardi. U tishlarini irshaytirib raqibiga tashlanadimi yoki vahshiyona o'kirib ortiga chekinadimi, farqi yo'q, hamisha tez va sovuqqonlik bilan harakat qilardi.

Irillashga kelganda unga yetadigan it topilmasdi. Irillashdan maqsad – dushmanni ogohlantirish yoki qo'rqitish, shuning uchun qachon va qanday sharoitda bu vositani qo'llash lozimligining farqiga borish shart. Oq So'yloq ana shu hunarni yaxshi egallagandi. U shunday g'azab bilan o'kirar ediki, dushmanining o'takasini yorib yuborardi. Uning piri-piri uchayotgan burun kataklari, hurpaygan junlari, ilondek bilanglayotgan qizg'ish tusli tili, chimirilgan quloqlari, vahshiyona yonayotgan ko'zlari va so'yloq tishlarini ko'rgan itlarning shaxdi so'nardi. Oq So'yloqni g'afolatda qoldirib hamla qilishgan mahal u nima qilish zarurligini bir soniyada hal qilar va o'zini o'nqlab olardi. Biroq ko'pincha shunday daqiqalarda raqibi jang qilishdan bosh tortar, vahshiyona o'kirish tufayli u hatto tajribali itlar bilan to'qnashuvda ham ularning o'takasini yorardi.

Oq So'yloqni to'daga qo'shmay unga qarshi xusumati bo'lgan tajribasiz, hali xom kuchukchalar shu bois uning qahr-g'azabiga giriftor bo'lishardi. Ish shu darajaga borib yetdiki, endi Oq So'yloqning birona

raqibi to‘dadan ajralib bir qadam nari ketolmasdi. Oq So‘yloq bunga yo‘l qo‘ymasdi. Kuchuklar har daqiqa uning hamla qilib qolishidan cho‘chir, birontasi yakka-yolg‘iz yurishga jur‘at qilolmas edi. Lip-Lipdan boshqa barcha itlar qaqshatg‘ich dushmanlarining hujumini birgalikda qaytarish maqsadida to‘da-to‘da bo‘lib yurishga majbur edilar. Bir o‘zi suv ichgani daryo bo‘yiga borib qolgan it zoti borki sho‘ri qurirdi.

Lekin Oq So‘yloq bir-birlaridan ajramay yurishganda ham o‘ch olishni qo‘ymadi. U itlarni bitta-bitta tutib adabini berardi, ular butun to‘da bilan unga tashlanishardi. Oq So‘yloqni ko‘rdi deguncha, itlar kelishib olgandek baravariga uni quvlab qolishardi, shunday vaziyatda Oq So‘yloqni ildam oyoqlari asrardi. Biroq, quv-quvga berilib ketib sheriklaridan ancha oldinga o‘tib qolgan itning holiga voy. Oq So‘yloq ilkis o‘girilib, o‘sha itga tashlanib qolardi. Bunday hodisa tez-tez sodir bo‘lib turardi, chunki itlar quvish bilan bo‘lib dunyodagi hamma narsani unutilar, Oq So‘yloq esa hech qachon hushyorligini yo‘qotmasdi. U har daqiqada shartta o‘girilib sheriklaridan ajralib chiqqan tirishqoq va abjirroq ta‘qibchiga tashlanib qolish uchun dam-badam ortiga qarab yugurib borardi.

Yosh kuchuklar o‘yinga o‘ch bo‘ladilar, Oq So‘yloqning dushmanlari o‘zlari sezmaganda Oq So‘yloqning hiylasiga uchib dushmanlikni zavqli ermakka aylantirib yuborishardi. Bo‘ri bolasini zirillatib quvlab itlar uchun sevimli mashg‘ulotga, ermakka aylangandi. To‘g‘ri, bu o‘ta xatarli ermak edi. Tez yugurishda ulardan birontasi bas kelolmaydigan Oq So‘yloq xavf-xatarga qarab o‘tirmasdi. Kichining qaytib kelishidan hali umidi uzilmagan kezlarda Oq So‘yloq o‘zini quvib kelayotgan to‘dani ko‘pincha qo‘shni o‘rmon tomonga boshlardi. Ammo itlar uni o‘sha yerda ham quvib yetolmasdi. Itlarning angillagani va hurishiga quloq solib Oq So‘yloq ularning qayerda ekanini ajratardi, o‘zi esa daraxtlar oralab tovush chiqarmay yugurib borardi. Qolaversa, itlarga qaraganda Kimsasiz Shimol bilan u qattiqroq bog‘langandi, bu yerlarning past-u balandini u yaxshi o‘rgangan edi. Ko‘pincha Oq So‘yloq bunday hiyla ishlatardi: anhorni suzib o‘tib izini yo‘qotardi-da, butazorda o‘zini izlab, u yoqdan bu yoqqa ovora-yu sarson yugurayotgan itlarning shovqiniga quloq solib yotardi.

O‘z hamzotlari bilan odamlarning nafratiga duchor bo‘lgan va doim hamma bilan qirpichoq bo‘lib yurgan Oq So‘yloq juda tez, bir tomonlama yetilib borardi. Bunday hayot na mehr-shafqat, erkalashga bo‘lgan ehtiyoj uyg‘otardi vujudida. Ayni chog‘da o‘zi ham mehribonlik qilolmas hamda birovni erkalatolmasdi. Bilgani birgina qonun – zo‘rga itoat et, zaifni ez, xo‘rla! Kulrang Qunduz sen uchun xudo, qudratli, shuning uchun Oq So‘yloq unga itoat etardi. Ammo itlar – qaysiki undan yosh va ojiz, ularni yakson qilish kerak.

Oq So'yoqning vujudida hayoti uchun tahdid soluvchi xavf-xatarga qarshilik ko'rsatishga ko'mak beruvchi xususiyatlar takomillashardi. Uning oriq, qayishqoq badanida arqondek pishiq, temirdek qattiq mushaklar paydo bo'ldi. Epchillik va ayyorlikda unga teng keladigani yo'q edi, u barcha itlardan ko'ra ildamroq yugurar, olishuv chog'ida ularga nisbatan rahmsizroq, yovuzroq, chidamliroq, shafqatsizroq bo'lardi. Oq So'yoq shunday bo'lishga majbur edi, aks holda taqdir taqozosiga ko'ra hayot kechirayotgan omonsiz muhitda tirik qolmagan bo'lardi.

To'rtinchi bob

XUDOLAR ORTIDAN

Kuzda kunlar qisqarib, havo soviy boshlaganda Oq So'yoqning qochishi uchun qulay sharoit tug'ildi. Qishloqda bir necha kundan beri it egasini tanimasdi. Hindular yozgi chaylalarini yig'ishtirib, ov mavsumiga tayyorgarlik ko'rishardi. Ularning tadorigini diqqat bilan kuzatayotgan Oq So'yoq chaylalar tamomila yig'ishtirilib, yuklar pirogi – uzun qayiqlarga ortilganida hammasini tushundi. Qayiqlar birin-ketin sohildan uzoqlasha boshladi, dastlab yo'lga tushganlari ko'zdan g'oyib bo'ldi.

Oq So'yoq shu yerda qolishga qaror qildi va ilojini topgan zahoti o'rmonga qochdi. Muz qoplay boshlagan daryodan kechib o'tib, izini yo'qotdi. So'ng daraxtzorning ichkarisiga yashirib olib, uzoq kutdi, bu orada bir necha bor uxlab turdi, so'nggi marta ko'zi ilingandi Kulrang Qunduzning ovozidan uyg'onib ketdi. Zum o'tmay, qidirishga chiqqanlarga qo'shilib olgan egasining xotini hamda o'g'li Mit-Saning ovozi qulog'iga chalindi.

Oq So'yoq o'zining laqabini eshitganda qo'rqqanidan qaltirab ketdi, lekin allanima egasining chaqirig'iga javob qaytarishga undayotgan bo'lsa ham o'zini tiydi, o'rmondan chiqmadi. Ko'p o'tmay ovozlari uzoqlashib, bora-bora mutlaqo eshitilmay qoldi. Shundagina u qutulganiga ishonch hosil qilib butazordan chiqdi. Qosh qoraya boshladi. Oq So'yoq ozod bo'lganidan quvonib, daraxtlar orasida o'ynab-o'ynab yurdi. Daf'atan o'zining yolg'iz ekanini sezib, xavotirga tushdi va cho'qqayib, tevarakatofga quloq tutdi: o'rmon jimjit edi... Nima sababdandir, allaqanday falokat uni ta'qib etayotgandek tuyuldi. U g'ira-shira ko'rinayotgan bahaybat daraxtlar, ularning vahimali soyalari tomonga tikilib qoldi. So'ngra sovuqdan eti junjikdi. Hamisha devorlari yoniga borib isinadigan chaylani qo'msadi. Navbat bilan, dam o'ng panjasini, dam chap panjasini tagiga bosib ko'rdi, keyin ularni momiq dumi bilan yopdi, xuddi shu daqiqada ko'z oldidan bir nimalar o'ta boshladi... Buning hech qanday ajablanadigan yeri yo'q – uning ko'z oldidan tanish manzaralar o'ta boshladi. Yana qishloq, chaylalar, gulxanlar ko'rindi, xotin-xalajning

shang'illagan, erkaklarning do'rillagan ovozi hamda itlarning akillashi eshtildi. O'lgudek och Oq So'yloq ahyon-ahyon odamlar siylab beradigan go'sht bo'laklari bilan baliqlarni esladi. Biroq, hozir uni siylaydigan kimsa yo'q, qop-qora o'rmon, xavotirli tarzda jimjit edi.

Tutqunlik Oq So'yloqni noziklashtirib yuborgandi. Insonga qaram bo'lishlik oqibatida uning kuch-quvvatiga putur yetgan, mustaqil ravishda yegulik topib yeyishdan butunlay chiqib qolgan edi. Uning boshi uzra tun chodirini yoya boshladi. Qishloqdagi doimiy qiy-chuv, to's-to'polon, ola-g'ovurga ko'nikkan Oq So'yloq hozir nima qilarini bilmasdi. U shitirlagan tovush yoki qilt etgan harakatni ilg'amoqchi bo'lardi. Sukunatga cho'mgan borliq qo'ynida hamon allaqanday mash'um falokat o'zini kutib turgandek tuyulardi.

Daf'atan Oq So'yloq qaltirab ketdi. Uning ko'z oldidan shakl-u shamoyilsiz bahaybat bir nima o'ta boshladi. Bulutlar orasidan suzib chiqqan oy nurida ulkan daraxt soyasi yerga tushgan ekan. U xotirjam tortib past ovozda uvladi, ammo ehtiyot shart biron yerda yashirib yotgan dushman e'tiborini jalb qilish mumkinligini eslab, o'sha zahoti uni o'chdi.

Tungi ayoz qo'ynida junjikkan daraxt shoxi boshi uzra qattiq g'irchilladi-yu, Oq So'yloq sapchib tushdi va qo'rqqanidan orqa-oldiga qaramay qishloq tomon yugurdi. U odamlarga zor, ularning himoyasiga muhtoj ekanini sezdi, dimog'idan tutun hidi, qulog'i ostidan odamlarning baqir-chaqirlari butunlay arimagandi. U o'rmondan oy nuriga g'arq bo'lgan yalanglikka chiqdi. Ammo harchand atrofga javdiramasin, o'z qishlog'ini topolmadi. U odamlarning u yerdan ko'chib ketganini unutkan edi.

Oq So'yloq qoqqan qoziqdek qotib qoldi. Uning o'zga borar joyi yo'q edi. U kimsasiz va tashlandiq manzilgohda odamlar qoldirib ketgan axlat va lash-lushlar uyumini iskagancha tentirab yurdi. Ayni lahzalarda u hatto shallaqi bir xotin tosh bilan ursa, hatto Kulrang Qunduz kaltak bilan ursa quvongan, Lip-Lipni, qo'rroq itlar galasini jon-jon deb qarshi olgan bo'lardi.

U bir vaqtlar Kulrang Qunduzning chaylasi joylashgan yerga borib, cho'qqayib o'tirgancha mahobatli oy gardishiga termuldi. Uning bo'g'ziga bir nima qadalgandek bo'ldi, yolg'izlik, qo'rquv, Kichini sog'inganlari, boshiga tushgan musibatlar va kelgusidagi kulfat-uqubatlar – g'amgin va zoriqqan nolaga aylanib bo'g'zidan otilib chiqa boshladi. Bu Oq So'yloq ko'ksidan birinchi marta otilib chiqqan bo'riyona nola edi.

Tong otgach, bu vahimalardan nom-nishon qolmadi, ammo u beshbattar siqila boshladi. Yaqindagina hayot qaynab toshgan qarorgoh vayronalari uning yuragini qon qilib yubordi. U uzoq ikkilanib o'tirmay, o'rmon sari yuzlandi-da, daryo yoqalab yugura ketdi. Shu asno bir daqiqada dam olmasdan qorong'i tushguncha yugurdi. Go'yo dunyoning narigi chekkasiga qadar to'xtamay yugura oladigandek o'zini bardam

sezar, charchash nimaligini bilmasdi. Toliqa boshlagan chog'da ham yugurishdan to'xtamadi, ajdodiga xos sabot va chidam unga kuch-quvvat ato etayotgandek bo'lardi.

Daryo tik qirg'oqlar oralab oqqan yerlarda Oq So'yloq aylanib o'tish uchun toqqa qarab yugurdi. Makkenziga quyiladigan daryolar bilan irmoqlarni kechib o'tdi. Ko'pincha daryoning qirg'oqqa yaqin yupqa muz qoplagan qismidan yurishga to'g'ri kelardi, ba'zan muz yorilib Oq So'yloq suvga tushib ketar, shunday lahzalarda o'lishiga bir bahya qolardi. Har ne bo'lganda ham u ana hozir odamlarning to'xtab, quruqlik ichkarisiga ravona bo'lgan izlariga duch kelishiga ishonar va qattiq umid qilardi.

Oq So'yloq boshqa itlarga nisbatan xiyla ziyrak edi. Lekin shunday bo'lsa ham Makkenzi daryosini yoqalab borayotgan qirg'og'idan o'zga, ikkinchi qirg'og'i ham borligini bilmasdi. Odamlar narigi qirg'oq orqali quruqlikka chiqqan bo'lsalar-chi? Buni u tasavvur ham qilolmasdi, ehtimol keyinchalik ulg'aygach, hamda uzoq safarlarga chiqib tajriba orttirgach, daryo qirg'oqlarida qolgan inson izlarini izlab topishga o'rganib ketganda buning farqiga borar? Ammo bunday balog'at istiqbolda kutmoqda edi. Hozir esa Makkenzining bitta qirg'og'ini ko'zdan qochirmay tasmollab borardi.

Qorong'ilikda turli-tuman toshlar, g'ovlarga qoqilib-suqilib tun bo'yi yugurdi. Bu to'siqlar uni yo'ldan chalg'itar, ammo yugurish ishtiyoqini so'ndirolmasdi. Ikkinchi kunga borib o'ttiz soatlik tinimsiz yugurishdan so'ng u toliqa boshladi, lekin shunda ham g'ayrati so'nmasdi. U deyarli ikki kecha-yu-ikki kunduz tuz totmagan va ochlikdan tinka madori qurigan edi. Bu yoqda uzluksiz muzdek suvga tushib ketaverishlar ham o'z ta'sirini ko'rsatgan edi. Uning bebaho junlari balchiqqa belandi, serbar panjasining tovonlaridagi yara-chaqalardan qon sizib oqdi. U oyog'ini bosolmay qoldi. Bu ham yetmagandek osmonni bulut qoplab, ho'l qor uchqunlay boshladi. Qor tez eriganidan yo'llarning rasvosi chiqib yurish beshbattar qiyinlashdi.

O'sha tun Kulrang Qunduz dam olgani Makkenzi daryosining narigi qirg'og'ida to'xtadi, chunki ov makonlariga olib boradigan yo'llar shu yoqda joylashgan edi. Ammo kechga tomon Kulrang Qunduzning xotini Klu-Kuch sohilga suv ichgani kelgan bug'uni payqab qoldi. Qisqasi bug'u qirg'oqqa kelmaganda, qorbo'ron tufayli Mit-Sa to'g'ri yo'ldan adashmaganda, Klu-Kuch bug'uni sezmay, Kulrang Qunduz bir necha o'q bilan uni tinchitmaganda bormi, bundan keyingi voqealar mutlaqo o'zgacha yo'nalishda davom etgan bo'lardi. Kulrang Qunduz shu atrofda, qirg'oqda to'xtamagan, Oq So'yloq esa ularni ko'rmagan, nobud bo'lgan yoki bo'rilar to'dasiga qo'shilib ketgan bo'lardi.

Tun kirdi. Qor endi bo‘ralab yog‘a boshladi, kalovlanib yo‘l-yo‘lakay zorlangancha uv solib borayotgan Oq So‘yloq daf‘atan odam iziga duch keldi. Iz shunchalar yangi ediki, Oq So‘yloq buni darhol sezdi. U toqati toq bo‘lib uvillab yubordi-da, o‘rmon tarafga yugurdi. Uning qulog‘iga tanish ovozlari yetib keldi. U gulxan alangasini, allanima pishirayotgan Klu-Kuchni, cho‘k tushgan ko‘yi bir bo‘lak dumbani shimib o‘tirgan Kulrang Qunduzni ko‘rdi.

Oq So‘yloq jazolashlarini kutardi. Shu esiga tushgan zahoti junlari hurpaydi. Keyin pusib ilgari yurdi. U kaltaklanishdan qo‘rqar, shu bilan bu jazodan qochib qutulolmasligini bilardi. Ammo u gulxan yonida isinib yotishni, odamlar himoyasida bo‘lishni, garchi kek-xusumatli bo‘lsa ham tirik jon bilan yaqinlik qilish ehtiyojlarini qondira oluvchi itlar orasida yashashini ham bilardi.

Oq So‘yloq sudralgancha gulxanga yaqinlashdi. Uni ko‘rib qolgan Kulrang Qunduz dumba yog‘ shimishdan to‘xtadi. Oq So‘yloq qo‘rqa-pisa boraymi, bormaymi degandek sudralardi. Odamzod oldida jilpanglashga majbur qilayotgan xo‘rlik, tobelik hissi uni ezardi. U imillab sudralar, bamisli Kulrang Qunduzga yaqinlashgan sari sudralishi qiyinlashayotgandek arang siljirdi, oxiri uning oyoqlari ostiga cho‘zildi – go‘yo bu bilan o‘zining inon-ixtiyorini unga topshirdi. U o‘z ixtiyori bilan inson yoqqan gulxan yoniga keldi va o‘zini uning hukmi-irodasiga topshirdi. Oq So‘yloq kaltaklashlarini kutib qaltirardi. Kulrang Qunduz qo‘lini ko‘tardi. It qo‘rqanidan g‘ujanak bo‘lib oldi. Ammo Kulrang Qunduz urmadi.

Oq So‘yloq qo‘rqa-pisa yuqoriga qaradi. Taajjub! Kulrang Qunduz dumba yog‘ni ikkiga bo‘lib, bir qismini unga uzatdi. Oq So‘yloq ishonqiramay sekin moyni iskadi, so‘ng tishlab tortdi. Kulrang Qunduz unga go‘sht beringlar, deb buyurdi va Oq So‘yloq go‘shtni yeb bo‘lguncha boshqa itlarni uning yaqiniga yo‘latmadi. Bu marhamatdan iyib ketgan Oq So‘yloq xo‘jayinning oyoqlari ostiga cho‘zildi, u gulxan alangasiga termular ekan, ko‘zlari suzilib, yumilib ketardi. U ertaga mash‘um o‘rmonda emas, balki eti bilan suyagini topshirgan va hayot-mamoti bilan bog‘liq odamlar qarorgohida uyg‘onajagini sezar va bundan quvonardi...

Beshinchi bob

SHARTNOMA

Dekabrning o‘rtalarida Kulrang Qunduz Makkenzi daryosining yuqori qismiga yo‘l oldi. Mit-Sa bilan Klu-Kuch ham u bilan birga ketdi. Kulrang Qunduzning chanasini u ayirboshlab yoki qo‘shnilardan ijaraga olgan itlar tortib borardi. Mit-Sa boshqarayotgan nisbatan kichikroq ikkinchi chanaga

esa kuchuklar qo'shilgan edi. Kuchuklar ham, chana ham yolg'ondakamga o'xshar, ammo Mit-Sa o'zida yo'q xursand edi: u chinakam yigitlarning ishini qilyapman, deb quvonardi. Qolaversa, shu bahonada u ham itlarni boshqarishga o'rganar, ham ularni chana tortishga o'rgatar, ham kuchuklar abzalda yurishga odatlanar edi. Mit-Saning chanasi bo'sh emas, ikki yuz futcha keladigan yuk va yegulik ortilgan edi.

Itlarning chana tortishini Oq So'yoq ilgari tadan bilardi. Shuning uchun o'zini birinchi marta chanaga qo'shishganda tarxashlik qilmadi. Unga jun qoplangan bo'yinbog' kiydirishdi. Ko'kragi bilan yelkasi osha o'tgan qayishlarning bir uchi bo'yinboqqa, ikkinchi uchi chanaga bog'langan uzun arqonga ulangan edi.

Chanaga to'qqiz-o'n oylik yettita kuchuk qo'shilgan bo'lib, Oq So'yoq ulardan bir oylik kichik edi. Har bir it alohida-alohida bog'langan edi. Itlarning bo'y-bastiga qarab arqonlarning uzun-qisqaligi belgilanardi. Arqonlar chana tumshug'idagi halqaga ulanardi. Chananing tag qismiga qayin po'stlog'i o'rnatilgan edi — qorga botib qolmasligi uchun tumshug'i qayrilma qilib ishlangan edi. Shunday moslama evaziga chana bilan unga ortilgan yuklarning umumiy og'irligi ortiqcha sezilmas va tortish osonlashardi. Xuddi shu maqsadda — iloji boricha og'irlikning hamma yerga bir xil taqsimlanishi uchun itlar chanaga yelpig'ichsimon qilib bog'langan, bu holatda ular bir-biriga xalaqit ham bermasdi.

Itlarni yelpig'ich shaklida joylashtirishning yana bir afzalligi arqonlarning uzun-qisqaligi orqadagi itning oldindagisiga hamla qilishiga yo'l qo'ymas, har bir it o'zidek kalta arqonga bog'langan qo'shnisi bilan tishlashishi mumkin edi, xolos. Ammo bu vaziyatda hamla qilishga chog'langan it birinchidan raqibiga yuzma-yuz kelishga majbur bo'lsa, ikkinchidan haydovchining kaltagidan qochib qutulolmasdi. Ammo itlarni bu usulda joylashtirishning beqiyos ustunligi oldindagi itlarga tashlanishga chog'langan orqadagi itlar ularga yetib olish uchun qayishlarni bor kuchi bilan tortar va chana qanchalik tezlashsa, ta'qib etilayotgan it ham shuncha tez yugurishga majbur bo'lardi, shu tariqa orqadagi it oldindagisiga sira yetib ololmasdi. Biri yetib olaman deb yugursa, boshqasi qochaman deb, shuncha tez yugurar, natijada chana ham shitob bilan yurardi. Mana shunday ustamonlik bilan inson hayvonni jilovlab olardi.

Har jihatdan otasiga tortgan Mit-Sa, unga o'xshab, juda-juda ziyrak edi. U Lip-Lip anchadan beri Oq So'yoqqa kun bermay yurishini sezardi, lekin unda Lip-Lip birovga qarashli it edi va Mit-Sa kishi bilmas tosh otishdan boshqa chora topolmas edi. Endi Lip-Lip uniki, nima qilsa ixtiyor o'zida, shu sababli eski qilmishi uchun dodini berishga ahd qilgan Mit-Sa uni hammadan uzunroq arqonga bog'lab qo'ydi. Shu tariqa Lip-Lip yetakchiga aylangan va go'yo bu bilan unga iltifot

ko'rsatishgandek edi — ammo aslida bu hech qanaqa iltifot emasdi, chunki endi o'sha janjalkash va to'da yetakchisiga aylangan Lip-Lipni yomon ko'rgan itlarning bari uni holi-joniga qo'yishmasdi.

Hammadan uzun arqonga bog'langan Lip-Lipni itlar qochayapti, deb tushunishardi. Ularga Lip-Lipning oyoqlari-yu, momiq dumi ko'rinar, bu esa tishlarini g'ijirlatib, hurpayib turishidan qo'rqinchliroq emasdi. Undan tashqari qochayotgan itni ko'rgan boshqa itlar, tabiiyki, o'z-o'zidan uni quvishga tushishardi.

Chana jildi deguncha jami itlar Lip-Lipning ortidan yugurar va bu quv-quv kun bo'yi davom etardi. Dastlab izzat-nafsi og'rigan Lip-Lip o'zini ta'qib etayotganlarga dam-badam tashlanmoqchi bo'lardi, ammo har safar Mit-Sa uni quritilgan kiyik ichagidan to'qilgan o'ttiz futli qamchisi bilan urib joyiga qaytishga majbur qilardi. Butun to'da bilan olishishdan qo'rqmagan Lip-Lip qamchi desa ichi o'tib ketar, shu sababdan tishlarini yalang'ochlagan sheriklaridan qochish uchun arqonni siltab tortishdan o'zga iloji qolmasdi.

Hindular o'ta ayyor bo'ladi. Lip-Lipga nisbatan barcha itlarni yanada qayrash niyatida Mit-Sa ularning hasadlarini qo'zg'ab, nafratini oshirib Lip-Lipni ochiqdan-ochiq siylashga o'tdi. Mit-Sa butun to'daning ko'z oldida uni alohida go'sht bilan boqar, qolganlariga shashvar ham bermasdi. Itlar g'azabdan quturgudek bo'lishardi. Ular o'zlarini qayerga qo'yishni bilmay go'sht yeyayotgan Lip-Lip tevaragidan ketolmas, Mit-Sa qo'lidan qamchisini qo'ymay turgani uchun yoniga borishga botinolmasdilar. Go'sht tugab qolgan kezlar Mit-Sa itlarni nari haydar va o'zini go'yo Lip-Lipni boqayotgan ko'ygga solardi.

Oq So'yloq ishtiyoq bilan ishga kirishdi. Insonga itoat etgach, u boshqa itlarga nisbatan ko'proq narsani anglagan va inson irodasiga qarshi borish besamarligini ularga nisbatan teranroq ilg'agan edi. Undan tashqari, o'ziga nisbatan yomonligi, adovati itlarni inson oldida beqadr qilib qo'ygandi. U hamzotlari bilan birgalikda yashashga zor emasdi, Kichini deyarli unutib yuborgan va o'zi itoat etayotgan insonlarga sadoqat tuyg'ularini ifoda etishning salkam yagona vositasiga aylangan edi. Shu bois Oq So'yloq zo'r berib harakat qilar, buyruqlardan bosh tortmas va tartib-intizomga bo'ysunardi. U chanani halol, ishtiyoq bilan tortardi. Umuman bu xususiyatlar ozmi-ko'pmi barcha o'rgatilgan bo'rilar bilan itlarga xos narsa. Oq So'yloq esa shu fazilati bilan alohida ajralib turardi.

Avvalo Oq So'yloq sira itlarga qo'shilmasdi, mabodo qo'shilib qolsa ham bu yaqinlik o'sha zahoti janjalga aylanib ketar, oxiri ayovsiz olishuv bilan tugar edi. U hech qachon ular bilan birga o'ynamasdi. U nihoyatda jangari edi. Lip-Lip sardor bo'lgan og'ir kunlarda o'ziga yetkazilgan bir zarra alam va jabr uchun undan yuz karra o'ch olar edi. Hozir Lip-

Lip qorda chayqalib-chayqalib chanani tortib ketishayotgan chog'dagina unga hukmini o'tkazardi. Qarorgohlarda Lip-Lip Mit-Sa, Kulrang Qunduz hamda Klu-Kuchning yonidan bir qadam nari jilmasdi. Chunki barcha itlar uni yomon ko'rar va u ilgari Oq So'yloq chekiga tushgan adovat va nafratning alam-iztiroblarini totib ko'rayotgan edi.

Lip-Lipni yengandan keyin Oq So'yloq to'da sardori bo'lishi mumkin edi, ammo bunga uning fe'li to'g'ri kelmasdi, u haddan tashqari tez, yovuz va damduz edi. Chanakash sheriklari undan yaxshilik ko'rmas, arzimagan narsalarga tashlanib qolar, boshqa paytlar esa ularni nazar-pisand qilmasdi. Uni ko'rganda itlar burilib nari ketar, hatto eng qo'rqmas va abjirlari ham Oq So'yloqqa tegishli go'shtni tortib ketishga botinolmasdi. Bil'aks ular Oq So'yloq tortib olmasin, degan xavotirda o'zlariga berilgan et-suyakni iloji boricha tezroq yeb olish payida bo'lardilar. Oq So'yloq kuchsizni ezib, zo'rga itoat et degan qoidani shior qilib olgandi. U xo'jayini tashlagan go'shtni paqqos tushirar, shunda nasibasini yeb ulgurmagan itning sho'ri qurirdi. Oq So'yloq vahshiyona irillab unga hamla qilar va sho'rlik itning og'zidagini tortib olar, pirovardida uning arz-dodini yulduzlariga aytishdan boshqa iloji qolmasdi.

Vaqtivaqti bilan goh u it, goh bu it unga qarshi bosh ko'tarardi, lekin Oq So'yloq o'sha zahoti ularning ta'zirini berib bosib qo'yardi. U itlar o'rtasidagi mavqeini haddan ziyod qadrlar va uni omonsiz janglar evaziga qo'lga kiritganini his qilardi. Ammo bunday olishuvlar uzoq cho'zilmadi. Negaki, itlarning orasida unga birontasi teng kelmasdi, u raqibi kutmaganda noxosdan tashlanib zarba berar va to o'sha it o'zini o'nglaguncha qoniga belanardi.

Odamlarga o'xshab Oq So'yloq hamzotlari orasida, qat'iy tartib-intizom o'rnatgan edi. U birontasining ra'yiga qaramas va tamomila itoat etishni talab qilardi. Itlar o'zaro hushiga kelganini qilishlari mumkin, buning unga aloqasi yo'q. U asosan itlarning bo'ysunishi, to'da orasiga kirganda darhol yo'l bo'shatishlari va hukmiga itoat etishlarini, qisqasi, bir so'z bilan aytganda o'z mavqeiga putur yetkazmasliklarini qat'iy nazorat qilardi. Bironta qopog'on tishlarini qayrab yoki junlarini hurpaytirgudek bo'lsa, Oq So'yloqdan baloga qolardi.

U yovuz mustabid singari o'z zulmini o'tkazardi. Kuchsizlarga kun bermasdi. Bolaligida yolg'iz onasi bilan ikkovi qattol Shimol mashaqqatlarini yengib yashash uchun tinmay kurashganlari izsiz ketmagandi. Kuchli raqiblar oldida Oq So'yloq quyushqondan chiqmasdi. U kuchsizlarni ezgani bilan kuchlilar oldida yuvosh tortib qolardi. Kulrang Qunduz olis safarga chiqqan chog'lar o'zgalar qarorgohiga qo'nsa Oq So'yloq o'sha yerdagi begona itlar orasida shovqin solmay, o'zini chetroq olib yurardi.

Oradan bir necha oy o'tdi, Kulrang Qunduzning safari tugay demasdi. Sermashaqqat olis yo'l bilan uzluksiz zo'r berib chana tortishlar oqibatida

Oq So‘yloq chiniqdi, aftidan u har jihatdan yetilgan edi. O‘zini qurshagan olam jumboqlarini to‘la-to‘kis bildi – tushunib yetdi. Shuning uchun bo‘lsa kerak, bu olamni unchalik xushlamas, undan hech qanday yaxshilik kutmasdi. Bu shafqatsiz va berahm olamda mehr-muhabbat, ezgulik, muruvvatdan asar ham ko‘rinmasdi.

Oq So‘yloq hatto Kulrang Qunduzni ham xushlamasdi. To‘g‘ri, uning uchun Kulrang Qunduz bamisoli xudo edi, ammo berahm xudo! Kulrang Qunduzning hukmi, aqliy ustunlik va zo‘ravonlikka asoslangan bo‘lsa ham Oq So‘yloq uning irodasiga bajonidil bo‘ysunardi. Uning tiynatida shu ustunlikni quvvatlaydigan bir nima mavjud edi, aks holda u qattol va berahm Shimoldan eson-omon qaytib kelmagani va bu bilan o‘zining odamlarga sodiqligini isbot qilolmagan bo‘lardi. Oq So‘yloqning insonga noma‘lum bo‘lgan sirli dunyosi mavjud edi. Bir og‘iz shirin so‘z aytsa yoki silab-siyपालasa Kulrang Qunduz uchun mana shu daxlsiz sirli dunyo eshiklari ochilardi, ammo u hech qachon Oq So‘yloqni silab-siyपालamas va shirin so‘zlar bilan erkalamas edi. Bunga u odatlanmagan edi. Kulrang Qunduz nihoyatda berahm edi va gunoh qilgan itni ayovsiz kaltaklar, mabodo taqdirlamoqchi bo‘lsa erkalash o‘rniga kaltaklashdan tiyilardi, xolos.

Oq So‘yloq inson qo‘li nechog‘li huzur-halovat baxsh etishi mumkinligini bilmasdi. Darvoqe, u inson qo‘lini xushlamasdi ham, negaki unga ishonmasdi. Ba‘zan unga go‘sht tutgan mana shu qo‘llar ko‘pincha azob berardi. Ulardan nari bo‘lgan ma‘qul, chunki istagan paytda tosh bilan uradi, tayoq, so‘yil, qamchi bilan savalaydi, ular kaltaklash va turtkilash, qisqasi ozor yetkazish uchun yaraydi. Hech bo‘lmaganda badanini chimchilab, junlarini tortqilab va yulqib oladi. Qo‘shni qishtoqqa borganda u bolalarning ham dilozor bo‘lishi mumkinligiga ishonch hosil qildi. Shu-shu Oq So‘yloq bolalarga ham ishonmasdi. U bolalarni to‘g‘ridan to‘g‘ri yomon ko‘rib qoldi. Ular qachon yoniga kelsa nari ketardi.

Katta Erksizlik ko‘li bo‘yida joylashgan qishloqlarning birida Oq So‘yloq Kulrang Qunduz bergan saboq bo‘yicha insonga hamla qilish kechirib bo‘lmas gunoh ekanini o‘z boshida sinab ko‘rdi. Qishloqdagi barcha itlarning odatiga binoan Oq So‘yloq yegulik izlab yo‘lga tushdi. U yaxlagan bug‘u go‘shtini bolta bilan maydalayotgan bolaga duch keldi. Bola har bolta urganda muzlagan et parcha-parcha bo‘lib har tomonga uchib tushardi. It to‘xtab etlarni terib yeya boshladi. Buni ko‘rgan bola boltani tashladi-da, zalvarli so‘yilni qo‘liga olib Oq So‘yloqqa xezlandi. Oq So‘yloq o‘zini orqaga olib uning zarbidan arang qutulib qoldi. Bola uning ortidan quvdi, it esa notanish qishloqda qayerga qocharini bilmay chaylalar orasiga o‘zini urdi va ko‘tarma damba bilan to‘silgan boshi berk ko‘chaga kirib qolganini o‘zi ham sezmay qoldi.

Bu yerdan qochib qutulishning iloji yo'q, bola yagona yo'lni to'sib turardi. U so'yilni baland ko'tarib bir qadam oldinga yurdi. Oq So'yloqning vahshiyliги tutdi. Nohaқ jazolanayotganidan g'azabi toshgan it hurpayib bolaga qarab irilladi. U bu yerlardagi qonun-qoidani yaxshi bilardi, qanday go'sht ekanidan qat'i nazar yerda yotgan go'sht uni topib olgan itga tegishli bo'lajagini ham Oq So'yloq bilardi, shuning uchun hozir o'zini aybdor sanamasdi, shunga qaramay bola uning adabini berib qo'yish niyatidan qaytmadi. Hammasi ko'z ochib yumguncha bo'lib o'tdi: Oq So'yloqning o'zi ham sezmay qoldi. Buni u birdan quturish natijasida qildi, hatto raqib ham nima bo'lganini bilolmadi. Bola qo'qqisdan qorga yiqildi-yu, Oq So'yloq uning so'yil tutgan qo'lidan g'archcha tishladi.

Bu bilan Oq So'yloq inson tomonidan joriy etilgan qonunni buzgandi. Xo'jayinlaridan birining muqaddas badaniga tishini botirdimi, tamom, endi eng og'ir jazoga tayyorlanaverish kerak. U Kulrang Qunduzning himoyasiga qochib bordi. It tishlagan bola oila a'zolari bilan xun so'rab kelganda Oq So'yloq g'ujanak bo'lib Kulrang Qunduzning oyoqlari ostida yotardi. Biroq, ular quruq qo'l bilan qaytib ketdilar. Kulrang Qunduz Oq So'yloqni himoya qildi. Mit-Sa bilan Klu-Kuchlar uning yoniga tushdi. Odamlarning baqir-chaqirlariga quloq solib, zarda bilan qo'llarini paxsa qilishlariga qarab turib Oq So'yloq o'z qilmishini oqlash mumkinligini sezdi va shu tariqa har narsaga qodir insonlar ham har xil bo'lishini tushunib yetdi. Buning farqi katta edi. O'z xudolarining yaxshiligiga ham, yomonligiga ham chidash shart, ammo begona xudolar yomonligiga indamay turish shart emas, o'ch olish uchun ularni qopsa bo'laverar ekan. Bu ham bir qonun edi.

O'sha kuni Oq So'yloq o'zi kashf etgan yangi qonun bilan yaqindan tanishdi. O'rmonda shox-shabba terib yurgan Mit-Sa bir to'da bolalarga duch keldi, ular orasida Oq So'yloqdan ta'zirini yegan anavi bola ham bor edi. O'rtada janjal chiqib bolalar Mit-Saga yopishib ketishdi. U nima qilarini bilmay gangib qoldi – har tomondan musht yog'ilardi. Avvaliga Oq So'yloq mushtlashishni shunchaki oddiy hol deb hisobladi. Qolaversa, buning unga daxli yo'q edi. Ammo zum o'tmay Mit-Sani urishayotganini tushunib qoldi. Shundan keyin nimaki qilgan bo'lsa Oq So'yloq o'ylamay qildi. U g'azabdan ko'ziga hech narsa ko'rinmay to's-to'polonga o'zini urdi. Besh daqiqadan so'ng bolalar tum-taraqay bo'lib qochishdi. Oq So'yloqning tishidan qochib qutulolmagan ko'pchilik bolalar qorda qonlarini oqizib ketishdi. Bo'lib o'tgan hodisani Mit-Sa qishloqqa borganda aytib bergandi, Kulrang Qunduz Oq So'yloqni go'sht bilan siyladi. Shu choqqacha unga bunchalik ko'p go'sht berishmagandi. Oq So'yloq go'shtni pok-pokiza tushirib gulxan oldiga yotdi-da, qonunga amal qilganiga qat'iy ishonch hosil qilgan ko'yi dong qotib uxlab qoldi.

Shundan keyin Oq So‘yloq, xususiyl mulk nimaligini va egasining mol-mulkini qo‘riqlash lozimligini tushunib yetdi. Egasining badanini himoya qilish bilan uning molini qo‘riqlash orasida unchalik farq yo‘q edi. Oq So‘yloq buni ham amalga oshirdi. Xo‘jayiniga qarashli nimaiki bo‘lsa hammadan, hatto boshqa xudolarning tajovuzidan ham qo‘riqlash darkor edi. Lekin insonga nisbatan bu shakkoklik o‘ta xavfli edi. Inson har narsaga qodir bo‘ladi, itning ularga bas kelishi mushkul, shunga qaramay Oq So‘yloq cho‘chimasdan ularning ko‘zini moshdek ochib qo‘yishga odatlandi. Burchiga sadoqat hissi qo‘rquvdan ustun kelgan, shu sababli qo‘li egri insonlar Kulrang Qunduz moliga ko‘z olaytirmaydigan bo‘lishdi.

Oq So‘yloq qo‘li egri insonlarning qo‘rqoq bo‘lishi va arzimagan xavf-xatar oldida juftakni rostlab qolajaklarini juda tez payqadi. Undan tashqari (tajribada sinab ko‘rgach) Kulrang Qunduz shunday chog‘larda ko‘z ochib yumguncha yetib kelardi. U yana shuni angladiki, o‘g‘ri Oq So‘yloqdan emas, Kulrang Qunduzdan qo‘rqqani uchun qochib ketarkan. O‘g‘rini ilg‘agan Oq So‘yloq shovqin ko‘tarmasdi – aytmoqchi, vovillash uning qo‘lidan kelmasdi ham – u chaqirilmagan mehmonga birdan tashlanar, agar ilojini topsa duch kelgan yeridan g‘ajirdi. Yovuzligi va damduzligi egasining molini qo‘riqlashda Oq So‘yloqqa qo‘l kelar va buning uchun Kulrang Qunduz doim uni taqdirlardi. Aloha Oq So‘yloq battar yovuzlashib, qaysarroq bo‘lib qoldi va tirik jon zoti borki, jinidan yomon ko‘rib qoldi.

Bir-birini quvalashib oylar o‘tdi. Vaqt o‘tgan sari it bilan inson o‘rtasidagi munosabat tobora mustahkamlanib borardi. Bu munosabat allazamonlarda huvillagan Shimoldan inson huzuriga kelgan birinchi bo‘ri tomonidan tiklangan edi. O‘z o‘tmishdoshlari – bo‘rilar bilan vahshiy itlarga o‘xshab bunday munosabatlarni Oq So‘yloq ham o‘ziga moslashtirgan edi. Bu juda oddiy edi. Insonga sig‘inish evaziga erkini qurbon qildi, evaziga inson unga o‘z uyidan joy berdi, uni asradi, boqdi va parvarish qildi. Bunga javoban u ham insonning mol-mulkini qo‘riqlar, xizmatiga hamisha tayyor turar va unga itoat etardi.

Modomiki sen sig‘inadigan zot bor ekan, uning xizmatini qilish darkor. Oq So‘yloq o‘z vazifasiga sodiq va odamzoddan hayiqish hissiga itoat etib, egasiga xizmat qilardi. Ammo uni yaxshi ko‘rmasdi. U muhabbat nimaligini bilmas va ushbu tuyg‘u lazzatini tatib ko‘rmagan edi. Kichi esa olis xotiraga aylangan edi. Boz ustiga insonga o‘zini fido qilish hissi tufayli Oq So‘yloq huvillagan Shimol hamda hamzotlari bilan aloqasini behuda butunlay uzmagandi, balki agar uchratib qolsa insonni tashlab Kichi ortidan ketmaslik shartiga ham bo‘ysungan bo‘lar edi. Insonga sodiq bo‘lish Oq So‘yloq uchun qonunga aylangan va bu qonun erkka intilishdan ham, qardoshlik rishtalaridan ham qudratliroq, ustunroq edi.

Oltinchi bob

OCHARCHILIK

Kulrang Qunduzning safari qariganda ko'klam yaqinlashib qolgandi. Hamalning boshlarida bir yashar bo'lib qolgan Oq So'yloq yana qadrdon qishlog'iga keldi, shu yerda Mit-Sa uni abzaldan bo'shatdi. Garchi Oq So'yloq hali to'la voyaga yetmagan bo'lsa ham har holda Lip-Lipdan keyin bir yoshli kuchuklar ichida eng yirigi edi. U bo'ri otasi bilan onasi Kichiga tortgan va hali suyagi qotmaganligini aytmasa kuch-quvvatda katta itlardan qolishmasdi. U juda baquvvat, abjir va xushqad edi, olishuvlar chog'ida u ortiqcha kuchanmay, chapdastlik bilan raqibini yengardi. Juni bo'rinikiga o'xshagan kulrang edi. Ko'rinishdan ham g'irt bo'riga o'xshar edi. Onasi Kichidan o'tgan itlarga xos xususiyatlari tashqi qiyofasida yaqqol ko'zga tashlanmasa-da, fe'l-atvorida bu ta'sir uncha-muncha sezilardi.

Oq So'yloq qishloq bo'ylab daydib yurarkan, safarga ketmasidan oldin bilgan tanish odamlarni ko'rib o'zicha mamnun bo'lib qo'yardi. Shu o'tgan vaqt ichida ancha ulg'ayib qolgan kuchukchalarni hamda endi ilgarigidek bahaybat va qo'rqinchli tuyulmayotgan yirik itlarni ham uchratdi. Oq So'yloq ulardan cho'chimay qo'ygan, gala-gala itlar orasida emin-erkin aylanib yurardi.

Qari Basik ham shu yerda edi, bir paytlar bu it tishini irshaytirdi deguncha, Oq So'yloq deganlarga sichqonning ini ming tanga bo'lib ketardi. Ilgari Basik bir necha bor ojiz va hech narsaga qodir emasligini tan olishga Oq So'yloqni majbur qilgandi. Endi xuddi ana shu it yordamida o'zidagi o'zgarishlarni his qildi. Basik qarib kuchdan qolgan, Oq So'yloq esa navqiron va kun sayin kuchiga kuch qo'shilmoqda edi. Itlar bilan o'zi o'rtasidagi munosabatning o'zgarib qolgani qishloqqa qaytib kelganining uchinchi kuniyoq ravshan bo'ldi. Odamlar hozirgina o'ldirilgan bug'u go'shtini buzishardi. Unga bug'uning tuyog'i bilan sergo'sht boldir suyagini berishdi. Oq So'yloq et talashib g'ajishayotgan itlardan qochib, o'rmon ichkarisiga borib nasibasini yeyishga tutindi. Qo'qqisidan Basik unga hamla qilib qoldi. Hali nima gapligidan bexabar Oq So'yloq qari itni g'archcha tishlab qochdi. Bunday shijoat va keskin hamlani kutmagan Basik angrayib Oq So'yloqqa tikilib qoldi. Suyak esa o'rtalarida yotardi.

Basik qarib qolgan va kuchga to'lgan yosh abjir itlarning dovyurakligini sinab ko'rgan edi. Ilgari Oq So'yloqqa o'xshagan itlarning o'pkasini bosib qo'yish unga cho't emasdi. Har qancha og'ir bo'lmasin, alamini ichiga yutib yosh itlarga masxara bo'lmaslik uchun jon-jahdi bilan tirishardi. Bir paytlar g'azabini qo'zg'atishsa, bunaqa olg'irlarga g'azab bilan tashlanardi, endi esa kuchdan qolgan, yuragi betlamasdi. U

hurpayib, yeb qo'ygudek Oq So'yloqqa tikildi. Oq So'yloq esa bir paytlardagi qo'rquvlari esiga tushib kuchukchadek junjayib oldi-da, iloji boricha sharmanda bo'lmasdan qochish payiga tushdi.

Mana shu o'rinda Basik xatoga yo'l qo'ydi. U qahr-g'azab bilan yovuzlarcha turavergandami, hammasi binoyidek tugar, Oq So'yloq suyakni tashlab qochardi. Biroq Basikning sabri chidamadi. U yengdim degan ishonchda oldinga chiqdi-da, suyakni iskadi. Oq So'yloqning junlari hurpaydi. Hatto shunda ham mushkul ahvoldan chiqish imkoni bor edi. Zero Basik boshini ko'tarib raqibiga yeb yuborgudek qadalib turaverganida, Oq So'yloq oxiroqibatda nari ketardi. Lekin qoni selgib turgan go'sht hidi Basikning dimog'ini qitiqladi va u o'zini tutolmay suyakni tishladi.

Oq So'yloq bunisiga chidayolmadi. Yaqinginda chana tortuvchi sheriklariga hukmini o'tkazib yurgani uchunmi o'ziga tegishli etni boshqa it tortib olayotganini ko'rib, g'azab quturtirib yubordi. U odatdagidek kutilmaganda Basikka tashlandi. Birinchi hamlada qari itning o'ng qulog'i shalvirab osilib qoldi. Nogohon hujumdan u dovdirab qoldi. Zum o'tmay ko'ksidan berilgan xuddi shunday zarbadan keyin Basik yiqildi: uning bo'ynidan tirqirab qon otildi. Keksa itning oyoqqa turishiga imkon bermay Oq So'yloq yelkasidan tishlab tortdi. Bunaqa shiddatli hamlalar har qanday itni dovdiratib qo'yardi. Basik Oq So'yloqqa otildi, ammo chap berishga ulgurgan Oq So'yloq o'sha zahoti uning tumshug'idan oldi. Qari it kalovlanib nari ketdi.

Vaziyat keskin o'zgargandi. Endi tahdidona hurpayib olgan Oq So'yloq suyak tepasida, Basik esa har lahza chekinishiga shaylanib xiyla narida turardi. U shiddatli, ayovsiz, yosh raqibi bilan olishishga botinolmasdi. Basik qarib kuchdan qolganiga yana bir karra alam bilan iqror bo'ldi. Uning o'z qadr-qimmatini saqlashga urinishi olqishga sazovor aslida. U hech narsa bo'lmagandek, go'yoki abjir Oq So'yloq ham, uning oldida yotgan suyak ham mutlaqo ahamiyatsiz narsalardek shaxd burilidda, savlat to'kib nari ketdi. U Oq So'yloqning ko'zidan tamom uzoqlashgandan keyingina yerga yotib jarohatlarini yalab-yulqashga tushdi.

Shu voqeadan keyin Oq So'yloqning o'ziga bo'lgan ishonchi uzilkesil ortdi va uncha-munchani mensimay qo'ydi. U endi bahaybat itlar orasida bemalol yurar, ularga yon bermas edi. U atay janjal chiqarishni istamas, yo'q, balki u o'ziga e'tibor talab qilardi. U haqini bermas va boshqa itlar oldida o'zini pastga urishni istamasdi. U bilan murosa qilish lozim edi, tamom vassalom. Uni hech kim kamsitolmasdi. Bu asli kuchukchalarga tegishli edi, lekin barcha itlar shunga amal qilishardi. Kuchukchalar iloji boricha katta itlarga ro'baro' kelmaslik payida bo'lishadi, ularni ko'rganda darhol yo'l berishadi, ba'zan esa yeb turgan go'shtlaridan benasib qolishadi. Ammo badfe'l, yakkamoxov, o'lgudek qaysar, vajohatli, hammadan yotsiraydigan Oq So'yloqni katta itlar

o'zlari bilan teppa-teng ko'rishardi. Uni tinch qo'yish lozimligini darhol payqagan itlar teskari bo'lishmas, shu bilan birga juda yaqinlashib ketishdan ham saqlanishardi. Oq So'yloq ham shunga yarasha munosabatda bo'lar, aloha bir necha to'qnashuvdan keyin itlar bunday siyosat ikki tomon uchun ayni muddao ekaniga ishonch hosil qildilar.

Yozning o'rtalarida kutilmagan voqea yuz berdi. Oq So'yloq hindular bilan bug'u ovida yurgan mahal yangi qurilgan chaylalarni ko'rib kelish uchun qishloqning narigi chekkasiga lo'killab ketayotganda lop etib oldidan Kichi chiqib qoldi. U to'xtab Kichiga qaradi. Hali onasini u butunlay unutmagandi. Kichi esa o'z bolasini unutgan edi. U vahshiyona irillab, tishlarini qayraganda o'tgan kunlar Oq So'yloqning esiga tushdi. Bolaligi, hamda bu irillash nimadan dalolat berishi xotiriga qalqib chiqdi. Inson himoyasiga o'tgunga qadar Oq So'yloq uchun Kichi hayot-mamot edi. Unutilayozgan tuyg'ular jo'sh urib Oq So'yloq onasiga talpindi, ammo Kichi unga ro'yxush berish tugul, qopib, bir parcha etini uzib oldi. Nimaga ekanligini tushunolmagan Oq So'yloq bunday munosabatdan esankirab chekindi.

Ammo buning uchun Kichini ayblab bo'lmasdi. Chunki urg'ochi bo'ri tabiiyki, o'z bolasini bir yildan so'ng unutib yuboradi. Shunga binoan Kichi ham Oq So'yloqni unutgan edi. Oq So'yloq uning uchun yot-begona itga aylangan hamda bu orada tuqqan boshqa bolalari bunaqa notanish itlarga adovatli bo'lishga izn berardi.

Kichining kuchukchalaridan biri Oq So'yloq yoniga keldi. Bir qorindan talashib tushganliklarini ularning ikkovi bilmasdilar. Oq So'yloq qiziqsinib kuchukchani iskayotgan edi, Kichi yana unga hamla qilib, tumshug'ini qonga bo'yadi. Oq So'yloq yana-da nariroq ketdi. Uning ko'z oldida jonlangan o'tmish xotiralari qayta so'ndi, kulga aylandi. U bolasini yalab-yulqab, ora-chora o'ziga irillab qo'yayotgan Kichiga termuldi. Endi Kichining Oq So'yloqqa keragi yo'q edi. Oq So'yloq uning yordamisiz hamma narsani uddalay olar va Kichi nimasi bilan o'ziga aziz ekanini uyam unutgan edi. Onasining hayotida Oq So'yloq uchun joy qolmagani kabi Oq So'yloqning hayotida ham Kichi uchun o'rin qolmagan edi.

Oralarida hech qanday qadrdonlik bo'lmagandek Oq So'yloq yuz bergan hodisadan esankirab, nima qilarini bilmay turdi. Shu payt Kichi uchinchi bor unga otildi-da, butunlay haydab yubordi. Oq So'yloq qarshilik ko'rsatmadi. Kichi urg'ochi edi, Oq So'yloq mansub bo'lgan nasl qonuniga binoan erkak bo'ri urg'ochisi bilan olishmasligi shart edi. Bu qonun haqida u hech narsa bilmas, lekin hayotiy s̈aboqlar tufayli anglagan, ta'bir joiz bo'lsa, bu odat unga qon orqali – uni oyga, tungi yulduzlarga qarab uvlashga, o'lim va taqdirdan qo'rqishga o'rgatgan qon orqali o'tgan edi.

Oylar ketidan oylar o'tdi. Oq So'yloq kun sayin kuchga to'lib, yiriklashib, fe'li atvori esa nasl-nasabi hamda muhit ta'siri ostida shakllanib borardi. Oq So'yloq bamisli pishitilgan loy edi. Muhit bu loydan istagan shaklda, istagan narsasini yasardi. Zero, inson oshyoniga kelmaganda, kimsasiz shimol uni vahshiy bo'ri qilib tarbiyalagan bo'lardi. Ammo inson o'zga muhit yaratib berdi, natijada Oq So'yloqdan ko'p jihatlarini bo'riga o'xshagan it dunyoga keldi, har holda u bo'riga emas itga aylangandi.

Kullas, Oq So'yloq o'zini qurshab olgan muhit ta'sirida shakllandi. Shunday bo'lishi tabiiy edi. U tobora yovuzlashib borar, o'z hamzotlariga qo'shilmasdi. Ular ham Oq So'yloq bilan chiqishmay yashagandan ko'ra tinch-totuv yashagan afzalroq ekanini sezgandilar. Kulrang Qunduz bo'lsa uni yaxshi ko'rib, tobora uning qadriga yetib borardi.

Ammo voyaga yetgani bilan Oq So'yloq bitta nuqsondan xalos bo'lolmadi, u o'zini masxara qilishlariga chidab turolmasdi. Inson kulgusi qonini qaynatib yuborardi. Odamlar bir-birlarining ustidan istagancha kulishlari mumkin, buning unga ahamiyati yo'q, e'tibor qilmaydi, ammo biron-tasi uning ustidan kulsa bormi, o'sha zahoti aynirdi, tупpa tuzuk it bir zumda quturib ketardi. Kulgi unga shunchalik yomon ta'sir etardiki, azbaroyi shunaqa paytlarda qip-qizil iblisga aylanardi. Shunday lahzalarda Oq So'yloqqa ro'para kelib qolgan kuchuklarning holiga voy! U Kulrang Qunduzdan alamini qanday olishni bilardi, lekin Kulrang Qunduzga kaltak bilan aqli yordam berar, kulgidan quturib ketgan Oq So'yloq g'azabiga duchor bo'lgan itlar joniga esa poyonsiz kenglik oro kirardi.

Oq So'yloq dunyoga kelganining uchinchi yili Makkenzi daryosi bo'yida yashovchi hindular ochlik balosiga giriftor bo'ldilar. Yozda baliqning urug'i quridi, qishda kiyiklar bu yerlarni tashlab ketishdi. Bug'ular deyarli uchramas, quyonlar qirilib bitgandi. Yirtqich hayvonlar kamayib ketdi. Ochlikdan tinkasi qurigach, ular bir-birlarini g'ajishga tushdilar. Kim zo'r bo'lsa tirik qolardi. Oq So'yloqning egalari asosan ovchilik bilan shug'ullanishardi. Odamlar orasida qarilar bilan kasalmandlari birin-ketin dunyodan ko'z yumdi. Qishloqqa g'am-kulfat oralagan, yig'i-sig'i tinmasdi. Xotin-xalaj bilan bolalar bir burda nonlarini o'lja izlab o'rmon kezgan, darmonsiz ovchilarga ilinishardi.

Ochlik odamlarni chunonam qiynab yubordiki, ular chuvaklari bilan xom teridan tikilgan qo'lqoplarini ham yeyishga majbur bo'lishdi, itlar esa abzallari-yu qayishlarini yeb bitirishdi. Undan tashqari itlar bir-birini, odamlar esa ularni tutib yeyishardi. Dastlab zaif, ishga yaroqsiz itlarni tinchitishdi. Tirik qolgan itlar buni ko'rib yaqin orada o'zlari ham shu ko'yga tushishlarini sezishardi, jasurroq va aqllirog'i qirg'in boshlangan kunlar odamzod oshiyonini tashlab, o'rmonga qochishar, o'rmonda ularni ochlik yoki ochlik tufayli quturgan bo'rilar kutib turardi.

Mana shu og'ir damlarda Oq So'yloq ham o'rmonga qochib ketdi. O'zga itlarga nisbatan u yashovchan edi — kichikligida boshidan o'tgan og'irchilik asqotdi. U ayniqsa, rezgi jonivorlarni tutishga usta edi. Oq So'yloq o'ta hurkak olmaxonlarning yerga tushishlarini poylab, soatlab kutishga qobil edi. Buning ustiga ochlik har qancha azob berayotgan bo'lsa ham sabr qila olardi. Oq So'yloq hech qachon hovliqmasdi. To bir hamlada tutib olishga ko'zi yetmaguncha pusib yotaverardi, olmaxonning yana daraxtga chiqib ketishi mumkinligidan cho'chimasdi. Shunday fursat yetdi deguncha yashirib yotgan yeridan o'qdek otilib chiqar, ana unda olmaxonni epchilligi ham, chaqqon oyoqchalari ham qutqarib qololmasdi.

Ko'pincha bunaqa olmaxon ovlari besamar ketmasa ham, Oq So'yloq qanoat hosil qilmas, qorni to'ymasdi, chunki olmaxon kam uchrar, natijada chor-nochor nisbatan maydaroq jonivorlarni tutib yeyishga to'g'ri kelardi. Goho ochlikdan shunchalik qiynalib ketar ediki, azbaroyi sichqon uyasini kavlashdan ham or qilmasdi. O'zi singari och, ammo yuz karra qaqshatqich latchadan ham hazar qilmasdi.

Ochlik chidab bo'lmas darajada tinkasini quritgan kezlar u xudolar yoqqan gulxanga o'g'richa yaqinlashar, ammo juda yaqin bormasdi. U odamlarni ko'rsa qochar, o'rmonda sanqib yurar, tuzoqlarga tushgan o'ljalarni o'g'irlab yardi. Bir kuni u hatto Kulrang Qunduzning tuzog'i-dagi quyonni olib qochdi. Kulrang Qunduz esa bu paytda gandraklab, dam-badam nafasini rostlash uchun to'xtab-to'xtab, so'ng yana yo'lida davom etib yurardi.

Ittifoqo bir safar Oq So'yloq sillasi qurigan va arang oyog'ida turgan yosh bo'riga duch keldi. Agar Oq So'yloq bu qadar och bo'lmaganda ehtimol unga ergashib ketgan va shu tariqa bo'rilar to'dasiga borib qo'shilgan bo'lardi, ammo hozir o'sha bo'rini quvib borib o'ldirish va qornini to'yg'azishdan boshqa iloji qolmagandi.

Oq So'yloqning toleiga har safar ochlik huruj qilganda oyog'i tagidan albatta biron o'lja chiqib qolardi. Hatto holdan toyib, yurolmay qolgan kezlarida ham omad undan yuz o'g'irmadi — shu vaqt ichida biron marta ham o'zidan yirikroq yirtqichlarga duch kelmadi. Kunlarning birida sirtlon go'shtidan to'yib yeb olgan Oq So'yloq bo'rilar galasini uchratib qoldi. Uzoq va omonsiz quv-quv boshlandi, ammo bo'rilardan ko'ra kuchliroq, bardoshliroq bo'lgan Oq So'yloq oxir-oqibat qochib qutuldi. U hatto qochib qutulish bilan kifoyalanmay katta doira yasab yugurayotganda iziga qaytib holdan toygan bir bo'ringa qornini yorib tashladi.

Ko'p o'tmay Oq So'yloq bu yerlarni tashlab vodiya, tug'ilgan makoniga jo'nadi. Bir vaqtlardagi uyasini izlab topganda o'sha yerda Kichini uchratdi. Kichi ham benajot gulxanlar yonini tark etgan, bolalash pallasi yaqinlashganda, g'orga qaytib kelgandi. G'or og'zida Oq So'yloq paydo bo'lgan paytda

Kichining bolalaridan bor-yo'g'i bittasi omon qolgandi. U ham o'lar holatda edi. Bunaqa ocharchilik hukm surganda, jon saqlash oson emasdi.

Lekin Kichi to'ng'ich bolasini hushlamay kutib oldi. Oq So'yloqqa baribir edi. Bundan buyon u onasiga muhtoj bo'lmagani uchun pinagini buzmay undan yuz o'girdi-da, daryo bo'ylab ketdi. Daryoning so'l qirg'og'ida Oq So'yloq bir vaqtlar onasi bilan birga olishgan silovsin uyasini topdi. Mana shu tashlandiq uyaga kirib kun bo'yi dam olib yotdi.

Yozning boshlarida, ocharchilik tugay deb qolganda Oq So'yloq Lip-Lipni uchratib qoldi. U ham o'zi singari o'rmonga qochgan va amallab kunini ko'rib yurgandi. Oq So'yloq uni uchrataman deb sira kutmagandi. Tepalikning qarama-qarshi tarafdin aylanib o'tayotgan itlar qoya ortidan baravar yugurib chiqishdi-da, yuzma-yuz kelishdi. Bunday kutilmagan uchrashuvdan qo'rqib ketgani uchun ikkovi ham dong qotib bir-biriga tikilishdi.

Oq So'yloqning kuch-quvvati joyida edi. Keyingi bir hafta davomida ovi baroridan kelib ochlik nimaligini bilmagan, hali so'nggi o'ljasini yeb hazm qilishga ham ulgurmagan edi. Lip-Lipni ko'rgan zahoti uning junlari tikka bo'lib ketdi. U o'zi sezmagani holda tashlanishga chog'landi, ilgari janjalkash Lip-Lip bilan ham uchrashganda shu taxlit g'azabi qaynardi. Hozir ham xuddi shunday bo'ldi: dushmanini ko'rgan Oq So'yloq g'azab bilan irilladi-da, o'zini unga otdi. Hammasi bir zumda hal bo'ldi. Lip-Lip ortiga tisarildi, lekin Oq So'yloq yelkasi bilan uni urib yiqitdi-da, ustiga chiqib tomirlari o'ynab yotgan bo'ynidan g'ajib tashladi. Lip-Lip jon talvasasida tipirchilar, Oq So'yloq esa undan ko'z uzmay tegrasida aylanardi. Keyin u yana yo'lga tushdi va qirg'oq keskin burilgan yerda ko'zdan g'oyib bo'ldi.

Shundan keyin Oq So'yloq o'rmon adog'iga yugurdi va ensizgina yalanglikka chiqdi, undan Makkenzi daryosi bo'yiga tushdi. U ilgari ham bu yerga kelgandi, ammo u paytda sohil kimsasiz edi, hozir esa uzoqda qishloq ko'zga tashlandi. Oq So'yloq to'xtab, daraxtlar ortidan pusib qishloqni ko'zdan kechirdi. O'sha tomondan kelayotgan ovozlar bilan hidlar unga tanishdek tuyuldi, bu boshqa yerga ko'chirilgach qishloq edi. Biroq kelayotgan ovozlar va hidlarga qaraganda allaqanday o'zgarish yuz berganga o'xshardi. Qiy-chuv, yig'i-sig'i ovozlari eshitilmasdi. Bu farovonlikdan darak berardi. Oq So'yloq serjahl ayolning o'shqirganini eshitganda, qorni to'q odamgina shunday g'azablanishi mumkinligini sezdi. Havoda baliq hidi anqirdi, demak qishloqda yemish bor. Ocharchilik tugabdi. U o'rmondan chiqib xo'jayinning chaylasi tomon yugurdi, xo'jayin uyda yo'q ekan, ammo Klu-Kuch quvonch bilan Oq So'yloqni qiyqirib kutib oldi, unga yangi baliq berdi va Oq So'yloq yerga yotib Kulrang Qunduzning qaytishini intizorlik bilan kuta boshladi.

Birinchi bob

DUSHMAN

Oq So'yloqning shu choqqacha hamzotlari bilan chiqishib ketish uchun bir misqol xohishi bo'lsa, bu xohish-istak u yetakchi bo'lgach butunlay patorat topdi. Itlar uni yomon ko'rib qolishdi; Mit-Sa siylab, ortiqcha go'sht bersa ham, o'rin-noo'rin o'zlaridan ustun qo'yayotgani uchun ham va hatto doim karvonning boshida ekani va birgina hilpiragan momiq dumi va tez yugurganidan oyoqlari lipillab ko'rinayotgani uchun ham o'zlarini qo'ygani joy topolmasdilar.

O'z navbatida Oq So'yloq ham itlardan behad nafratlanardi. Yetakchilik qilishning turgan-bitgani azob edi. Uch yil mobaynida hukmini o'tkazib kelgan itlarning akillashlaridan qochib yugurishga to'g'ri kelayotganini sira hazm qilolmasdi. Lekin bunga ko'nikishi shart va zarur, aks holda hayoti zahar-zaqqumga aylanardi. Holbuki, uning vujudida jo'shqin hayot ifodasi bo'lmish g'ayrat, umid-ishtiyiq qaynab-toshardi. Mit-Sa joyidan qo'zg'aldi deguncha, itlar g'azab bilan akillab Oq So'yloqni ta'qib eta boshlar edi.

U o'zini himoya qilolmas, boshini burib itlarga qarashi bilanoq Mit-Sa qamchisi bilan savalashga tushardi. Shu tariqa Oq So'yloqning jon-jahdi bilan yugurishdan o'zga iloji qolmasdi. Dumi va orqa oyoqlari bilan uvullab kelayotgan bo'rilar galasining hamlasidan o'zini himoya qilolmasdi, o'nlaracha ayovsiz so'yloqtishdan bu taxlit himoyalanih aslo mumkin emasdi. Alal-oqibat Oq So'yloq o'zini zo'rlab va g'ururini toptab bo'lsa ham shamoldek uchib borardi, holbuki, kun bo'yi shunday yugurishga to'g'ri kelardi.

O'zini bunday qiynashning oqibati yaxshi bo'lmaydi. Basharti badandagi tuk terining ichiga qarab o'sishga majbur etilsa, uning azob berishi tabiiy. Oq So'yloq ham xuddi shu ko'yga tushgan edi. Ortidan ta'qib etayotgan itlarni tilka-pora qilgisi kelar, ammo xudolar irodasiga qarshi borish mumkin emasdi, buning ustiga kiyik ichagidan to'qilgan o'ttiz futli qamchi bilan o'z xohishlarini dam-badam eslatib turishardi. Oq So'yloq yovuz va tiyiqsiz fe'liga munosib bemisl adovat va nafratini ichiga yutib hammasiga chidar edi.

O'z og'a-inilariga ayovsiz dushman bo'lgan biron jonivor mavjud ekan, o'sha Oq So'yloqning o'zi edi. U hech qachon rahm-shafqat tilamas va o'zi ham hech kimni ayamasdi. Badanidan yara-chaqa arimas, o'z navbatida itlar ham uning tishlaridan hammayog'i qashqa bo'lib yurishardi. Itlarni yechib yuborgan zahotlari odamzod himoyasiga oshiqadigan aksar yetakchilardan farqli ravishda Oq So'yloq bunday himoyaga muhtoj emasdi. U kechasi qo'rqmay qarorgohda izg'ib, kunduzi alam yetkazgan itlarning dodini berardi. Oq So'yloq hali onaboshi bo'lmagan kezlarda uning hozirgi sheriklari odatda unga duch kelib qolishdan saqlanishardi. Endi vaziyat o'zgardi. Ertadan kechgacha davom etgan ta'qib, kun bo'yi Oq So'yloqning o'zlaridan qochib yurgani, o'z hukmilari ostida bo'lganini his qilgan itlar undan qo'rqmay qo'yishdi. To'da orasida paydo bo'ldi, deguncha janjal boshlanardi. Uning qarorgohda izg'ib yurishlari urush-janjalsiz, to'polonsiz o'tmasdi. U nafas olayotgan havoda nafrat va adovat kuchli edi, mana shu vujudidagi nafrat va adovat alangasiga yog' quyardi.

Mit-Sa to'xtashga buyruq berganida Oq So'yloq uning o'dag'aylashiga itoat etardi. Dastavval bu to'xtashlardan itlar norozi bo'lib hammalari baravariga o'zboshimcha yetakchiga tashlanishardi. Lekin mana shunday paytda ish kutilmaganda boshqacha tus olardi: qamchisini o'ynatib Mit-Sa aralashardi. Nihoyat, itlar agar chana Mit-Saning buyrug'iga binoan to'xtasa, yetakchiga tegmaslik kerakligini, Oq So'yloq o'zboshimchalik bilan to'xtatsa, u holda dodini berish mumkinligini tushunib yetishdi.

Oxir-oqibat Oq So'yloq buyruqsiz to'xtashni bas qildi. Bunaqa saboqlar tez hazm bo'ladi. Qolaversa, Oq So'yloqning tez ko'nikmasdan iloji ham yo'q edi, aks holda chekiga tushgan bunday og'ir, shafqsiz sharoitda omon qolishi dargumon edi.

Ammo boshqa itlarga bu saboqlarning foydasi tegmadi — ular qarorgohda hamon uni holi-joniga qo'yishmasdi. Kunduzgi ta'qiblar va yetakchiga nafratlari aks etgan akillashlari tufayli itlar o'tgan tuni ro'y bergan voqeani birmuncha unutishardi, ertasiga kechasi yana o'sha hol takrorlanar, biroq, ertalab yana hech nima bo'lmagandek unutilardi. Bundan tashqari itlar Oq So'yloqni yomon ko'rishlarining yana bir boshqa jiddiy sababi bor edi. Ular Oq So'yloqning nasl-nasabi begona ekanini sezishar, ular orasiga keskin adovat solishga shu ham kifoya qilardi.

Ular ham aslida Oq So'yloq singari o'rgatilgan bo'rilaridan edi, ammo ular qo'lga o'rgatilgan bo'rilarining zurriyoti edi. Shimol tabiati bo'rilariga ato etgan ko'p xislatlardan nom-u nishon qolmagan va Shimol o'lkasi itlar uchun faqat noma'lum, xatarnok va mangu adovat makonidek ko'rinardi. Oq So'yloq esa bu yerlarda o'zini bemalol tutar, ortiqcha

qiynalmas, tashqi qiyofasidan tortib qiliqlari-yu, mayl-ixtiyorlarigacha tomiri Shimol o'lkasiga tutash ekanidan dalolat berardi. U shu o'lkaning ramzi va yorqin namunasi edi. Shu sababli itlar unga tish qayrash orqali bamisli odamzod gulxanini har tomondan qurshab olgan zim-ziyo o'rmonlar va zulmat qo'ynida yashiringan falokatdan o'zlarini himoya qilishgan bo'lardi.

Itlar doim birga bo'lish kerak, degan bir qoidaga qat'iy amal qilishardi. Oq So'yloq o'ta xavfli raqib bo'lgani uchun u bilan yakkama-yakka qolishga birontasi botinolmasdi. Itlar unga gala-gala bo'lib hujum qilishardi, aks holda Oq So'yloq bir kechada ularning sho'rini quritgan bo'lardi. Asosan, shu sababli raqiblaridan birontasining adabini berish Oq So'yloqqa nasib etmasdi. U yiqitishga raqibini yiqitardi, lekin qolganlari o'sha zahoti unga tashlanib, sheriklarini bo'g'izlashiga yo'l qo'yishmasdi. Janjal qo'zg'algudek bo'lsa, hamma itlar o'z yetakchilariga ahillik bilan hamla qilishar edi. Itlar har kuni muttasil g'ajishar, ammo ulardan birontasi Oq So'yloq bilan janjallashib qolsa bormi, o'zaro janjallarga barham berilar va unutilardi.

Lekin har qancha tirishmasinlar Oq So'yloqni yengolmasdilar. Oq So'yloq ularga nisbatan epchil, shiddatli va sezgirroq edi. U itlarga yem bo'lishi mumkin ovloq yerlarga bormas, to'da qurshab olmoqchi bo'lganda hamisha qochib qutulardi. Oq So'yloqning oyog'idan olishga bironta itning qurbi yetmasdi. Uning oyoqlari baquvvat, chayir, bamisli yerdan o'sib chiqqanga o'xshardi, uni hayotdan bezdirishning iloji bo'lmaganidek, yiqitish ham mumkin emasdi. Shu sababli to'da bilan olib borayotgan omomsiz janglarda hayotini saqlab qolish va yiqilmaslik Oq So'yloq uchun ma'nodosh tushunchalar bo'lib, buni o'zidan ko'ra hech kim bilmasdi.

Xullas, Oq So'yloq o'z hamzotlarining inson yoqqan gulxan yonida jon saqlab, uning najotbaxsh qudrati himoyatida erkalanib yashagan bo'rilarining ashaddiy dushmaniga aylandi. Hayot shunga majbur qildi. U barcha itlarning qonini to'kishga qasd qildi va ulardan shunchalar ayovsiz o'ch ola boshladiki, hatto o'ta ketgan berahm va vahshiy Kulrang Qunduz ham hayratdan yoqa ushladi. «Bunaqasi boshqa bo'lmaydi», derdi Kulrang Qunduz Oq So'yloq itlarini dabdala qilganda. Qo'shni qishloqlik hindular ham uning gaplarini tasdiqlashardi.

Kulrang Qunduz o'zi bilan olis safarga olib chiqqanda Oq So'yloq besh bahorni ko'rgan edi. Serqoya tog'lar etagida joylashgan qishloqlardan tortib Makkenzi va Porkyupayn daryolari sohillari yoqalab to Yukonga dovur Oq So'yloqning itlarga qiron solgani haqida afsonalar yurardi. U qasos ishtiyoqi bilan yashardi. Begona itlar undan yomonlik kutmas, chunki bexosdan hamla qilib qoladigan bunaqa itni uchratmagan edilar. Uning yashindek bir zarb bilan har qanday itni tinchitadigan

dushmanligini bilmas edilar. Begona qishloqlarda itlar Oq So‘yloq oldiga mensimagandek yaqinlashardi, u esa ogohlantirib o‘tirmay, barnisli tarang tortilgan kamondek bexosdan otilar, bo‘g‘zidan olib, nima gapligini anglamasdanoq raqibini asfalasofilinga jo‘natardi.

Oq So‘yloq o‘ta tajribali jangari it bo‘lib yetishdi. U ortiqcha chiranib o‘tirmas va shu bilan birga cho‘zib ham o‘tirmas, payt poylab turib, bir hamla bilan tinchitardi qo‘yardi. Mabodo dushmani chap berib qolsa, yoki mo‘ljalidan adasha o‘sha zahoti epcillik bilan ortiga chekinardi. Oq So‘yloq dushmani bilan uzoq vaqt adovatda yashab yurolmasdi, toqati yetmasdi. Qolaversa, bu juda xatarli edi, shuning uchun u xotirjam yurolmas, adovat va nafratdan quturib ketardi. U emin-erkin, o‘z bilgicha yashashni istar, hech kimga, hech narsaga qaram bo‘lishni xohlamasdi. Shimol tabiati Oq So‘yloqni beomon iskanjasidan qo‘yib yubormas va uni o‘z hukmiga bo‘ysundirmoqchi bo‘lardi. Dunyoga kelganidan boshlab o‘ziga o‘xshaganlardan yotsirab, begonadek yashagani uchunmi, erkin yashashga bo‘lgan ishtiyoqi kuchayib borar edi. Dushman bilan yonma-yon, apoq-chapoq yashash negadir xatarli tuyular, Oq So‘yloq bunday munosabatga ishonmas va doimo xavfsirab, xavotirlanib yashardi.

Yot-begona itlarning u bilan olishishga chog‘i kelmasdi. Ular Oq So‘yloqni yenga olmasdilar, Oq So‘yloq ularning adabini berar va biron yeri chaqa bo‘lmay qochib qolardi. To‘g‘ri, doim ham shunday bo‘lavermasdi. Ba‘zan bir necha it baravar tashlanib, qochishga ulgurolmay qolgan, goho esa biron-bir it boplab ta‘zirini bergan paytlar ham bo‘lardi. Biroq, bu kamdan-kam hollarda ro‘y berardi. Oq So‘yloq olishishga shunchalar mohir bo‘lib yetishdiki, deyarli barcha to‘qnashuvlarda g‘alaba qozonardi.

Uning yana bir afzalligi – o‘ta chapdast va tadbirkorligi edi. Turgan gapki, buni o‘ylab o‘tirmasdi. Oddiygina, o‘tkir ko‘zlari unga hech qachon pand bermas va u boshqa itlarga nisbatan tez va aniq harakat qilar, bunga kuch va quvvati yetarli edi. Kuch va ayyorlikda ham unga bironta it tenglasholmasdi. Raqibining nima maqsadda shaylanayotganini sezib turar va hamla qilishga shoshilmas, to fursat yetishini kutardi. Shu vajdan u raqibining hamlasi va zarbiga chap bera olar va ayni chog‘da har lahzada o‘zi hujumga o‘tishi va unga tashlanishiga imkon tug‘ilardi. Buning uchun unga qoyil qolish shart emasdi – bor-yo‘g‘i tabiat boshqa itlarga qaraganda undan himmatini ayamagandi, xolos.

Oq So‘yloq Fort Yukon qal‘asiga kelganida yoz fasli edi. Qishning nihoyasida Kulrang Qunduz Makkenzi bilan Yukon oralig‘idagi suv ayirg‘ichdan o‘tib, serqoya tizma tog‘lar etagida bahor oxiriga qadar ov qilib yurdi. Porkyupayn daryosini qoplagan muzlar erib bitgach, Kulrang Qunduz pirogi yasab Yukonga quyiladigan yerga suzib bordi.

Gudzon ko'rfazidagi kompaniyaning qal'asi shu yerda joylashgan edi. Qal'ada hindular ko'p edi, oziq-ovqat ham mo'l-ko'l, hamma yerda jo'shqin hayot davom etardi. 1898-yilning yozi edi, son-sanoqsiz oltin izlovchilar Yukon bo'ylab Shimolga – Douson va Klondayk sari silji-shardi. Ularning ko'zlagan manziliga yetib borishlari uchun yana yuzlab chaqirim yo'l yurishlari kerak edi, holbuki, ko'pchiligi bir yildan beri yurishgani-yurishgan edi, besh ming mildan kam yurdim, degan odam topilmasdi, ayrimlari esa olis yurtlardan – dunyoning narigi chekkasidan kelishgan edi.

Kulrang Qunduz Yukon qal'asiga kelib to'xtadi. Oltin jazavasi haqidagi ovozarlar uning ham qulog'iga yetib kelgan va u o'zi bilan bir necha toy mo'yna va yana bir toy qo'lqoplar-u yumshoq charm bashmoqlar keltirgan edi. Agar mo'maygina daromad orttirish umidi bo'lma-ganda Kulrang Qunduz o'la qolsa bunaqa olis safarga chiqmagan bo'lardi. Ammo u ko'rsaki, bu yer kutganidan a'lo ekan. U orzulari ko'shkida teng baravar foyda ko'raman deb o'ylagandi, qarasa undan ham ko'p foyda qilish mumkin ekan. Chin hindularga xos tarzda Kulrang Qunduz qancha bo'lsa kutaman, kuzgacha qolsam qolay lekin arzunga bermayman, degan niyatda ishga kirishdi.

Yukon qal'asida Oq So'yloq ilk bor oq tanli odamlarni ko'rdi. Ular hindularga qaraganda boshqa toifadan, yanayam qudratliroqdek, yanayam ulug'roq bo'lgan toifadandek tuyuldi. Bunga Oq So'yloq juda tez ishonch hosil qildi. Oq tanli kishilarning qudratli ekaniga ishonish uchun katta aql bo'lishi shart emasdek, buni u bir ko'rgandayoq sezdi. Hindular tomonidan qurilgan chayla qachonlardir unga inson qudratidan darak bergan bo'lsa, endi bahaybat qo'rg'on va to'sinlar-u xarilardan tiklangan uylar hayratga soldi. Bularning hammasi zo'r qudratdan dalolat berardi. Oq tanli odamlarning qudrati beqiyos edi. Kulrang Qunduz eng qudratlisi hisoblangan avvalgi egalarining qudrati oq tanli xudolarniki oldida hech gap emasdi. Kulrang Qunduz ham oq tanlilar oldida ojiz, notovondek tuyulardi.

Tabiiyki, Oq So'yloq buni faqat his qilar, nega shundayligi haqida o'ylamasdi. Zotan, jonivorlar asosan shunday hissiyot asosida harakat qiladilar. Oq So'yloqning tobora oq tanlilar qudratiga amin bo'layotgani uning xatti-harakatlarida namoyon bo'layotgandi. U oq tanlilarga qo'rqa-pisa qarardi. Ulardan nima kutish mumkin, kim biladi? Oq So'yloq oq tanlilarni qiziqsinib kuzatar edi-yu, biroq ularga ro'para kelishdan qo'rqardi. Dastlabki bir necha soat ularni uzoqdan kuzatish bilan kifoyalandi, ammo sal o'tgach oq tanlilarning o'z itlariga yomonlikni ravo ko'rmayotganliklarini ko'rib yaqinroq bordi.

O'z navbatida Oq So'yloq hammaning diqqatini o'ziga tortdi: bo'riga o'xshaganligi uchun darhol ko'zga tashlanib, odamlar uni qo'llari bilan

bir-birlariga ko'rsatardilar. Bu Oq So'yloqni xavotirga soldi. Yoniga bitta-yarimtasi yaqinlashdi deguncha norozi ohangda irillab nari gochardi. Xullas uni silab-siypalash odamlarga nasib etmadi – yaxshi hamki etmagan ekan.

Ko'p o'tmay Oq So'yloq oq tanlilarning oz qismigina – bor-yo'g'i o'ntacha odam qal'ada muqim yashashini bilib oldi. Har 2-3 kunda sohil yaqinida kema langar tashlar (oq tanlilarning har narsaga qodir ekanini ko'rsatuvchi yana bir hujjat), soatlab ko'rfazda turardi. Xudolar kemalarda kelib ketishardi. Odamlar oqimining adog'i yo'qdek edi. Dastlabki ikki kun ichidayoq Oq So'yloq umrida uchratgan hindulardan ikki hissa ziyodroq oq tanlilarni ko'rdi. Ular har kuni kelishar, Qal'ada ozgina yashab so'ng yana daryo orqali shimolga qarab jo'nashardi.

Agarda oq tanlilar har narsaga qodir bo'lsalar, ularning itlari sariq chaqaga arzimadi. Oq So'yloq egalariga ergashib qirg'oqqa tushgan itlar bilan bir-ikki to'qnashgach, bunga darhol ishonch hosil qildi. Ular bir-birlariga mutlaqo o'xshamasdi. Ba'zilarining oyoqlari kalta, boshqalariniki aksincha uzun, beso'naqay tarzda uzun edi. Junlari ham quyuc emas, ayrimlarining esa juni yo'q hisobi. O'sha itlarning hammasi olishishga uquvsiz edi.

O'z zotidan hazar qilgani holda Oq So'yloq bu itlar bilan ham olishib ko'rishni lozim deb bildi. Bir necha to'qnashuvdan so'ng ularni mutlaqo mensimay qo'ydi, ular noshud, nochor, buning ustiga Oq So'yloq epchillik bilan yenggani holda ular faqat kuch bilan yengmoqchi bo'lishardi. Ular Oq So'yloqqa butun dunyoni boshlariga ko'tarib hujum qilishardi, Oq So'yloq chap berib qolardi. Ular Oq So'yloqni ko'zdan yo'qotib qo'yishar, shunda u yon tarafdan ularga hamla qilib, yelkasi bilan birontasini bir urib ag'darar va g'archcha bo'g'zidan olardi. Bunday hamla aksar hollarda halokatli bo'lardi, raqibi tuproqqa qoniga belanib yotganda payt poylab turgan hindularning itlari butun galasi bilan yiqilgan begona itga yopishib, ko'z ochib yumguncha burdalab tashlardi. Oq So'yloq aqli it edi. Itlarni birov o'ldirsa, odamlarga yoqmasligini, ularning jahli chiqishini u allaqachon sezgan edi. Oq tanlilar ham bundan mustasno emasdi. Shuning uchun raqibini yiqitib, kekirdagini yorib tashlagach, u o'zini chetga olar, qolganini itlar galasiga qo'yib berardi. Shunday daqiqalarda oq tanlilar yugurib kelar va alamlarini yutoqqan itlardan olishar, Oq So'yloq esa suvdan quruq chiqardi. U odamlar qo'liga ilingan narsalar toshmi, tayoqmi, bolta bilanmi o'z itlarini urayotganda bir chekkada tomosha qilib turardi. Oq So'yloqning baloga aqli yetardi.

Hamzotlari ham ba'zi narsalardan xulosa chiqarib olishgandi, ular haqiqiy tomosha kema kelib to'xtagan daqiqalardan boshlanishini tushunib qolishgandi. Kemadagi itlar qirg'oqqa tushadi va hash-pash

deguncha ikki-uchtasi yorib tashlanadi. Shunda odamlar qolgan itlarini kemaga haydab chiqarib, shafqatsiz ravishda alamlarini olishga tushadilar. Bir kuni uning ko'z o'ngida setteri g'ajib tashlangan oq tanli kishi to'pponchasini oldi. Ketma-ket olti marta o'q uzib, oltita itni yer tishlatdi. Oq So'yloqning xotiriga naqshlanib qolgan bu voqea oq tanlilarning qudratiga yana bir dalil edi.

Oq So'yloq bunaqa o'yinlardan lazzatlanar edi, u sheriklariga zarracha achinmas, o'zi esa bunday to'qnashuvlardan osongina beshikast qutulib ketardi. Dastlabki paytlarda u shunchaki vaqtini chog' etgani oq tanlilarning itlari bilan olishib yurgan bo'lsa, bora-bora bunga astoydil kirishdi. Qilarga boshqa ishi yo'q edi. Kulrang Qunduz oldi-sottidan ortmas, mol-dunyo orttirishga mukkasidan ketgan edi. Hindularning qalang'i-qasang'i itlariga qo'shilib olgan Oq So'yloq kemalar kelishini kutib ko'rfazda sanqib yurgani-yurgan edi. Qirg'oqqa kema kelib to'xtadi deguncha, qonli tomosha boshlanardi. To oq tanlilar nima gapligini aniqlaguncha itlar galasi tumtaraqay qochar va navbatdagi kemani kuta boshlashar edi.

Lekin Oq So'yloqni itlar galasining bir a'zosi deb bo'lmasdi. Oq So'yloq ularga aralashib ketolmas, doim o'zini chetga tortar, hech qachon qadr-qimmatini yerga urmas, itlar esa undan hayiqardilar, to'g'ri, ular birgalikda harakat qilishar, begona itlar bilan janjalni qo'zg'aydigan ham u va yiqitib beradigan ham u. Shunday chog'da itlar begona itga tashlanib, tilka-pora qilishar, Oq So'yloq esa galaning taqdirini g'azabdan ko'karib ketgan oq tanlilarga topshirib, o'zi juftakni rostlardi.

Bunday janjal-to'polon ko'tarish unchalar qiyin emasdi. Sohilga tushgan itlar Oq So'yloqning qorasi ko'rindi deguncha, unga qarab yugurishardi. Ularni shunga o'rgatishgan edi. Oq So'yloq desa itlar Shimol o'lkasi, qo'rquv va tahlikani tushunishardi; uning timsolida o'z ixtiyorlari bilan ilgarigi mayllaridan voz kechib kelgan, odamzod yoqqan gulxan tevaragini qamragan zulmat aro o'g'rincha yurgan bir falokatni, musibatni ko'rishardi. Shimol o'lkasidan qo'rqish hissi itlarga azaliy meros edi. Shimol o'lkasi halokat keltirardi, biroq itlarning egalari o'sha yoqdan kelgan nimaiki tirik bo'lsa o'ldirishga erk berib qo'ygan edilar. Mana shu huquqdan foydalanib itlar o'zlarini ham, egalarini ham himoya qilishardi.

Shu bois janub itlariga Yukon sohilida havozadan tushgach, Oq So'yloqni ko'rish kifoya edi. Ularning vujudida ilkis unga hamla qilish va g'ajib tashlash istagi jo'sh ura boshlardi. Kelgindi itlar orasida shahar itlari ham uchrardi, ammo ular ham besababdan-besabab Shimol o'lkasidan qo'rqishardi. Kuppa-kunduzi yo'llarida paydo bo'lgan bo'risimon yirtqichga faqat o'z ko'zlari bilan tikilmasdilar — ular Oq So'yloqqa ajdodlarining nigohi bilan qarashar va jamiki ajdodlaridan meros sifatida

saqlanib qolgan xotira – ro‘paralarida avlod-ajdodlari hamisha adovat bilan yashab kelgan bo‘ri turganini yodlariga solardi.

Mana shularning bari-bari Oq So‘yloqqa huzur baxsh etardi. Modomiki, birgina tashqi qiyofasi bilan itlarni quturtirib yuborar ekan, bu o‘zi uchun ayni muddao bo‘lsa, ularga kulfatdan boshqa narsa keltirmasdi. Ular Oq So‘yloqqa o‘zlariga atalgan o‘lja sifatida qarashsa, Oq So‘yloq ham ularga shunday qarardi.

Oq So‘yloqning tashlandiq g‘orda tug‘ilib o‘sgani, hali suyaklari qotmay turib tustovuq, suvsar va silovsindek dushmanlari bilan jon talashgani bekor ketmagan edi. Hayotini zaharlagan Lip-Lip bilan o‘zi tengi kuchukchalar to‘dasi o‘rtasidagi adovat ham bejiz ketmagandi. Hayoti o‘zgacha o‘tganda u ham boshqacha bo‘lardi. Qishloqda Lip-Lip bo‘lmaganda u boshqa kuchukchalar bilan totuv yashar va pirovardida ko‘proq itlar tomonga og‘ib, alal-oqibat o‘z hamzotlari bilan chiqishib yurgan bo‘lardi. Kulrang Qunduz mehribonroq bo‘lganda u sadoqatli it bo‘lib o‘sardi. Ammo hammasi butunlay teskari, aksincha ediki, buning sababi mavjud. Hayot uni ayamadi, boshi alam va kulfatdan chiqmadi va oqibat u yovuz, yaxshilik yoqmaydigan, vahshiy yirtqichga – o‘z hamzotlarining dushmaniga aylandi.

Ikkinchi bob

TELBA XUDO

Yukon qal‘asida oq tanlilar uncha ham ko‘p emasdi. Ular anchadan buyon shu yerda istiqomat qilishar, o‘zlarini «alohida toifa» kishilar deya hisoblashar va bu bilan faxrlanishar edi. Boshqa joydan kelganlarni jinidan battar yomon ko‘rishardi. Kemadan sohilga tushgan odam borki, bu yerda «chechako» deb atalardi. Kelgindilar o‘zlariga qo‘yilgan bu laqabni yoqtirmas edilar.

Ammo bular shunchaki gaplar. Qal‘a aholisi kelgindilardan hazar qilar va ular biron-bir ko‘ngilsizlikka uchrasalar behad quvonishar edi. Ayniqsa, Oq So‘yloq bilan bebosh to‘daning kelgindi itlarga qiron keltirishi ularga huzur baxsh etardi. Kema kelib to‘xtashi bilanoq Qal‘aning tub aholisi tomoshadan quruq qolmaslik uchun sohilga oshiqardi. Ular ko‘ngil ochishda hindularning itlaridan qolishmas va shubhasiz bunday olishuvlar sababchisi bo‘lgan Oq So‘yloqqa tasanno aytishardi.

Lekin tub aholi orasida bunday tomoshalar beqiyos huzur bag‘ishlaydigan bir kimsa bor edi. Yaqinlashib qolgan kema gudogini eshitgan zahoti u oyog‘ini qo‘liga olib sohilga yugurar, qirg‘in-barot tugab, gala-gala itlar tumtaraqay bo‘lganda o‘sha kimsa astoydil ranjir va sira bu dargohdan ko‘ngil uzib ketolmas edi. Janubdan kelgan erka itlardan

biri jon talvasasida faryod ko'tarib yiqilgan va birdan tashlangan to'da ko'z ochib yumguncha tilka-tilka qilib tashlaganini ko'rganda o'sha kimsa zavqi kelib qichqirar va irg'ishlar, so'ng Oq So'yoqqa suq bilan uzoq tikilib qolar edi.

Qal'aning tub aholisi unga «Xushro'y» deb nom qo'yib olishgandi. Uning asl ismi nima – hech kim bilmas, bu tomonlarda Xushro'y Smit deb nom qozongan edi. Aslida esa, o'ta so'xtasi sovuq, ko'rimsiz yigit edi. Shungamikin, kesatib bunday laqab qo'yishgan bo'lsa kerak. Darhaqiqat, u haddan tashqari beo'xshov, xudo urgan ta'viya edi. Xushro'y Smit pakana, qovunga o'xshagan kallasi qiltillagan gavdasiga omonatgina qo'ndirib qo'yilganga o'xshardi. Bolaligida hali Xushro'y degan laqab orttirmasdan burun teng-to'shlari uni «mixcha» deb atashardi.

Smitning qanshari yassi bo'lganidan bo'yniga qo'shilib ketgandek ko'rinar, do'ng peshonasi beo'xshov ravishda keng edi. Bu ham yetmagandek u zag'cha ko'z edi, ko'zlari bir-biridan to'rt enlik uzoqda joylashganidan yana bir juft ko'z o'rnatasa bo'lardi. Hamma narsadan siqqan xudo iyakka kelganda ol qulim deb yuborgan shekilli, iyak jonivor shunaqa ham beo'xshov va katta ediki, baayni ko'ksiga tegib turardi. Xushro'y Smitning nozikkina bo'yni bunaqa og'ir yukni ko'tarishga qodir bo'lmagani uchun shunday ko'rinar balki.

Uning turqiga qaraganda odam o'ta qat'iyatli bo'lsa kerak, deb o'ylardi-yu, biroq baribir negadir ishongisi kelmasdi, chunki Xushro'y Smitning tabiatida bunday qat'iyatdan asar ham yo'q edi. Bil'aks, uning jirkanch, tuban, qo'rzoq kimsa ekani hammaga ma'lum edi. Uning qiyofasini to'laroq tasavvur etish uchun sarg'ish tishlarining beo'xshovligi, o'g'ri tishlari ingichka lablari ostidan turtib chiqqanini eslatish joiz. Uning ko'ziga rang tanlaganda, xudoning buyog'i yetmay qolgan ekanmi, nima balo, barcha idishlar tagida qolgan-qutganlarini sidirib olib ishlatganday, allanechuk sarg'ish quyqaga o'xshardi. Uning patila-patila sochi hamda ko'zlarining ostini qoplagan xas-xashakka o'xshash tuklar ham shunday ko'rimsiz, irgamchik edi.

Xullas kalom, Xushro'y Smit borib turgan ta'viya edi, ammo bunga uning o'zi aybdor emasdi – xudoning bergani shu, nimayam deysiz. Smit Qal'ada oshpazlik qilar, idish-tovoqlarni yuvib-tozalar va kundalik qora ishlarni bajarib yurardi. Qal'ada unga yomon muomalada bo'lishmas va hatto sho'rpeshanaga qaragandek ayashar, undan muruvvatlarini darig' tutishmas edi. Bundan tashqari Xushro'y Smitdan hayiqishardi ham. Bunaqa toshbag'ir qo'rzoq orqadan kelib o'q uzishi va istagan odamning qahvasiga zahar solib berishi hech gap emas. Qolaversa, kimdir oshpazlik ham qilishi kerak-ku, Xushro'y Smit esa barcha nuqsonlariga qaramay o'z ishiga puxta odam edi.

Oq So'yloqning o'taketgan yovqurligiga qoyil qolib, uni qo'lga kiritish orzusida yurgan kishi mana shunaqa odam edi. Xushro'y Smit Oq So'yloqqa ilakisha boshladi. It avvaliga bunga ahamiyat bermadi. Qarasa, Xushro'y Smit haddidan oshadigan. Shunda u tishlarini irshaytirib irilladi-da, nari ketdi. Bu kimsa unga yoqmasdi. Oq So'yloq qandaydir qabih niyati borligini sezgandek undan hazar qilar, qo'l uzatishlari va tilyog'-lamaligidan qo'rqar edi.

Yaxshilik bilan yomonlikka jonivorlar juda ta'sirchan bo'ladilar. Og'riqqa malham bo'lgudek hamda yomonlikdan xalos etadigan va xohishini bajo keltiradigan narsa borki, yaxshilikdir. Shu bois yaxshilik yoqimli. Yovuzlik esa jirkanch narsa, chunki u tashvish, falokat keltiradi — azob beradi. Bijg'igan botqoqdan tuman ko'tarilgani kabi Xushro'y Smitning mayib-majruh jismi va razil dilidan badbo'y, nobakor bir nima ufurib turardi. Oq So'yloq bu kasofat kimsaning falokat keltirishini, shuning uchun undan qochish darkorligini sezardi.

Xushro'y Smit ilk bor Kulrang Qunduz yoniga kirganda Oq So'yloq uyda edi. Hali uning qorasi ko'rinmasdan burun qadam tovushidanoq kim kelayotganini ilg'ab it hurpayib oldi. Garchi maza qilib yotgan bo'lsa ham o'sha kimsa yaqinlashgani hamono sakrab o'rnidan turdi-da, chinakam bo'ri singari lip etib kulba ortiga yashirindi. Oq So'yloq egasi u bilan nima haqda gaplashganini bilmas, ularning birga, yonma-yon turishganini ko'rardi, xolos. Suhbat chog'ida Xushro'y Smit barmog'i bilan nuqib ko'rsatgan edi, Oq So'yloq xuddi u ellik fut narida emas, yonginasida qo'l uzatayotgandek irillab yubordi. Xushro'y Smit qotib-qotib kuldi, Oq So'yloq esa o'rmon tomonga qochdi, to o'rmonga kirib ketguncha orqasiga bot-bot qarab qo'yardi.

Kulrang Qunduz itni sotishga ko'nmedi. U boyib ketgan, hamma narsasi yetarli edi. Buning ustiga chana tortadigan bunaqa sardor it na Makkenzi, na Yukonda bo'lmasa. Oq So'yloq juda jangari it. O'ziga o'xshagan itlarning bo'g'zini yorib tashlash — pashsha o'ldirishdek gap. (Shu gapni eshitgan chog'ida Xushro'y Smitning ko'zlari chaqnab, lablarini yalab qo'ydi.) Yo'q, Kulrang Qunduz Oq So'yloqni aslo sotmaydi.

Lekin, Xushro'y Smit hindular fe'lini yaxshi bilardi. U Kulrang Qunduzni tez-tez yo'qlab turadigan bo'ldi. U quruq kelmas, har safar qo'yniga bir-ikki shisha aroq solib olardi. Viskining qudratli bir xususiyati bor — uni ichgan odamning ichgisi kelaveradi. Kulrang Qunduz xuddi shunday ko'yga tushdi. U ichkilikka mukkasidan ketdi, uzoq vaqt ichib yurmagan uchun tezda kayfi oshib, u o'zini eplolmay qolar, alaloqibat bir shisha viski uchun jonini berish darajasiga yetardi. Mo'yna, qo'lqop va choriq sotib orttirgan pullari sekin-asta ozaya boshladi. Xaltasidagi pullar kamaygan sari Kulrang Qunduzning shunchalik tinchi buzilardi.

Oxiri, pul ham, mollari ham tugadi. Faqatgina ichkilikning achchiq xumori qoldi – bu qonmagan xumor uni qiynar, enka-tinkasini chiqarardi. Ana shunday paytda Xushro‘y Smit yana oq So‘yloq haqida gap ochdi, ammo bu safar itning bahosi dollar bilan emas, viski butilkalari bilan belgilandi. Viski haqida gap ochilganda Kulrang Qunduz uning taklifini jon quloq bo‘lib tinglab o‘tirardi.

– Qo‘lingdan kelsa olib ket, it seniki, – dedi u oxiri.

Shishalar unga o‘tdi, ammo ikki kundan so‘ng Xushro‘y Smit kelib Kulrang Qunduzga yorildi:

– Itni tutib ber.

Kunlarning birida kechki payt uyga qaytib kelgan Oq So‘yloq yengil tortgancha kulba yoniga cho‘zildi. Kasofat oq tanli ko‘rinmasdi. Keyingi paytlarda hadeb g‘ashiga tegaverganidan Oq So‘yloq uch-to‘rt kundan buyon uyga kelmay qo‘ygan edi. Bu odam nimaga qo‘l urayotganini u bilmas, faqat allaqanday yomonlik kutar, oqibat nariroq yurishni afzal ko‘rgan edi.

Oq So‘yloq yotishi hamono Kulrang Qunduz gandarlagancha kelib uning bo‘yniga arqon solib bog‘ladi. So‘ng arqon uchini bir qo‘lidan qo‘ymay uning oldiga o‘tirdi. Ikkinchi qo‘lida esa shisha bor edi, Kulrang Qunduz dam-badam shishani ko‘tarib qulqullatib ichar edi.

Shu alfozda u bir soat o‘tirdi. Tuyqus kimningdur qadam tovushi eshitildi. Oq So‘yloq kim ekanini payqab junlari tikka bo‘ldi. Kulrang Qunduz esa o‘tirgan yerida mizg‘irdi. Oq So‘yloq arqonni sekin tortdi, ammo holsiz barmoqlar jonlanib Kulrang Qunduz uyg‘onib ketdi.

Xushro‘y Smit kulba yoniga kelib Oq So‘yloq tepasida to‘xtadi. It bu manfur kimsaga qarab g‘azab bilan irilladi. Xushro‘y Smit itning boshini silagani chog‘lanib qo‘l uzatgan edi, Oq So‘yloq qattiqroq irilladi. Ammo Xushro‘y Smit qo‘lini tortib olmadi, aksincha, sekin-asta uning boshini silagani yaqinlashaverdi. Oq So‘yloq esa g‘azabdan nima qilarini bilmay, yerga qapishgudek engashardi. Birdan u ilondek bir sapchib qopib oldi. Xushro‘y Smit jon holatda qo‘lini tortib oldi. U g‘azabdan ko‘karib ketgandi. Kulrang Qunduz Oq So‘yloqning boshiga urdi, it yana itoatkorona cho‘zildi.

Oq So‘yloq endi nima karomat ko‘rsatisharkin degandek, ularning harakatini ko‘zdan qochirmay yotardi. Xushro‘y Smit allaqayerga gumdon bo‘ldi-yu, zum o‘tmay so‘yil ko‘tarib keldi. Kulrang Qunduz unga qayishni tutdi. Xushro‘y Smit qayishni olgach, tortdi. Oq So‘yloq qimir etmay yotaverdi. Kulrang Qunduz uni o‘rnidan turg‘azish uchun bir-ikki urdi. Oq So‘yloq o‘rnidan turishga majbur bo‘ldi, ammo kutilmaganida o‘zini olib ketgani kelgan kimsaga sapchidi. Bunday bo‘lishini oldindan fahmlagan Xushro‘y Smit so‘yil bilan urib itni qulatdi. Kulrang Qunduz qotib-qotib kuldi va boplading degandek boshini sarak-sarak

qildi. Xushro'y Smit qayishni tortdi, kaltak zarbidan gangib qolgan Oq So'yloq arang qo'zg'aldi.

U boshqa sakramadi. Oq tanli odam bekorga kaltak ko'tarib olmaganini tushuntirish uchun bitta mana shunaqa zarbaning o'zi kifoya qilgandi. Oq So'yloq o'ta aqlli it edi. U bo'yin tovlash befoyda ekanligini sezdi. U dumini qisib, norozi ohangda g'ingshigan ko'yi chor-nochor Xushro'y Smitga ergashdi. Xushro'y Smit esa uni ko'zdan qochirmay har ehtimolga qarshi kaltagini hozirlab borardi.

Qal'aga yetib kelgach, Xushro'y Smit itni chandib bog'lab qo'ydi-da, uxlagani kirib ketdi. Oq So'yloq bir soatcha kutdi, so'ng sekin qayishni g'ajiy boshladi, hash-pash deguncha qayish pichoq bilan kesgandek uzildi. Ozod bo'lgan it atrofni ko'zdan kechirdi-da, junlarini hurpaytirib irilladi. Keyin ortiga o'girilib, Kulrang Qunduz kulbasi tomon yugurdi. U yot-begona, berahm odamga qaram bo'lishni istamadi. U o'zini butun vujudi bilan Kulrang Qunduz ixtiyoriga topshirgan va undan o'zgasiga itoat etishni xohlamas edi.

Ertasiga o'tgan safar ro'y bergan voqea yana takrorlandi. Kulrang Qunduz yana itni bo'ynidan bog'lab, Xushro'y Smitga eltib berdi. Xushro'y Smit toza po'stagini qoqdi. Bu safar mahkam bog'langan Oq So'yloq kaltakdan qocha olmay jon holatda o'zini u yoqdan-bu yoqqa otishdan o'zga iloj topolmadi. Xushro'y Smit qo'lga tushgan narsa bilan, kaltak bo'ladimi, qamchi bo'ladimi, ayamay savaladi. Oq So'yloq umri bino bo'lib bunaqa kaltak yemagandi. Hatto bir zamonlar Kulrang Qunduzdan ko'rgan azoblari bu kaltaklar oldida hech narsa bo'lmay qoldi.

Xushro'y Smit urib rohat qilardi. U dabdalasi chiqqan itga yeb qo'ygudek tikilar, Oq So'yloq og'riqdan faryod chekib, har qamchi yoki tayoq kelib tushganda uv solsa ko'zlarida ko'kish alanga yonardi. Xushro'y Smit barcha qo'rqqoq odamlar kabi o'taketgan berahm edi. U odamlarning urib-so'kishlariga g'iq etmay chidar, bor qahr-g'azabini esa o'zidan ojizlarga sochar edi. Tirik jon borki, hukm yuritsam deydi, Xushro'y Smit ham bundan mustasno emasdi, u o'ziga o'xshagan insonlar ustidan hukm yuritilmaganidan jonivorlarning himoyasizligidan foydalanardi. Ammo buning uchun Xushro'y Smitni ayblamaslik kerak. U tug'ma mayib, esi past edi, og'ir turmush esa uni tarbiyalash tugul, aks ta'sir ko'rsatgan edi.

Oq So'yloq nima sababdan kaltaklashayotganini bilardi. Kulrang Qunduz bo'yniga qayish bog'lab, arqonning bir uchini Xushro'y Smit qo'lga tutqazganida egasi shu kishi bilan jo'nashga buyruq berayotganini ham anglagan edi. Xushro'y Smit Qal'ada bog'lab qo'yganda endi shu yerda qolasan, deb amr qilmoqchi bo'lganini ham sezgan edi. Binobarin, u har ikkala xudoning irodasiga qarshi borib jazoga loyiq ish qilgan edi.

Yangi xo'jayinlaridan qochib ketgan itlarni tutib kelib xuddi o'zi singari kaltaklashganini ilgari bir necha bor ko'rgan edi. Oq So'yloqning baloga aqli yetardi, biroq, uning vujudini aql-idrok ham hech narsa qilolmaydigan tuyg'ular ishg'ol etgandi. Bularning biri sadoqat tuyg'usi edi. U Kulrang Qunduzni yoqtirmasdi, lekin zulmi, g'azabiga qaramay, unga sadoqatli edi. Oq So'yloq boshqacha bo'la ololmasdi. U shunday yaratilgan edi. Oq So'yloq toifasidagi itlarning afzalligi yoki davlati sadoqat edi, sadoqati tufayli u boshqa hayvonlardan ajralib turardi, bo'ri bilan yovvoyi itni inson huzuriga keltirgan va unga oshno qilgan ham mana shu sadoqat edi.

Oq So'yloqni o'lasi qilib kaltaklagach, yana Qal'aga qaytarib keltirishdi, bu safar Xushro'y Smit uni hindular usulida tayoq bilan bog'lab qo'ydi. Biroq, xo'jayinidan kechib yuborish oson emas ekan. Oq So'yloq buni o'z vujudida his qildi. Kulrang Qunduz uning uchun bamisli xudo edi. U haydab yuborsa ham undan ko'ngil uzolmasdi. Kulrang Qunduz unga xoinlik qildi, undan yuz o'girdi, mayli, hechqisi yo'q. Oq So'yloq Kulrang Qunduzga bekorga bog'lanib qolgan deysizmi? Uni egasiga bog'lab turgan rishtalarni uzib yuborish oson emasdi.

Butun Qal'a uyquga ketgan mahal, kechasi, Oq So'yloq o'zini bog'lab qo'yishgan tayoqni g'ajishga tushdi. Zarang tayoq bo'yniga shunchalar yaqin bog'langan ekanki, u ancha uringach, arang bo'ynini cho'zib yetdi. Arqonni uzish uchun bir necha soat urindi. Ungacha bironta it bunday vaziyatdan qutulolmagan edi, ammo Oq So'yloq buning uddasidan chiqdi va tongga yaqin chaynab tashlangan chillakni osiltirganicha Qal'adan qochib ketdi.

Oq So'yloq aqlli it edi. Faqatgina aqlli bo'lganida o'zini ikki marta haydab yuborgan Kulrang Qunduz huzuriga kelmagan bo'lardi. U aqlli bo'lish bilan birga vafodor ham edi — u yana uyga qaytib keldi. Kulrang Qunduz bu safar ham uni tutib berdi. Oq So'yloq yana bo'yinturuqqa bo'ynini tutib berdi va uni olib ketishga yana Xushro'y Smit keldi. Bu safar u yanada ko'proq ta'zirini yedi. Oq tanli qamchisi bilan ayovsiz savalayotganida Kulrang Qunduz parvo qilmadi. Joni achib itining yonini olmadi. It endi unga qarashli emasdi. Xushro'y Smit kaltaklashdan to'xtaganda Oq So'yloq arang nafas olardi. Janubning nozik itlari bunday ayovsiz kaltaklashga dosh berolmagan bo'lardi, ammo Oq So'yloq dosh berdi. Uni shafqatsiz hayot toblagan edi. U haddan ziyod bardoshli va yashovchan edi, boshqa itlardan ko'ra joni qattiqroq edi. Ammo hozir uning surobi to'g'ri bo'lib qoldi. Hattoki qimirlashga holi kelmasdi. Uni olib ketish uchun Xushro'y Smit yarim soat kutishga majbur bo'ldi. Aloha, Oq So'yloq o'rnidan turdi-da, kalovlanganicha ko'z oldi qorong'ilashib sudrala-sudrala Xushro'y Smit ortidan ketdi.

Bu safar uni g'ajib uzish mumkin bo'lmagan zanjir bilan bog'lab qo'yishdi. Oq So'yloq xariga qoqilgan qoziqni sug'urib olishga harchand kuchandi, tirishdi, lekin barcha urinishlari zoye ketdi. Oradan bir necha kun o'tgach, bor-yo'g'idan ajragan Kulrang Qunduz esini yig'ib Porkyupayn daryosi bo'ylab uzoq yo'lga otlandi. Oq So'yloq Yukon Qal'asida esi past, odamlilik siyohini yo'qotgan kimsaning qo'lida qoldi. Ammo esi pastlik nima ekanini it zoti tushunarmidi? Oq So'yloq uchun Xushro'y Smit borib-borib, oxir-oqibat zolim bo'lsa ham xudoga aylandi. Bu esi past xo'jayin edi, ammo Oq So'yloq buning nimaligini bilmasdi, u faqatgina o'sha kimsaning irodasiga bo'ysunish va uning hamma xohish va injiqligini bajarishi shartligini bilardi.

Uchinchi bob

NAFRAT SALTANATI

Esi past xo'jayinining qo'lida Oq So'yloq vahshiy yirtqichga aylandi. Qal'aning ko'zdan yiroq chekkasida bir tashlandiq yer topib, atrofini o'rab Xushro'y Smit itni o'sha yerga qamadi va zanjir bilan bog'lab qo'ydi, so'ng arzimas, lekin ezadigan tirg'alishlar bilan jig'iga tegib quturtirib yuborishga kirishdi. Ko'p o'tmay u Oq So'yloqning ustidan kulishlariga sira toqat qilolmasligini sezib qoldi-yu, qiynab bo'lgach qah-qah urib kuladigan odat chiqardi. Masxara qila turib Xushro'y Smit barmog'ini nuqib po'pisa qilar, it esa o'zini tutolmay jazavaga tushar, quturgandan quturar, shunday lahzalarda u vahshiylikda Xushro'y Smitdan o'tib ketganday bo'lar edi.

Shu choqqacha Oq So'yloq faqat o'z zotidan bo'lgan jonivorlarni dushman deb bilar, ularni behad yomon ko'rardi. Endi u jamiki tirik jonni dushman deb hisoblaydigan bo'ldi. Xushro'y Smitning xo'rlashlari uni shunchalar zada qilib qo'ydiki, oqibat ko'r-ko'rona hamma narsadan va hatto odamlardan ham nafratlanadigan ko'yga tushdi. U bo'yniga bog'langan zanjirni ham, taxta devor tirqishlaridan mo'ralayotgan kimsalarni ham, odamlarga ergashib kelgan itlar, ularning darg'azab irillashlarini ham yomon ko'rardi. Oq So'yloq gir aylanib o'ralgan devor taxtalarini ham yomon ko'rardi. Ammo hammasidan ham Xushro'y Smitni ko'proq yomon ko'rardi.

Oq So'yloqni bunaqa qiynashdan Xushro'y Smitning ko'zlagan aniq maqsadi bor edi. Kunlardan bir kun qo'ra yonida bir necha kishi to'plandi. Xushro'y Smit ichkariga kirib Oq So'yloqni zanjirdan bo'shatdi. U qo'radan chiqib ketishi hamono Oq So'yloq ichkariga mo'ralayotgan kimsalarga hamla qilgudek o'zini u yoqdan-bu yoqqa ota boshladi. G'azabdan quturib ketgan lahzalarda, Oq So'yloq boshqacha bo'lib

ketardi. Uzunligi besh fut¹, bo'yi ikki fut, og'irligi to'qson funt² keladigan bu it eng yirik, bahaybat bo'ridan ham yirikroq edi. Bu jihatdan onasiga tortgan, badanida esa bir paysa yog' yo'q edi. Uning jismi bamisli mushak, suyak, paylardangina iboratga o'xshar – jangari itlar singari vaznida bir to'g'ram ortiqcha go'sht sezilmasdi.

To'siq eshigi yana qiya ochildi. Oq So'yloq to'xtab eshikka qaradi. Qandaydir tushunksiz voqea yuz berayotgandi. Eshik kengroq ochildi va to'satdan ichkariga bahaybat itni qo'yib yuborishdi-yu, o'sha zahoti eshik qarsillab yopildi. Oq So'yloq umri bino bo'lib bunaqa it zotini ko'rmagan edi (u mastif edi), lekin begona itning haybati va vahmasidan andak bo'lsin esankirab qolmadi. Uning qarshisida daraxt emas, temir emas, tirik mavjudot turar va alamini undan olishi mumkin edi. U tishlarini yaraqlatib mastifga sapchidi va uning bo'ynidan g'archcha tishladi. Mastif boshini siltab tashladi-da, irillagancha Oq So'yloqqa tashlandi. Jang keskin tus oldi. Oq So'yloq u yoqdan-bu yoqqa irg'ishlar, raqibiga chap berar, shu bilan birga uni tishlab ham ulgurar edi.

Tomoshabinlar qiyqirar, olqishlar. Xushro'y Smit esa terisiga sig'may raqibining holini tang qilib qo'ygan Oq So'yloqqa suq bilan tikilardi. Boshidanoq beso'naqay, qovushmagan mastifning yengilishi aniq edi. darhaqiqat jang ham Xushro'y Smitning Oq So'yloqni tayoq bilan urib haydashi, chalajon mastifni esa tashqariga sudrab chiqishlari bilan yakunlandi. Keyin garov o'ynab yutqizganlar pulini berishdi-yu, Xushro'y Smit mo'maygina pul yutib oldi.

Shu kundan e'tiboran Oq So'yloq g'ov atrofida yana odamlar to'planadigan lahzalarni sabrsizlik bilan kutadigan bo'ldi. Chunki odam to'planishi jang bo'ladi degani, jang esa nimalarga qodir ekanligini namoyish etish uchun yagona imkon berardi. Qafasda – tutqinlikda o'tiraverib, xo'rlik va qiynoqlardan vahshiydashgan Oq So'yloq egasi yoniga biron itni kirgizib yuborgan chog'da nafratini o'sha itga sochar va shu tariqa jon-jonini, butun o'rtab yuborgan alamdand xalos bo'lardi. Chamasi, Xushro'y Smit Oq So'yloqning kuch-quvvatini hisobga olgan holda ish tutardi. Chunki Oq So'yloq bunday omonsiz olishuvlardan doim g'olib chiqardi. Bir kuni uning yoniga ketma-ket, navbat bilan uchta itni qo'yib yuborishdi. Bir necha kundan keyin esa hozirgina tutib keltirilgan bahaybat bo'rini qo'yishdi. Boshqa safar birvarakayiga ikkita it bilan olishishiga to'g'ri keldi. U ishtirok etgan janglarning eng og'iri shu bo'ldi, garchi ikkala raqibini tinchitgan bo'lsa ham, jang nihoyasida o'zi ham holdan toydi.

Kuzda, birinchi qor yog'ib daryo betini yupqa muz qoplagan mahal Xushro'y Smit Oq So'yloq bilan kemada Yukon daryosi orqali Dousonga

---

¹ fut – uzunlik o'lchovi, 30,48 santimetr.

² funt – og'irlik o'lchovi, 490,5 gramm.

jo'nadi. Oq So'yloqning dovrug'i olamga ketgan edi. U «jangovor bo'ri» degan nom bilan shuhrat qozongan, shu bois palubada uning qafasi oldidan ishqivozlar arimasdi. U irillab tomoshabinlarga sapchir yoki ularga ochiqdan-ochiq nafrat bilan qarab yotardi. Nahotki, bu odamlar uning nafratiga sazovor bo'lmasa? Oq So'yloq o'zidan hech qachon bunday deb so'rolmas edi. U yolg'iz shu tuyg'uni bilar va o'zini butunlay shu tuyg'u izmiga topshirgan edi. Hayot uning uchun turgan-bitgani azobga aylandi. Inson qo'liga tushgan barcha yirtqich hayvon singari u ham qafasda yashay olmasdi. Afsuski, u tutqunlik azobiga ko'nikishdan o'zga iloji qolmagandi.

Bekorchi ermaktalablar Oq So'yloqni tomosha qilishar, panjara orasidan tayoq suqib jig'iga tegishardi, Oq So'yloq irillaganda masxara qilib kulishardi. Mana shu odamlar shunchalik g'azabini qo'zg'ashar ediki, it qanday chidayotganiga ajablanardi odam. Lekin tabiat unga moslashish qobiliyatini ham ato etgandi. O'zga hayvonlar nobud bo'ladigan yoki itoat etishdan boshqa iloj topolmaydigan vaziyatlarda Oq So'yloq sharoitga moslashar va o'jarligini tashlamay yashayverar edi. Ehtimol, bir zamonlar kelib iblis qiyofasidagi Xushro'y Smit oxir-oqibat Oq So'yloqni egib olar ham, ammo hozircha uning barcha urinishlari zoye ketmoqda edi.

Xushro'y Smit o'z tabiatiga ko'ra iblisdan farq qilmas, vaholanki, Oq So'yloq ham undan qolishmas edi. Ular o'rtasida adoqsiz jang borar, biri egib olmoqchi, ikkinchisi itoat etishni istamasdi. Ilgari tayoq bilan qurollangan insonga bo'ysunish kerakligini Oq So'yloq yaxshi tushunardi, endi bo'lsa aksini qilardi. Xushro'y Smitni ko'rди deguncha g'azabdan o'zini qo'yarga joy topolmay qolardi. Ular yuzma-yuz kelib, kaltakdan qafas burchagiga qochib borganda ham Oq So'yloq irillab, tishlarini taqillatishini qo'ymasdi. Unga bas kelib bo'lmasdi. Xushro'y Smit xohlagancha ursin, qiynasin — ammo u taslim bo'lmasdi. Xo'jayin urishdan to'xtab nari ketishi bilanoq Oq So'yloq qafas simlariga o'zini urar va butun vujudini larzaga solayotgan nafratga chidayolmay uv solardi.

Dousonga kelgach, Oq So'yloqni qirg'oqqa olib tushishdi. Afsuski, bu yerga kelib ham uning hayotida zarracha o'zgarish sodir bo'lmadi — u hamon hammaning ko'z o'ngida qafasda yashar, atrofidan bekorchilar arimasdi. Xushro'y Smit «jangovor bo'ri»ni namoyish etish uchun qafasni ochiq yerga qo'ygan, odamlar ellik sent badaliga oltin qum to'lab uni tomosha qilishardi. Oq So'yloq butunlay halovatini yo'qotdi. Agar u uxlayotgan bo'lsa tayoq bilan turtib uyg'otishar edi. Tomoshabinlar pullariga yarasha tomosha ko'rishni istar edilar. Tomosha qiziqarliroq bo'lishi uchun esa Oq So'yloqni holi-joniga qo'yishmasdi.

Hammadan ham u yashayotgan sharoit nihoyatda chatoq edi. Unga yirtqich hayvonga qaragandek qarashar, odamlarning mana shu muno-

sabati Oq So‘yloq hayotini zaharlar edi. Ularning har bir so‘zi, xatti-harakatlaridan o‘zining qahr-g‘azabi ularga qanchalar dahshatli ta‘sir qilayotganini uqib olardi. Bu olovga yog‘ quygan bilan barobar edi, oqibat Oq So‘yloqning yovuzligi kunma-kun kuchayardi. Bu ham uning o‘zi yashayotgan muhitga nechog‘lik tez moslasha olish qobiliyatidan darak berardi.

Xushro‘y Smit Oq So‘yloqni tomosha qildiribgina qo‘ymay, chinakam urishqoq it qilib ham tarbiyaladi. Urishtirish imkoni tug‘ildi deguncha, Oq So‘yloqni qafasdan chiqarib shahardan bir necha mil¹ naridagi o‘rmonga olib borishardi. Bu odatda, mahalliy politsiya sezib qolmasligi uchun kechasi uyushtirilardi. Oradan bir necha soat o‘tgach, tongga yaqin, tomoshabinlar bilan raqibi hozir bo‘lardi. Oq So‘yloq zoti va katta-kichikligi turlicha itlar bilan olishishiga to‘g‘ri keldi. U vahshiyona odatlar hukm surgan mamlakatda yashar, bu yerning odamlari ham vahshiy edi, itlar jangi esa odatda raqiblardan birining o‘limi bilan tugardi.

Ammo, Oq So‘yloq omonsiz olishuvlarda qatnashar, binobarin raqiblari jangdan omon chiqmasdi. U mag‘lubiyat nimaligini bilmasdi. Bolaligida Lip-Lip va gala-gala kuchukchalar bilan olishaverib pishib ketgan Oq So‘yloqning tajribasi hozir unga qo‘l kelardi. Uning oyoqlari baquvvat edi va shu narsa joniga oro kirardi: raqiblaridan birontasiga uni yiqitish nasib etmagandi. Hamon tomirlarida ajdodlari – bo‘rilar qoni gupirib oqayotgan itlar o‘zlari yoqtirgan jangovor usullarni ishga solar edilar, raqibni gavda bilan urib yiqitish niyatida tikka yoki tuyqus yonboshdan tashlanib qolishardi. Tozilar, ovchi itlar, ovcharkalar, nyufaundlendar Oq So‘yloqni shu yo‘l bilan yiqitishga besamar urinib ko‘rishardi. Shu choqqacha Oq So‘yloqning kalovlanib qolganini kimsa ko‘rmagan edi. Odamlar bu haqda bir-birlariga so‘zlab berishar va har safar, endi albatta yiqitishadi deb kutishar, ammo Oq So‘yloq umidlarini puchga chiqarardi.

Oq So‘yloq favqulodda chapdast va shiddatli edi, shu bilan birga yashindek tezkorligi bilan raqibini dog‘da qoldirardi. Hatto eng tajribalilari ham bunaqa chapdast itni uchratmagandilar. Uning kutilmagan hamlalarini aytmayisizmi?! Odatda jang boshlanishidan oldin itlar tishlarini taqillatish, hurpayib olish, irillashlardan so‘ng jang boshlanardi. Oq So‘yloq bilan olishgan aksari itlar esa hali jang boshlanmayoq kutilmagan hamladan o‘nglanmay oyog‘i osmondan kelar va kuni bitar edi. Hadeb shunday bo‘laverganidan, raqibining belgilangan qoidani bajarishiga va hatto birinchi bo‘lib tashlanishga imkon yaratish uchun Oq So‘yloqni ushlab turadigan bo‘lishdi.

---

¹ mil – uzunlik o‘lchovi, 7420 metr.

Ammo jangda hammasidan ko'ra tajriba Oq So'yloqqa ko'proq qo'l kelardi. Bironta raqibi qanday olishish kerakligini unchalik bilmasdi. Oq So'yloq ularning hammasidan ko'ra ko'proq urishgan, har qanday hamlani qaytara olar, uning jangovor usullari esa haddan tashqari ko'p, xilma-xil va bekam-u-ko'st edi.

Vaqt o'tgan sayin kamroq urishishga to'g'ri kelardi. It urishtirish ishqibozlari oxiri Oq So'yloqqa munosib raqib topishdan umidlarini uzishdi. Natijada Xushro'y Smitning uni bo'rilarga qarshi qo'yishdan o'zga iloji qolmadi. Buning uchun hindular maxsus qopqonda bo'ri ovlashar va bo'ri bilan Oq So'yloq jangini tomosha qilgani guras-guras odam kelardi. Ittifoqo qayerdandir urg'ochi silovsin tutish nasib qildi va bu gal ham Oq So'yloq hayot-mamot jangiga kirdi. Silovsin chapdastlikda ham, shiddat va yovqurlikda ham undan qolishmas, buning ustiga Oq So'yloq o'tkir tishlariga orqa qilsa, u ham o'tkir tish, ham tirnoqli panjasi bilan urishardi.

Silovsin bilan bo'lib o'tgan to'qnashuvdan keyin janglar to'xtab qoldi. Oq So'yloqqa munosib raqib qolmadi rosti. Oqibat u bahorga dovur qafasda o'tirdi, bahorda esa Duosonga Tim Kinen degan allaqanday qimorboz keldi. Kinen o'zi bilan birga buldog olib kelgan ekan. Bu Klondaykka qadami yetgan birinchi buldog edi. Oq So'yloqning o'sha it bilan to'qnashishi muqarrar edi va bo'lg'usi to'qnashuv ba'zi ezma-chalishlar og'zidan bir hafta mobaynida tushmadi.

To'rtinchi bob

AJAL SIRTMOG'I

Xushro'y Smit uni zanjirdan bo'shatdi-da, o'zi ortiga tisarildi. Oq So'yloq birinchi marta ilkis jangga otilmay, quloqlarini tikkaytirib qarshisida turgan g'alati maxluqqa tikilgan ko'yi qotib qoldi. U bunaqa itni sira uchratmagan edi. Tim Kinen buldogni oldinga itardi-da, olqishladi:

– G'us!

Pakana, beso'naqay ko'ppak bitta-bitta bosib davraning o'rtasiga chiqdi-da, ko'zlarini pipiratib Oq So'yloqning qarshisida to'xtadi.

Olomon orasidan kimdir baqirib yubordi:

– G'us! Cheroki! Bir boplagin! G'us! G'us!

Ammo ko'rinishidan Cherokining mutlaqo urishgisi yo'q edi. U tinmay qichqirayotgan odamlar tomonga boshini burib qaradi-da, kalta dumini likillatdi. Cheroki Oq So'yloqdan qo'rqqanidan emas, shunchaki erinayotganidan jangni boshlamayotganga o'xshardi. Undan tashqari, u qarshisida turgan it bilan urishish kerakligiga unchalik ishonmayotgan edi. Cheroki bunaqa raqiblarni uchratib o'rganmagan, shuning uchun qachon jangari itni keltirisharkin degandek kutardi.

Davra o'rtasiga tushib olgan Tim Kinen dam buldogni olqishlash uchun kalta dag'al junini teskari tomonga silar, dam oldinga undar edi. Bu harakat Cherokini gij-gijlash usuli edi. Buning oqibatida jo'shish tugul buldogning g'azabi ham qo'zg'adi. Uning yo'g'on ovozda irillagani eshitildi. Odam qo'li itning irillashiga mos ravishda u yoqdan-bu yoqqa borib kelardi. Tim Kinen Cherokini oldinga itarganda u irillashga tushar, so'ng jimib qolar, biroq, zum o'tmay egasining kafti badaniga tegishi hamono yana shu taxlit ovoz chiqarardi. Tim Kinen Cherokini siylab-siypab turib sekingina turtib qo'yar va o'sha on it bo'g'zidan irillash otilib chiqardi.

Bunaqangi hunarni Oq So'yloq indamay beparvo kuzata olmasdi. Uning bo'yni va yelka junlari tikka bo'ldi. Tim Kinen Cherokini oxirgi marta rag'batlantirib o'zi orqaga chekindi. O'z epkini bilan bir necha qadam yugurib borgan Buldog davraning o'rtasiga chiqqach to'xtadi. Xuddi mana shu lahzada Oq So'yloq unga qarab yugurdi. Tomoshabinlar hayajondan qiyqirib yuborishdi. Oq So'yloq mushukdek bir sapchib raqibining oldida paydo bo'ldi va ilkis tishlab oldi.

Buldogning yo'g'on bo'ynida, qulog'ining yonginasida qon ko'rindi. Go'yo hech narsa bo'lmagandek yo'liga ham irillab qo'ymay, Cheroki Oq So'yloq ortidan yugurdi. Oq So'yloqning chaqqonligi bilan Cherokining qat'iyati ishqibozlar ehtirosini kuchaytirib yubordi. Tamoshabinlar qaytadan kattaroq dov tikib, garov bog'lashdi. Oq So'yloq ketma-ket buldogga tashlanar, bir parcha etini uzib olgudek tishlab qochar, bu g'aroyib raqibi esa bamaylixotir, baayni bir nima ko'zlagandek jiddiy qiyofada ketidan qolmasdi. U shoshilmas, xuddi aniq bir maqsad yo'lida harakat qilayotgandek, bir me'yorda yugurardi.

Uning barcha harakatlari, g'ayrati o'sha maqsadga qaratilgan edi. Cheroki Oq So'yloqni gangitib qo'ydi. Oq So'yloq umri bino bo'lib bunaqa itni uchratmagandi. Uning junlari kalta, sal tirnalsa yumshoq badani qonab ketyapti. Jangda behad xalal beradigan qalin juni qani? Oq So'yloq buldogning yumshoq badanini dam sayin tishlar, aftidan bu it o'zini himoya qilishga mutlaqo noqobil edi. U nega boshqa itlarga o'xshab angillamaydi? Hurimaydi? Agar g'azab bilan irillashini aytmasa, buldog Oq So'yloqning qopishlariga toqat qilar va bir daqiqa bo'lsin raqibini ta'qib etishdan tiyilmasdi.

Cherokini noshud deb bo'lmasdi. U o'zini har maqomga solib payt poylar, bo'zchining mokisidek u yoqdan-bu yoqqa borib kelar, biroq, Oq So'yloq baribir tutqich bermasdi. Yoniga yo'latmaydigan bunaqa chapdast it bilan sira olishmagani uchunmi, Cheroki ham gangib qolgandi. Shu choqqacha ikki tomon ham baravar olishishga chog'lanar, matashib ketishardi. Lekin bu it esa yaqiniga yo'latmas, dam orqaga, dam ortiga sakrab qochardi. Hatto ora-chora tuyqus tashlanib Cherokini qopar

ham edi.

Oq So'yoq esa sira raqibining bo'g'zidan ololmasdi. Pak-pakana Buldogning bo'ynidan tashqari turtib chiqqan ulkan jag'lari ham himoya vazifasini o'tardi. Oq So'yoq unga tashlanar va o'sha zahoti biror yeri tirlanmay orqaga sakrar, Cherokining badanidagi yaralar esa tobora ko'payardi. Boshi bilan bo'yni ikki tomondan tilishlab tashlangan, yaralardan tinmay qon oqib turar, ammo Cheroki zig'ircha tashvish chekmasdi. U hamon sabot bilan astoydil Oq So'yoqni ta'qib etardi. Shu paytgacha u atigi bir marta to'xtadi va odamlarga talmovsirab qarash va jangni davom ettirishga tayyor ekanini bildirish uchun dumini likillatib qo'ydi.

Tuyqus Oq So'yoq Cherokiga otildi-da, shusiz ham timdalab tashlagan qulog'ini uzib olgudek tishlab qochdi. Cherokining achchig'i chiqdi. U katta davra chizib qochayotgan Oq So'yoqning bo'g'zidan g'ippa olish maqsadida payt poylab, uning ortidan quvib ketdi. Buldog raqibining bo'g'zidan olishga bir bahya qoldi. Oq So'yoq ilkis qaramaqarshi tomonga sakradi-yu, olomon qoyil qolib qiyqirib yubordi.

Vaqt o'tardi. Oq So'yoq Cherokining atrofida gir aylanar, irg'ishlar, dam-badam tishlab qochar, Buldog esa bir qadam ketidan qolmay yugurishni qo'ymasdi. Ertami-kechmi maqsadiga erishadi, ana o'shanda Oq So'yoqning bo'g'zidan oladi-yu, olishuvga so'nggi nuqtani qo'yadi. Hozircha esa, raqibining barcha hamlalariga sabr-toqat bilan chidashdan boshqa iloji yo'q. Uning kalta quloqlari popiltiriqday shalvirab qoldi, bo'yni va yelkalarining tishlanmagan yeri qolmadi, hatto labi yirtilib qonga belandi, barchasi kutilmaganda hamla qilayotgan Oq So'yoqning ishi edi.

Oq So'yoq bir necha bor Cherokini yiqitishga urinib ko'rdi, ammo ularning bo'y-bastidagi tafovut bunga xalal berardi. Cheroki miqtidan kelgan pak-pakana edi. Bir safar Oq So'yoqqa omad kulib boqmadi. U Cheroki qarshisida irillab, atrofida gir aylanayotganida raqibi keskin o'girilaman deb, boshini burgan edi, bo'g'zi ochiq qoldi. Fursatni boy bermay Oq So'yoq unga sakradi, biroq bo'yi raqibining bo'ynidan ancha baland bo'lgani sababli unga gavdasi bilan urilish o'rniga ustidan o'mbaloq oshib tushdi. Shu choqqacha Oq So'yoqning janglardagi g'alabasining guvohi bo'lib kelgan odamlar birinchi marta «jangovor bo'ri»ning yiqilganiga shohid bo'ldilar. U havoda epchillik bilan bir irg'ishladi-yu, shu tufayli yerga yuztuban yiqilmay yonboshi bilan gursillab tushdi-da, o'za zahoti sapchib o'rnidan turib ketdi. Lekin Cheroki uning bo'g'zidan tishlab olishga ulgurdi.

Cheroki mo'ljalni biroz xato olganidan, Oq So'yoqning kekirdagi qolib ancha pastroqdan, ko'ksiga yaqin yeridan tishlagan edi. Ammo qo'yib yubormadi, tishlarini omburdek mahkam qisib turaverdi. Oq

So'yoq buldogni uloqtirib yuborish uchun jon-jahdi bilan u yoqdan-bu yoqqa sapchidi. Kanaday yopishib olgan itdan qutulolmay quturgudek bo'lardi. Cheroki qo'yib yubormas, xuddi qopqonga tushgandek Oq So'yoq hech narsa qilolmasdi. U bunga sira toqat qilolmadi, ko'ziga dunyo qorong'u bo'lib ketdi. Butun vujudini yashash istagi qamrab oldi. U qanday bo'lmasin qutulishga talpinardi.

Oq So'yoq bir soniya bo'lsin to'xtamas, bo'yniga osilib olgan ellik funtli yukni itqitib yuborish uchun siitanar, oldinga, orqaga sakrar edi. Buldog esa tishlagan yerini qo'yib yubormaslikka tirishardi. Ba'zan bir lahza oyog'i yerga tekkanda u Oq So'yoqqa qarshilik qilishga chog'lanar va o'sha zahoti quturib ketgan raqibining siltab tashlashlariga dosh berolmay havoda bir aylanib tushardi. Cherokini sezgilari boshqarardi. U hozir to'g'ri ish qilayotganini, qo'yib yuborishi mumkin emasligini bilar va ahyon-ahyon vujudini bir huzurbaxsh titroq qamrab olardi. Shunday daqiqalarda u hatto ko'zlarini yumib olar va og'riqni nazar-pisand qilmay o'zini chirpirak qilishib aylantirishiga yo'l qo'yib berardi. Bular hech nimani o'zgartirolmasdi. Ayni chog'da Cheroki uchun jag'ini ochib yubormaslik muhim edi va u shundan boshqa narsaga qiziqmasdi.

Oq So'yoq batamom holdan toygach, to'lg'anib irg'ishlashdan to'xtadi. U endi hech narsa qilolmas va hech narsani tushunmas edi. Butun umri mobaynida bunaqa ahvolga tushmagan edi. Ilgari to'qnash kelgan itlar butunlay boshqacha tutardi o'zini. Ular bilan bunday qilardi: xippa yopishib tishladimi, o'sha zahoti orqaga sakrardi, yana tishlab yana orqaga sakrardi. Hozir esa, hars-hars nafas olgancha yonboshi bilan yerda yotibdi. Omburdek tishlarini ochmayotgan Cheroki, qiynalib nafas olayotgan Oq So'yoqni chalqancha yiqitishi uchun butun og'irligi bilan yerga bosardi. Oq So'yoq qarshilik qilar, buldogning jag'lari terisini yamlab-yamlab, lahza sayin bo'g'ziga yaqinlab borayotganini sezardi. Buldog o'zini ortiqcha urintirmasdi: u tishlagan joyini qo'yib yubormaslik tugul sal imkon tug'ildi deguncha tishini chuqurroq botirishga urinardi, tinchib qolgan chog'da shunday imkoni paydo bo'lar. Oq So'yoq to'lg'ana boshlashi bilan darhol tishini tishiga mahkam bosardi.

Oq So'yoq nari borsa Cherokining gardanini tishlashi mumkin edi, xolos. Yelkasining yuqorirog'idan tishlab ham ko'rdi. Ammo unga o'xshab, go'yo terisini yamlagani bilan baribir foydasi bo'lmadi. Oq So'yoq bunday qilolmas, qolaversa uning jag'lari bunga moslashmagan ham edi. U jon-jahdi bilan Cherokining yelkasidan tishlab tortqilar ekan, daf'atan vaziyat chappasiga o'zgarganini ilg'adi. Cheroki uni chalqanchasiga yotqizib, hamon tishlagan yerini qo'yib yubormay ustiga chiqib olgan edi. Oq So'yoq orqa oyoqlarini bukkancha mushukka o'xshab tirnoqlari bilan raqibini timdalay boshladi. Cheroki qornini ehtiyot qilish uchun sakrab Oq So'yoqlarning yonbosh tomoniga o'tib oldi.

Tomogʻidan gʻippa olgan Cherokining tishlaridan qutulishning aslo iloji yoʻq edi. Bu tishlar ayovsiz sirtmoqdek Oq Soʻyloqni tang ahvolga solib qoʻydi. Cherokining jagʻi sekin-asta koʻk tomirni izlayotgandek yuqoriga siljirdi. Raqibining ogʻzida qatlanib qolayotgan qalin terisi bilan boʻynidagi quyuuq junlarigina Oq Soʻyloqni oʻlimdan asrardi. Cherokining ogʻzi uning junlari bilan toʻldi, biroq bu esa ilojini topib yanada koʻproq yamlashiga monelik qilmasdi. U Oq Soʻyloqni boʻgʻar, daqiqa sayin uning nafas olishi qiyinlashib borardi.

Chamasi, olishuv nihoyasiga yetay deb qolgan edi. Cheroki yutadi, deb bas boylaganlarning quvonchi cheksiz edi va ular haddan ziyod katta dov tikib, talabgor boʻlishardi. Oq Soʻyloq tarafdorlarining ruhi tushib ketgan va birga oʻn, birga yigirma deyishsa ham dov tikishdan bosh tortishardi. Ammo birga 50 degan kishining garovini qabul qiluvchi mard topildi. Bu Xushroy Smit edi. U davraga kirib Oq Soʻyloqqa barmogʻi bilan poʻpisa qilgancha uning ustidan kula boshladi. Bu oʻz taʼsirini koʻrsatdi. Oq Soʻyloq gʻazabidan quturdi. Soʻnggi kuchini toʻplab oyoqqa turib oldi. Ammo boʻyniga osilib olgan 50 funtli yukni koʻtargancha davra boʻylab u yoqdan-bu yoqqa yugura boshlaganda, bu gʻazab oʻrnini qoʻrquv egalladi. Yana jon talvasasida oʻtakasi yorildi. U davra boʻylab yugurar, qoqilib-suqilar, yiqilar va yana oʻrnidan turar, irgʻishlar, raqibini siltalar, ammo ajal sirtmogʻidan qutulish yoʻlidagi urinishlari zoʻre ketardi.

Nihoyat, Oq Soʻyloq chalqancha yiqildi va buldog oʻsha zahoti uning boʻgʻziga yaqinroq yeridan tishlab oldi. Oq Soʻyloq oʻzini oʻnglab olishga ham ulgurmadi. Chapak chalib olqishlayotgan olomon «Cheroki! Cheroki!» deb qichqirardi. Buldog zavqlangandek choʻltoq dumini likillatib qoʻydi. Ammo bu uning olqishlardan suyulib ketganini bildirmasdi. Goʻyo dumi oʻz holicha, choʻng jagʻlari oʻz holicha harakat qilardi. Choʻltoq dumi tebratgichdek likillagani bilan jagʻlari Oq Soʻyloqning kekirdagini tobora kuchliroq siqmoqda edi.

Dafʼatan, tomoshabinlarning diqqati boʻlindi. Yaqin oʻrtadan it haydovchilarning baqir-chaqiri hamda qoʻngʻiroqchalar sadosi eshitildi. Xushroy Smitdan boshqa hamma politsiya kelyapti, degan xavotirga tushdi. Ammo, zum oʻtmay yoʻlda chana hamda uning yonida yugurib borayotgan ikki nafar kishining qorasi koʻrindi. Ular shahardan emas, shaharga qarab ketishayotgan edi. Ular qandaydir tekshiruv safaridan qaytib kelishayotgan boʻlsa ajab emas. Olomonni koʻrib notanish kishilar itlarini toʻxtatishdi-da, nima gapligini bilish uchun ularning yoniga kelishdi.

Ulardan biri baland boʻyli, sovuqda tez yugurganidan tozalab qirilgan bet-yuzi qizarib ketgan yigit edi. Sherigi it haydovchi boʻlsa kerak, oʻrta boʻy, moʻylabli edi.

Oq So'yloq qarshilik qilmay qo'ygandi. U ora-chora jon achchig'ida to'lg'anar, ammo endi kech — har qanday qarshilik befoyda edi. Buldogning jag'lari uning bo'g'zini tobora qattiqroq siqib borar, uning nafas olishi qiyinlashardi. Agar boshida to'shiga yaqin yerdan tishlab olmaganda, Cheroki allaqachon uning ko'k tomirini chaynab tashlagan bo'lur edi. U g'ajib Oq So'yloqning kekirdagini yorib tashlagani harakat qilar, biroq bunga ancha vaqt kerak edi, buning ustiga og'zi Oq So'yloqning qat-qat terisi bilan to'lib bo'lgan edi.

Lekin Xushro'y Smitning vahshiyligi tutib, u qip-qizil iblisga aylandiqoldi. Itning ko'zlarini xira parda qoplayotganini ko'rgach, u jang boy berganini fahmladi. Bamisli zanjirini uzgan yirtqichdek u Oq So'yloqqa tashlandi va ko'ziga qon to'lib, tepa ketdi. Tomoshabinlar baqirib yuborishdi, hushtak tovushi quloqni qomatga keltirdi. Ammo buning hech qanday foydasi bo'lmadi. Xushro'y Smit bu norozilikka parvo qilmay Oq So'yloqni tepaverdi. Shu choq odamlar orasida qandaydir taraddudlanish paydo bo'ldi: hech kimdan andisha qilmay hammani turtib-surtib baland bo'yli yigit davra o'rtasiga chiqib kelardi. U o'rtaga chiqqanda chap oyog'i bilan tepaverib charchagan Xushro'y Smit endi o'ng oyog'i bilan tepishga chog'langan, kalovlanib turgan payti edi. Yigit xuddi mana shu fursatda qulochkashlab uning basharasiga musht tushirdi. Xushro'y Smit gursillab qorga yiqildi.

— Qo'rzoqlar! — deya o'shqirdi u. — Noinsoflar!

U g'azablanar, o'zini bosolmas, faqatgina o'zini hurmat qila bilgan kuyunchak odamgina shu ko'yga tushishi mumkin edi. Uning ko'k ko'zlarida g'azab o'ti yonardi. Xushro'y Smit o'rnidan turdi-da, yuragini hovuchlab uning yoniga keldi. Notanish yigit uning niyatini tushunmadi. Qarshisida turgan kimsaning o'taketgan qo'rzoq ekanidan gumonsiramay mushtlashmoqchi bo'lsa kerak, deb o'yladi shekilli, «Ablah» deya o'shqirdi-da, yana bir urib ag'dardi. Xushro'y Smit qorda yotgani beg'alva ekanini fahmlab boshqa o'rnidan turishga urinmadi.

— Qani qarashvoring, Mett! — dedi notanish yigit ortidan olomon orasiga kirgan sherigiga.

Ikkovlashib itlar oldida cho'nqayib o'tirishdi. Mett, Cheroki jag'ini sal bo'shatsa, Oq So'yloqni tortib olishga chog'landi. Yigitcha esa buldogning omburdek tishlarini ajratishga tutindi. Ammo uning urinishlari zoye ketdi. Itning jag'larini ochish uchun tirisharkan, u dam-badam «Ablahlar» deb takrorlashini qo'ymasdi.

Tomoshabinlar junbushga keldi. Bitta-yarimtasi bunaqa o'zboshimchalikka qarshi norozilik bildirib to'ng'illay boshlagan edi, notanish yigit boshini ko'tarib qaragan zahoti, dami ichiga tushib ketdi.

— Insof bormi o'zi sizlarda! — deya o'shqirdi u va yana o'z ishiga tutindi.

– Bekor ovora bo‘lyapsiz, mister Skott. Bu vaziyatda ularni o‘lganda ham ajratolmaymiz.

Ular qadlarini rostlab, bir-biriga qapishib yotgan itlarga razm solishdi.

– Qon kamligiga qaraganda, tomog‘iga yetib bormagan ko‘rinadi, – dedi Mett.

– Qo‘yib bersangiz yetib boradi ham, – deya javob qildi Skott. – Ana, qarang, yana yuqoriga surildi.

Oq So‘yloqqa achinayotgan yigitcha qattiq tashvishlanardi. U jahl bilan Cherokining kallasiga bir-ikki urib ko‘rdi. Biroq, foydasi bo‘lmadi. Cheroki xuddi, nega urayotganinglarni bilaman, lekin baribir niyatimga yetmaguncha qo‘ymayman, degandek cho‘ltoq dumini likillatib qo‘ydi.

– Qarashib yuborsalaring bo‘lmaydimi?! – deya bo‘g‘ildi Skott olomonga yuzlanib.

Ammo bironta mard topilmadi. Aksincha, tomoshabinlar jig‘iga tegish uchun piching qilib, hazil aralash bo‘lar-bo‘lmas maslahat berishga o‘tishdi.

– Og‘ziga biron nima tiqing, – deb maslahat berdi Mett.

Skott to‘pponchasini qinidan oldi-da, quvurini buldogning omburdek siqilgan jag‘lari orasiga tiqishga urinib ko‘rdi. Azbaroyi zo‘r berganidan Cherokining tishlariga urilayotgan temirning qirsillashi eshitilardi. Ular birgalashib cho‘kka tushib olgan edilar.

O‘rtaga Tim Kinen chiqdi. U Skottning yoniga kelib yelkasidan tutdi-da, po‘pisa qilgandek:

– Tishini sindirib qo‘ymang yana yigitcha, – dedi.

– Tishi bo‘lmasa, boshini sindiraman, – dedi hamon to‘pponcha quvurini Cherokining og‘ziga suqmoqchi bo‘layotgan Skott.

– Tishi sinadi deyapman, sizga! – dedi yanayam qat‘iy ohangda Tim Kinen.

Skott bunaqa do‘q-po‘pisalardan qo‘rqadigan yigitlardan emasdi. U to‘pponchasi bilan kavlashtirishdan to‘xtamay, boshini ko‘tarib bosiq ohangda so‘radi:

– Sizni itingizmi?

Tim Kinen o‘zicha bir nima deb to‘ng‘illagan bo‘ldi.

– Unda jag‘ini oching, kelib.

– Bilasizmi, azizim, – dedi g‘ijinib Tim, – bu siz o‘ylaganchalik oson ish emas. Meni qo‘limdan hech narsa kelmaydi.

– U holda jo‘nang bu yerdan. Menga xalal bermang. Ko‘rib turibsiz bandman.

Tim Kenen ketmasdan qoqqan qoziqdek turaverdi, ammo endi Skott unga zarracha ahamiyat bermay qo‘ydi. U bir ilojini qilib to‘pponcha quvurini buldogning jag‘lari orasiga kirgizib olgan, endi narigi tarafidan chiqsin uchun ichkariroq tiqishga urinardi.

Nihoyat, Skott ehtiyotkorlik bilan, sekin-sekin buldogning jag'ini ochdi, Mett esa bundan foydalanib Oq So'yoqning terisini buldogning og'zidan sug'urib ola boshladi.

– Itingizni ushlab turing! – deb buyurdi Skott.

Tim Kinen gap qaytarmay engashdi-da, itini quchoqlab oldi.

– Qani! – deb chinqirdi Skott, bor kuchini ishga solar ekan. Itlarni ikki tomonga qarab tortishdi. Buldog jon-jahdi bilan qarshilik ko'rsatardi.

– Oling itingizni! – deya o'shqirdi Skott. Tim Kinen Cherokini odamlar orasiga olib ketdi.

Oq So'yoq turmoqchi bo'lib bir-ikki urindi, ammo turolmadi – oyoqlari shalvirab, sekin qorga uzala tushib yotib oldi. Uning yarim yumuq ko'zlari xiralashib, ostki jag'i salqib, tili osilib qoldi... Itning ahvoli chatoq edi. Mett itni ko'zdan kechirdi.

– Ahvoli chatoq, – dedi u. – Lekin hali tirik, nafas olyapti.

Xushro'y Smit o'rnidan turib, Oq So'yoqqa yaqinlashdi.

– Mett, chana tortadigan yaxshi it qancha turadi? – deb so'radi Skott.

Mett picha o'ylanib turdi-da, cho'kkalagan joyidan javob qildi:

– Uch yuz dollar.

– Manavinaqa sog' joyi qolmagani-chi? – Skott oyog'i bilan Oq So'yoqni turtib ko'rsatdi.

– Yarim bahosi, – dedi Mett.

Skott Xushro'y Smitga yuzlandi.

– E, vahshiy, eshitdingizmi? Men itingizga yuz ellik dollar beraman.

U shunday dedi-da, karmonini ochib pul sanab uzatdi. Xushro'y Smit pulni olmaslik uchun qo'llarini orqasiga yashirdi.

– Sotmayman, – dedi u.

– Sotasiz, sotmaganingizga qo'ymayman, – dedi Skott. – Mana puli. Itni baribir bermayman sizga.

Xushro'y Smit ortiga tisarildi. Skott musht o'qталib unga qarab yurdi.

Xushro'y Smit basharasini qo'llari bilan berkitdi.

– It meniki... – deya g'o'ldiray boshlagandi, Skott shartta kesdi: – Pulni olasizmi, yo yana kaltak yeysizmi?

– Yaxshi, yaxshi, – deya ming'irladi kapalagi uchib Xushro'y Smit. – Ammo, siz menga zo'rlik qilyapsiz. Bu bebaho it. Men o'zimni xonavayron qilishlariga yo'l qo'ymayman. Hamma odamni o'ziga yarasha izzat-nafsi bor.

– To'g'ri, – dedi Skott unga pulni bera turib. – Har bir odamni izzat-nafsi bor. Lekin siz odam emas, hayvonsiz.

– Ko'ramiz, Dousonga qaytib boraylik, – deya shama qildi Xushro'y Smit, – shahar bedarvoza emas, jilovingizni tortib qo'yadigan bordir.

– G‘iring deb ko‘ring, o‘sha kuni Dousondan haydab chiqaraman, tushunarlimi?

Xushro‘y Smit bir nimalar deb g‘o‘ldiradi.

– Tushunarlimi?! – deya o‘dag‘ayladi Skott.

– Ha, – dedi eshitilar-eshitilmas ming‘irlab Xushro‘y Smit ortiga tisarilar ekan.

– Nima?

– Xo‘p, ser, – deb bo‘kirayozdi Xushro‘y Smit.

– Sekinroq. Tishlab oladi! – deya kimdir hammani o‘ziga qaratib shang‘illadi, odamlar gurr etib kulib yuborishdi.

Skott hamon Oq So‘yloqning tepasida kuymalanayotgan sherigi yoniga yurdi.

Tomoshabinlarning ba‘zilari ketvordi, boshqalari to‘p-to‘p bo‘lib Skottga qarab-qarab qo‘ygancha o‘zaro gurunglashar edilar.

Tim Kinen shu to‘plardan biriga yaqinlashdi:

– Kim o‘zi bu shovvoz? – deb so‘radi u.

– Uidon Skott.

– Uidon Skott deganingni o‘zi kim?

– O‘zi konda injener. Bu yerdagi korchalonlar bilan bordi-keldi qiladi. Tinchroq bo‘lay desang, nariroq yur. Shaxsan kon boshlig‘ining ulfati bo‘ladi.

– O‘zim ham kattakonlardan bo‘lsa kerak, deb o‘ylovdim, – dedi Tim Kinen. – To‘g‘ri aytasan, yaxshisi bunaqalardan uzoqroq yurish kerak.

Beshinchi bob

SARKASH

– Foydasi yo‘q! Bekorga ovora bo‘lganimiz qoladi! – dedi hafsalasi pir bo‘lgan Uidon Skott.

U zinapoyaga o‘tirib haydovchiga tikildi, sherigi ham chorasiz yelka qisdi.

Ikkovi Oq So‘yloqqa qaradi. Oq So‘yloq chanadan bo‘shatilgan itlarga hamla qilmoq uchun g‘azab bilan irillar va zanjirini uzgudek siltib tortardi. Mettdan bir sidra tayoq yeb, ba‘zi bir narsalarni tushunib olgan itlar Oq So‘yloqqa ortiqcha ahamiyat berishmay qo‘yishgan edi.

Hozir bir chetda uning bor-yo‘qligini mutlaqo unutgandek jimgina yotishardi.

– Nimasini aytasan, bu qip-qizil bo‘ri, bo‘rini esa o‘rgatib bo‘lmaydi, – dedi Uidon Skott.

– Yana kim biladi, – deb e‘tiroz bildirgan bo‘ldi Mett. – Ehtimol, bo‘ridan ko‘ra ko‘proq itga yaqindir. Ko‘nglimdan o‘tgani albatta to‘g‘ri bo‘lib chiqadi.

Haydovchi to'xtab qoldi va Bug'u tog'lari tomon ma'noli bosh irg'adi.

– Cho'zmasdan indallosini aytavering, – dedi Skott xunobi oshib. – Nima demoqchisiz?

Haydovchi yelkasi osha boshmaldog'i bilan Oq So'yloqqa ishora qildi.

– U bo'rimi, itmi, buning ahamiyati yo'q, lekin uni qo'lga o'rgatish-moqchi bo'lishgani aniq.

– Bo'lishi mumkin emas!

– Gapimga ishonavering, o'rgatmoqchi bo'lishgan. U chana ham tortgan. To'shidagi qayishning o'rnini ko'rmayapsizmi?

– Rostdanam. Mett! Xushro'y Smitning qo'lga tushmasidan ilgari chana tortganga o'xshaydi.

– Bizning chanani tortsa qalay bo'larkin?

– Rostan ham, – quvonib ketdi Skott.

Ammo, o'sha zahoti bir nimani eslab tarvuzi qo'ltig'idan tushdi.

– Mana ikki haftadan beri biz bilan birga yashayapti, u bizga o'rganish o'rniga yanayam vahshiy bo'lib ketdi.

– Uni zanjirdan bo'shatsak-chi, qani nima qilarkin, – deya taklif qildi Mett.

Skott ajablanib unga tikildi.

– Ha, ha! – deya davom ettirdi Mett, – bilaman, bir marta sinab ko'rgansiz, yana bir tavakkal qilib ko'ring, faqat tayoq olvolishni unutmang.

– Xo'p, lekin bu gal bu ishni sizga topshiraman.

Haydovchi tayoq bilan qurollanib, Oq So'yloqning yoniga bordi. O'rgatuvchining qamchisiga tikilgan arslondek it uning qo'lidagi tayoqqa tikilib qoldi.

– Ko'ryapsizmi, tikilib qolganini, – dedi Mett. – Juda soz. Demak, itning uncha-muncha narsaga aqli yetarkan. Toki qo'limda tayoq bor ekan, u meni qopmaydi. U quturmagan-ku, axir.

Insonning barmoqlari bo'yniga yaqinlashganda Oq So'yloq hurpayib irillagancha yerga yotib oldi. U Mettning qo'lidan ko'z uzmagan holda boshi uzra ko'tarilgan tayoqni ham ko'zdan qochirmas edi. Mett ilkis itning zanjirini yechdi-da, ortiga chekindi.

Oq So'yloq zanjirdan xalos bo'lganiga ishongisi kelmasdi. Xushro'y Smitning qo'lga tushganidan beri qancha oylar o'tdi, shundan beri faqat urishtirgan chog'da zanjirni yechishar, keyin esa yana bog'lab qo'yishardi.

Ozod bo'lgani bilan nima qila olardi? Odamlar yana biron bir ibli-sona ishga qasd qilgan bo'lsa-chi?!

Oq So'yloq har daqiqa kaltak tushib qoladigandek qo'rqa-pisa bir necha qadam yurdi. Bu ozodlik shunchalar noqulay ediki, u o'zini